T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK ANABİLİM DALI
MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK BİLİM DALI

# MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK ALANINDA MANEVİ DANIŞMAN İLE SAĞLIK PERSONELİ ARASINDAKİ MULTİDİSİPLİNER ÇALIŞMA: HOLLANDA ÖRNEĞİ

**(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

**Sündüs KURT**

**BURSA – 2024**

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK ANABİLİM DALI
MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK BİLİM DALI

# MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK ALANINDA MANEVİ DANIŞMAN İLE SAĞLIK PERSONELİ ARASINDAKİ MULTİDİSİPLİNER ÇALIŞMA: HOLLANDA ÖRNEĞİ

**(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

**Sündüs KURT**

**Danışman**
**Dr. Öğr.Üyesi Ümmügül Betül Kanburoğlu Ergün**

**BURSA – 2024**

**TEZ ONAY SAYFASI**

**T. C.**
**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ**
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

…….Anabilim / Ana sanat Dalı, …….. Bilim Dalı'nda …… numaralı ……..'ın hazırladığı ": ……." konulu Yüksek Lisans Çalışması tez savunma sınavı, ...../...../ 20.... Günü …… - ……..saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının ……..….. (başarılı / başarısız) olduğuna …… (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye Üye

...../...../ 20....

**YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU**

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ**

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tez Başlığı / Konusu: "Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Alanında Manevi Danışman ile Sağlık Personeli Arasındaki Multidisipliner Çalışma: Hollanda Örneği (2021-2024)" Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 178 sayfalık kısmına ilişkin, 14/05/2024 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 17'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kaynakça hariç
2- Alıntılar hariç/dahil
3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarını inceledim ve bu Uygulama Esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
15 Mayıs 2024

**Adı Soyadı** **:** Sündüs KURT

**Öğrenci No** **:** 702131011

**Anabilim Dalı** **:** Manevi Danışmanlık ve Rehberlik

**Programı** **:** Tezli Yüksek Lisans Programı

**Statüsü** **:** Yüksek Lisans Tezi

**Danışman**

Dr. Öğr. Üyesi Ümmügül Betül Kanburoğlu Ergün

## YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Alanında Manevi Danışman ile Sağlık Personeli Arasındaki Multidisipliner Çalışma: Hollanda Örneği" başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

15/05/2024


**Adı Soyadı** : Sündüs KURT
**Öğrenci No** : 702131011
**Anabilim Dalı** : Manevi Danışmanlık ve Rehberlik
**Programı** : Tezli Yüksek Lisans Programı
**Statüsü** : Yüksek Lisans Tezi

# ÖZET

**Adı Soyadı** : Sündüs KURT
**Üniversite** : Bursa Uludağ Üniversitesi
**Enstitü** : Sosyal Bilimler Enstitüsü
**Anabilim Dalı** : Manevi Danışmanlık ve Rehberlik
**Bilim Dalı** : Manevi Danışmanlık ve Rehberlik
**Tezin Niteliği** : Yüksek Lisans Tezi
**Tez Danışmanı** : Dr. Öğr. Üyesi Ümmügül Betül Kanburoğlu Ergün

**MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK ALANINDA MANEVİ DANIŞMAN İLE SAĞLIK PERSONELİ ARASINDAKİ MULTİDİSİPLİNER ÇALIŞMA: HOLLANDA ÖRNEĞİ**

İnsan sağlığının fiziksel, psikolojik, duygusal, sosyal ve manevi boyutları olmasından dolayı, hastalıkların tedavisinin holistik yaklaşımla gerçekleştirilmesi gerektiği yapılan ampirik araştırmalarla desteklenmektedir. Tıbbi ve biyomedikal modelin hastalıkların tedavisinde yetersiz kalması psikolojik, sosyal ve manevi faktörlerin de tedaviye eklenmesi holistik yaklaşımın çağdaş sağlık hizmetlerindeki konumunu güçlendirmektedir. Bu bağlamda zor bir dönem olan hastalık sürecinde hastaların problemlerini çözmek ve manevi gereksinim için profesyoneller tarafından sağlanan desteğe ihtiyaç duymaktadırlar. Manevi danışmanlık hizmeti kişiye yaşamın anlamı ve felsefesi hususunda dini-manevi referansla rehberlik eder. Hastanın dini-manevi kaynaklarına sahip olan, sağlık uzmanları ile hasta arasında bu anlamda köprü görevini üstlenerek iletişimi sağlayan manevi danışmanlar, sağlık kurumlarında önemli bir rol oynamaktadırlar. Bu hizmetin amacına ulaşabilmesi için sağlık profesyonelleri ile manevi danışmanlar arasında mesleki anlamda multidisipliner ekip çalışması önem arz etmektedir.

Bu çalışmada manevi danışmanlık alanında profesyonelmiş olan Hollanda'da sağlık çalışanları ile manevi danışmanlar arasındaki multidisipliner ekip çalışması ele alınarak bu çalışmasının sağlık hizmetleri bağlamındaki önemi irdelenmiştir. Nitel çalışma yöntemlerinden fenomenoloji; veri toplama araçlarından ise yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılarak araştırma yapılmıştır.

Araştırma teorik ve alan araştırması olarak üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Hollanda'daki manevi danışmanlık hizmetlerinin tarihi arka planı, kapsamı, içeriği, organizasyonu, yasal durumu, eğitimi ve istihdamı konuları ele alınmıştır. İkinci bölümde maneviyat, manevi danışmanlık ve hastane ortamında maneviyat hakkında genel bilgiler aktarılmıştır. Yine ikinci bölümde multidisipliner ekip çalışmasının sağlık alanındaki gerekliliği ve Hollanda'da manevi danışmanların multidisipliner ekip çalışmalarındaki konumlarına yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise Hollanda genelinde farklı hastanelerde aktif görev yapan 10 manevi danışman, 5 doktor ve 6 hemşireyle multidisipliner çalışma ekseninde yüz yüze yapılan görüşmelerin analizleri yer almaktadır.

Araştırmanın sonucunda Hollanda'nın manevi danışmanlık alanında kurumsal ve kapsamlı bir modeli sahip olduğu ve multidisipliner ekip çalışmasında farklı uzmanlık alanlarının gelişmekte olan bir entegrasyon içinde çalışmalarını yürüttükleri sonucuna ulaşılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** manevi danışmanlık, sağlık personeli, multidisipliner çalışma, holistik yaklaşım.

## ABSTRACT


**Name Surname** : Sündüs KURT
**University** : Bursa Uludağ Üniversitesi
**Institution** : Sosyal Bilimler Enstitüsü
**Department** : Manevi Danışmanlık ve Rehberlik
**Field of Study** : Manevi Danışmanlık ve Rehberlik
**Thesis Type** : Yüksek Lisan Tezi
**Thesis Advisor** : Dr. Ümmügül Betül Kanburoğlu Ergün


### MULTIDISCPLINARY COLLABORATION BETWEEN SPIRITUAL COUNSELORS AND HEALTHCARE PERSONNELS IN THE FIELD OF SPIRITUAL COUNSELING: THE CASE OF THE NETHERLANDS

Since human health has physical, psychological, emotional, social and spiritual dimensions, it is supported by empirical research that the treatment of diseases should be carried out with a holistic approach. The inadequacy of the medical and biomedical model in the treatment of diseases and the addition of psychological, social and spiritual factors to the treatment strengthens the position of the holistic approach in contemporary health services. In this context, patients need support provided by professionals to solve their problems and spiritual needs during the disease process, which is a difficult period. Spiritual counselling service guides the person about the meaning and philosophy of life with religious-spiritual reference. Spiritual counsellors, who have the patient's religious-spiritual resources and provide communication between health professionals and the patient by acting as a bridge in this sense, play an important role in health institutions. In order for this service to achieve its purpose, multidisciplinary teamwork between health professionals and spiritual counsellors is important.

In this study, the multidisciplinary teamwork between health professionals and spiritual counsellors in the Netherlands, which is a professional in the field of spiritual counselling, is discussed and the importance of this work in the context of health services is examined. Phenomenology, one of the qualitative study methods, and semi-structured interview form, one of the data collection tools, were used.

The research consists of three parts as theoretical and field research. In the first part, the historical background, scope, content, organisation, legal status, training and employment of spiritual counselling services in the Netherlands are discussed. In the second part, general information about spirituality, spiritual counselling and spirituality in the hospital environment is given. Again in the second part, the necessity of multidisciplinary team work in the field of health and the position of spiritual counsellors in multidisciplinary team work in the Netherlands are included.

In the third part, the analyses of face-to-face interviews with 10 spiritual counsellors, 5 doctors and 6 nurses actively working in different hospitals across the Netherlands on the axis of multidisciplinary work are included.

As a result of the research, it was concluded that the Netherlands has an institutional and comprehensive model in the field of spiritual counselling and that different areas of expertise in multidisciplinary teamwork are working in a developing integration.



**Keywords:** Spiritual Counseling, Hospital, Multidisciplinary, Medicak Staff.

# ÖNSÖZ

Şeyh Galib'in ifade ettiği gibi dünyanın göz bebeği olan insan, her şeye anlam katan yaratılışının farkında olan bir varlıktır. Çıktığı dünya yolculuğuna, bu yolculuğu yüklenebilecek her türlü yeti ile gelmiştir. Bu yetiler yaratıcı tarafından, maddi ve manevi olarak insana lütfedilmiştir. Maddi ihtiyaçların gereksinimi nasıl hayati bir önem arz ediyorsa manevi ihtiyaçlar da aynı ehemmiyete sahiptir. İnsanlar ontolojik olarak maddi ihtiyaçları kadar manevi ihtiyaçlarını da karşılama güdüsü taşır. Bireyin bedensel, psikolojik, sosyal ve manevi boyutlarda normal ve dengeli bir gelişime ihtiyacı vardır ve bu boyutlar birbirleriyle karşılıklı ilişki içindedir. Bu karşılıklı ilişkilerde karşılaşılan zorluklar, diğer boyutları ve sağlığı da etkileyebilir. Manevi sağlığı elde etmek için bireyin müteal bir hedefe sahip, kendisi ve çevresiyle sağlıklı ve yapıcı ilişkiler kuracak, fıtrî olan kişisel değer sistemine ihtiyacı vardır. Bu ihtiyaçların karşılanması Kur'anî ifadeyle *"hayat-ı tayyibe"*dir. Ayeti kerimede: *"Erkek olsun kadın olsun, kim inanmış bir insan olarak yararlı işler yaparsa kesinlikle ona güzel bir hayat yaşatacağız…"* (Nahl-97). Vahyin öğretisi ile *"hayat-i tayyibe"* huzurlu, dingin, hayatla barışık, güvenli bir hayattır. İnsanın hayat yolculuğunda her vesileyle aradığı ve elde etmeye çalıştığı en kıymetli şey hayattaki yitik huzurudur. Her insan, yaşamı boyunca bazen gelecekteki olaylardan kaygılı, bazen geçmişinde kalmış günah ve hatalarından dolayı muzdarip, bazen ölüm, kaybetme korkusu ve çaresizliğinden kaynaklanan korkular sonucu depresyon ve anksiyeteye kapılır. Bu durumda, kaygılardan ve anksiyeteden insan nasıl kurtulup yitik huzurunu bulacaktır? Maneviyat ve dini değerler, seküler yaşamın kaybettirdiği yitik huzurun yeniden elde edilmesinde etkin rol oynamaktadır.

Postmodern dönemde, insan, ruh sağlığını koruyucu işlevselliğinden dolayı bir alternatif olarak manevi danışmanlık hizmetlerine yönelmiştir. Tarihi arka planda manevi danışmanlık ve rehberlik Hristiyanlık gelenek ve kültüründe, dini kurtuluşu amaçlayan ve daha çok tebliğ faaliyeti olarak ve zor zamanlarda isyandan kurtarma odaklı olarak sürdürülüyordu. İnsanı din ve maneviyattan koparan seküler psikoloji ve yaşam biçimi yeniden şekillenerek, insanın çeşitli psikolojik ve sosyal taraflarını da dikkate alarak psiko-sosyal manevi bir yaklaşımla manevi danışmanlığı gündeme taşımıştır. Sağlık alanında da ruhsal ve fiziki sorunlara çözüm noktasında, holistik yaklaşımın kaçınılmaz olduğu gerçeğini kabul görmektir. Bu bağlamda manevi danışmanlık hizmetleri hastalığa karşı alternatif bir destek olarak sağlık sektöründe profesyonelleşmeye başlamıştır.

Araştırmada, sağlık hizmetlerinde manevi danışmanlık alanında Hollanda'da manevi danışmanlık tarihsel süreci, kurumsallaşma alt yapısı, manevi danışmanların nasıl tanımlandıkları, sağlık uzmanlarının onlarla mesleki deneyimleri, multidisipliner iş birliği ve refere ile mesleki profesyonelleşmesinin ardına düşerek nitel bir çalışma olarak örneklik sunmaya çalışıldı.

Çalışmamın standartlarının yüksek olması için, tez yazım kriter ve uygulamaları noktasında beni yapıcı dokunuşlarıyla yönlendirerek çalışmamı destekleyen danışman hocam Dr. Ümmügül Betül KANBUROĞLU ERGÜN'e yürekten teşekkür ederim. Ayrıca komitede ki hocalara katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Çalışmamın aşamalarının bir bölümü yurt dışında olması nedeniyle yoğun geçen bu süreçte maddi, manevi her türlü desteğini esirgemeyen kıymetli eşime emeklerinden dolayı minnet duyguları içinde teşekkür ediyorum. Hollanda'daki araştırmalarımda beni

destekleyerek tercümanlığımı, ses kayıtlarının çözümünde ve Hollandaca eserlere ulaşmamda yanımda olan Kübra ELÇİ hanımefendiye ve özellikle Hollanda manevi danışmanlar derneğinin Müslüman manevi danışmanlar grubunun başkanı Mustafa BULUT beyefendiye desteklerinden dolayı teşekkür etmeyi borç bilirim.

Sündüs KURT

BURSA 2024

## İÇİNDEKİLER

**TEZ ONAY SAYFASI** ..... **iii**
**YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU** ..... **iv**
**YEMİN METNİ** ..... **v**
**ÖZET** ..... **vi**
**ABSTRACT** ..... **vii**
**ÖNSÖZ** ..... **viii**
**İÇİNDEKİLER** ..... **x**
**TABLOLAR LİSTESİ** ..... **xiii**
**KISALTMALAR** ..... **xiv**
**GİRİŞ** ..... **1**
1. Araştırmanın Konusu ..... 4
2. Araştırmanın Amacı ..... 6
3. Araştırmanın Yöntemi ..... 7
4. Araştırma Soruları ..... 12
5. Çalışmanın Temel Kaynakları ..... 12
5.1. Hollandaca Literatürde Öne Çıkan Kaynaklar ..... 13
5.2. Türkçe Literatürde Öne Çıkan Kaynaklar ..... 14

**BİRİNCİ BÖLÜM**

**HOLLANDA ÖZELİNDE MANEVİ DANIŞMANLIĞIN TARİHİ ARKA PLANI VE KURUMSAL GELİŞİMİ**

1. Hollanda Devleti ile İlgili Genel Bilgiler ..... 15
2. Hollanda'da Manevi Danışmanlığın Tarihsel Arka Planı ..... 17
2.1. Hollanda'da Hristiyanlık Manevi Danışmanlık Hizmetlerinin Tarihsel Arka Planı ..... 18
2.2. Hollanda'da Yahudilerin Manevi Danışmanlık Hizmetlerinin Tarihsel Kökenleri ..... 20
2.3. Hollanda Hümanist Manevi Danışmanlık Yapılanması ..... 22
2.4. 21. Yüzyıl sonrası Modern Dönemde Hollanda Manevi Danışmanlık Süreci ..... 24
3. Hollanda'daki Manevi Danışmanlığın Kurumsal Yapılanması ve Akreditasyon Kriterleri ..... 26
3.1. Hollanda'daki Manevi Danışmanlar Derneği'nin (VGVZ) Yapılanması ve Kapsamı ..... 28
3.1.1. VGVZ Profesyonel Mesleki Standartlarının Temel Kriterleri ..... 29
3.1.2. VGVZ'nin İç Düzenlemeler Tüzüğü ve Komiteler ..... 30
3.1.3. VGVZ'nin Kurum Dışı Temsil Organları Üyeliği ..... 31

3.1.4. VGVZ'nin Çalışma Alanları ..... 32
3.1.5. VGVZ'i Oluşturan İnanç Grupları ..... 34
3.1.6. Manevi Danışmanlar Değerlendirme Komisyonu De Ring-GV ..... 39
3.1.7. VGVZ Üyelik Kategori ve Kriterleri ..... 40
3.1.8. Hollanda'da Manevi Danışmanların Kalite Sicil Kaydı: SKGV ..... 41
4. Hollanda'da Manevi Danışmanlığın Yasal Dayanağı ..... 42
5. Hollanda'da Manevi Danışmanların İstihdamı ..... 44
6. Hollanda Manevi Danışmanlık Eğitim Süreci ..... 48
6.1. Hollanda Yüksek Eğitim Sistemi ..... 48
6.2. Hollanda'da Manevi Danışmanlık Eğitim Modelleri ..... 49
6.2.1. Hümanist Manevi Danışmanlık Eğitimi ..... 49
6.2.2. Müslüman Manevi Danışmanlık Eğitimi ..... 49
6.2.2.1 Müslüman Manevi Danışmanlık Yüksek Lisans Programı İçeriği ..... 50
7. Hollanda'da Manevi Danışmanlıkta Öne Çıkan Yaklaşımlar ..... 53
7.1. Tebliğ ve İrşad Modeli (Kerygmatisch) ..... 53
7.2. Terapi-Tedavi Modeli (Therapeutisch) ..... 53
7.3. Teselli -Tefsir Modeli (Hermenötik- Narratif) ..... 54
8. Hollanda Literatüründe Manevi Danışmanlık Tanımı ..... 55
9. Türkiye'de Manevi Danışmanlık ve Yapılanması ..... 58
9.1. Türkiye'de Manevi Danışmanlığın Hukuki Dayanağı ..... 59
9.2. Tarihsel Süreçte Türkiye'de Manevi Danışmanlık ..... 60
9.3. Türkiye'de Manevi Danışmanlık Uygulama Alanları ..... 63
9.4. Türkiye'de Manevi Danışmanlığın Temel Sorunları ..... 65

## İKİNCİ BÖLÜM

## KAVRAM SAL TARTIŞMA VE LİTERATÜR

1. Anlam Arayan Bir Kavram Olarak Maneviyat ..... 69
1.1. Maneviyatın Kavramsal Kimliği ..... 70
1.2. Türkçe Sözlük ve Literatüründe Maneviyat Kavramı ..... 72
1.3. Batı Sözlük ve Literatüründe Maneviyat Kavramı ..... 76
1.4. Yeniçağ Maneviyatı Tanımlamak ..... 80
2. Manevi Danışmanlık ..... 82
2.1. Manevi Danışmanlık Dönüşüm Süreci ..... 85
2.2. Manevi Danışmanlık Tanımları ..... 86
2.3. Sağlık Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık ..... 90
2.3.1 Hastane Ortamında Başa Çıkma Boyutu Olarak Maneviyat ..... 93
2.3.2. Manevi Danışmanlıkta Holistik Değerlendirme ..... 96
3. Multidisipliner Çalışma Yaklaşımı ..... 98
3.1. Sağlık Hizmetlerinde Multidisipliner Yaklaşım ..... 99
3.2. Hollanda Sağlık Kurumlarında Multidisipliner Konsültasyon ..... 101
3.3. Hollanda'da Manevi Danışmanlık Hizmetlerinde Multidisipliner Ekip Çalışması ..... 104

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

## ARAŞTIRMA BULGULARI VE YORUMLAR

1. Manevi Danışmanların Multidisipliner İşbirliğine İlişkin Görüşlerinin Analizi...107
1.1. Manevi Danışmanların Hastanelerdeki Konumlarına ve Varlıklarının Değerine Yönelik Algıları ...108
1.2. Sağlık Personelinin Kendileri için Manevi Destek Talepleri ...116
1.3. Manevi Danışmanlar ve Sağlık Personeli Arasında Multidisipliner Ekip Çalışması...120
1.4. Doktor ve Hemşirelerin Manevi Danışmanların Görüşlerine Başvurdukları Konular ...129
2. Sağlık Çalışanlarının Manevi Danışmanlara Yönelik Algıları ve Multidisipliner İşbirliğine İlişkin Görüşlerinin Analizi ...137
2.1. Sağlık Çalışanlarının Manevi Danışmanlık Uygulamasına ve Manevi Danışmanlara Yönelik Algıları...138
2.2. Sağlık Çalışanlarının Manevi Danışmanlarla İletişimi ve Multidisipliner İş Birliği Sürecine Yönelik Yaklaşımları ...146
2.2.1. Sağlık Çalışanlarının Manevi Danışmanlarla İş birliği Yapmasının Önündeki Engeller ...152
2.2.2. Sağlık Çalışanlarının Çok Disiplinli İstişare Toplantıları Hakkındaki Değerlendirilmeleri ...155
2.3. Sağlık Çalışanlarının Manevi Danışmanlık Uygulamasının Etkisine Dair Değerlendirmeleri ...157

**SONUÇ VE DEĞERLENDİRME ...166**

**KAYNAKÇA ...170**

**EKLER...196**

EK 1: Sağlık Personeline Yönelik Araştırma Görüşme Formu ...196
EK 2: Manevi Danışmanlara Yönelik Araştırma Görüşme Formu...197
EK 3: Uludağ Üniversitesi Etik Kurul Raporu...198

## TABLOLAR LİSTESİ

**Tablo 1:** VGVZ Üyelik Kriterleri ve Üyeliğin Manevi Danışmana Kazandırdığı İmkanlar. ..... 41
**Tablo 2.** Amsterdam UMC'de Çalışacak Manevi Danışman İş İlanı: ..... 47
**Tablo 3.** İslam İlahiyat Merkezi (CIT) 2022-2023 Ders Programı ..... 51
**Tablo 4.** Rotterdam İslam Üniversitesi (IUR) 2022-2023 Ders Programı ..... 52
**Tablo 5.** Türkiye Manevi Danışmanlık ve Rehberliğin Tarihsel Gelişimi ..... 62
**Tablo 6:** Türkçe Literatürde Maneviyat Tanımları ..... 75
**Tablo 7:** Batı Literatüründe Maneviyat Tanımları ..... 79
**Tablo 8.** Batı Literatüründe Manevi Danışmanlık Tanımlamaları ..... 87
**Tablo 9.** Türkçe Literatürde Manevi Danışmanlık Tanımlamaları ..... 88
**Tablo 10:** Slingeland Hastanesi MDO Toplantı Örneği ..... 103
**Tablo 11:** Manevi Danışmanların Demografik Bilgileri ..... 108
**Tablo 12:** Manevi Danışmanlığın İlke ve Esasları ..... 114
**Tablo 13:** Universitair Medische centra Utrecht (UMC) Hastanesi Manevi Bakım Tanıtım Verileri ..... 115
**Tablo 14:** AMC Hastanesi'nin Manevi Danışmanlık Departmanın Bilgilendirmesi ..... 125
**Tablo 15:** Sağlık Çalışanlarının Demografik Özellikleri ..... 138

## KISALTMALAR

| | |
|---|---|
| AAPC | **:** The American Association of Pastoral Counselors (Amerikan Pastoral Danışmanlar Derneği) |
| ABD | : Amerika Birleşik Devletleri |
| ACPA | : American Catholic Psychological Association (Amerikan Katolik Psikoloji Derneği) |
| ACPE | : Association for Clinical Pastoral Education (Klinik Pastoral Eğitim Derneği) |
| AFRP | : American Foundation of Religion and Psychiatry (Amerikan Din ve Psikiyatri Vakfı) |
| AGE | : Adı geçen eser. |
| AKT | : Aktarma |
| AKTS | : Avrupa Kredi Transfer Sistemi |
| AMATEM | : Alkol ve Madde Tedavi Merkezi |
| AMC | : Universitair Medische Centra Amsterdam (Amsterdam Üniversitesi Akademi Hastanesi) |
| ATP | : Association for Transpersonal Psychology (Transpersonel Psikoloji Derneği) |
| B. | : Baskı |
| Bkz. | : Bakınız |
| BUN | : Boeddhistische Unie Nederland |
| CAIPE | : Centre for the Advancement of Interprofessional Education (Mesleki İş Birliği Eğitiminin İlerletilmesi Merkezi) |
| ÇEDES | : Çevreme Duyarlıyım, Değerlerime Sahip Çıkıyorum |
| CIT | : Centrum voor İslamitische Theologie (İslam İlahiyat Merkezi) |
| C. | : Cilt |
| CMO | :Contact Orgaan Moslim en Overheid (Müslümanların ve Devletin İletişim Organı) |
| CPE | : Clinical Pastoral Education (Klinik Pastoral Eğitimi) |
| Çev. | : Çeviri |
| De RING-GV | : De Raadvooerinstituoneel-niet- Gezonden Geesteljk Verzorgers (Tavsiye Edilen Kurumsal Olmayan Ruhani Bakıcılar) |
| DİB | : Diyanet İşleri Başkanlığı |
| DİĞ | : Diğer |
| Ed. | : Editör |
| ENHCC | : European Network of Health Care Chaplaincy (Avrupa Sağlık Hzmetleri Din Görevlileri Organizasyonu) |
| FBZ | : Federatie van Beroepsorganisaties in de zorg en Daaraan Gerelateerd Onderwijs en Onderzoek (Sağlık Hizmetleri Meslek Kuruluşları Federasyonu.) |
| FZGG | : Federatie Zingeving & Geestelijke Gezondheid (Anlam ve Ruh Sağlığı Federasyonu) |
| GGZ | : Geestelijke Gezondheidszorg (Hollanda Ruh Sağlığı ve Bağımlılıkla Mücadele Derneği) |
| HBO | : Hoger Beroeps Onderwijs (Yüksek Okul) |
| HV | : Humanistisch Verbond (Hümanist Cemiyeti) |

| | |
|---|---|
| ICN | : Intensive Care Neonatalogie (Uluslararası Hemşireler Birliği) |
| IUR | : Islamic University of Applied Sciences Rotterdam (Rotterdam İslam Üniversitesi) |
| JCAOH | : Joint Commission on Accreditation of Healthcare Organizations (Akreditasyonu Birleşik Komisyonu) |
| JCI | : Joint Commission on Accreditation of Healthcare Organizations (Akreditasyonu Birleşik Komisyonu) |
| KHG | : Kring Hindoe Geestelijken (Hintli Ruhsal Bakım) |
| md. | : Madde |
| MDO | : Multi Disciplinair Overleg (Çoklu Toplantı) |
| MEB | : Millî Eğitim Bakanlığı |
| NIP | : Nederlands Instituut van Psychologen (Hollanda Psikologlar Enstitüsü) |
| PSZ&Z | : Psychosociale Zorg en Zingeving team (Psikososyal Bakım ve Anlam Arayışı Ekibi |
| RU | : Universiteit van Radboud (Hollanda Radboud Üniversitesi) |
| S. | : Sayfa |
| SING | : Sector Corporate Non-Sent (Bağımsız Manevi Danışmanlar Derneği) |
| SKGV | : Stiching Kwaliteirsregister Geestelijk Verzorgers |
| TDK | : Türk Dil Kurumu |
| TGV | : Tijdschrift Geestelijke Verzorging (Manevi Danışman Dergisi |
| UMC | : Universitair Medische Centra Utrecht (Utrecht Üniversitesi Akademi Hastanesi) |
| UNDP | : United Nations Development Programme (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) |
| UvH | : Universiteit voor Humanistiek (Hümanist Üniversitesi) |
| Vb. | : Ve benzeri |
| Vd. | : Ve diğerleri |
| VGVZ | : Vereniging van Geestelijk VerZorgers (Hollanda Manevi Danışmanlar Derneği) |
| Vs. | : Vesaire |
| VU | : Vrije Üniversiteit (Amsterdam Özgürlük Üniversitesi) |
| VWS | : Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (Sağlık, Refah ve Spor Bakanlığı) |
| WHO | : World Health Organization (Dünya Sağlık Örgütü) |
| WO | : Wetenschappelijk Onderwijs (Akademik Eğitim) |
| Yy. | : Yüzyıl |

# GİRİŞ

Çağımız insanının en önemli sorunlarından biri, hayatı anlamlandırma noktasındaki arayış ve boşluğu gelmektedir. Bir dönemin din ve maneviyata mesafeli olma öğretileri, insanlığın ontolojik varlığıyla uyum sağlayamamıştır. Bu öğretiler insanın yaratılış kodlarında saklı olan inanç ve maneviyat ihtiyacını göz ardı ederek, madde doyumlu bir post modern toplum oluşturmayı hedeflemiştir. Oluşturulan bu yeni toplumda insan, sınırsız sunulan maddi refahta bulamadığı mutluluk ve huzura alternatif yollar aramaya başlamıştır. İnsanın yazılımında bulunan hayatı anlamlandırma ihtiyacı ve aşkınla bağ kurma arzusu insanı, yeniden kendini keşfetmeye taşımıştır. Bu keşif, insanın varlığının temelinde bulunan madde ile mana, dünya ile ahiret ve beden ile ruh arasında bir denge kurması gerektirdiği, birinin ötekine feda edilmemesini öğretmiştir.

Maddi ve manevi ihtiyaçların karşılanmaması insan yaşamı için ciddi problemlere yol açabilir. İnsanın biyolojik, psikolojik ve sosyal boyutlarının yanı sıra manevi boyutunun varlığı, bütünsel bir insan deneyimini tamamlamak için kritik öneme sahiptir. Bilim dünyasında insanın bütüncül bir varlık olduğu, maneviyatın ve inancın bu bütünlükte önemli bir rol oynadığı konusunda uzun süren tartışmalar yaşanmıştır. Tarih boyunca din ve maneviyat, insanın varlık amacı ve kimlik arayışını şekillendirmede önemli bir etken olmuş ve bu etkisi günümüzde de sürmektedir. Ancak modern toplumlardaki bilim ve teknoloji alanında yaşanan hızlı değişmeler, modern insanın eğitim seviyelerinin geçmiş dönemlere oranla yüksek olması, alım gücünün artması gibi faktörler, her ne kadar yaşamı kolaylaştırıp birçok şeye erişimi sağlasa da birçok insanın manevi ve ruhsal krizler yaşamasına neden olmuştur. Yaşanan gelişmelerin hızına yetişmeye çalışan bireylerin, içsel çatışmalarının arttığı ve psikolojik olarak daha zorlu bir deneyim yaşadığı gözlenmektedir Aydınlanma dönemi filozoflarının ve pozitivist anlayışın öngördüğünün aksine modern dönemde, insanların özellikle 1960'lardan sonra, dine ve maneviyata, ruhsal olana ilgi göstermeye başladığı görülmektedir. Bu ilginin artma nedenleri olarak;

- Maddi olanakların mutluluk getirmemesi,
- Modern bilimin, acı ve kayıp karşısında insanların yaşadığı anlam kaybına yetersiz kalması,

- Bazı psikolojik sorunların, bilimsel yaklaşımlar ile çözülememesi,
- Sosyal ve kültürel beklenti ve problemlerin artışına yanıt bulma,
- Anlamlı ve huzurlu yaşam arayışı gösterilmektedir.[1]

Modern hayatın sunduğu imkanlar birtakım kayıpları da beraberinde getirmiştir. Sofokles *"*Muazzam hiçbir şey lanetini yanında getirmeden ölümlülerin hayatına giremez*"* tespitiyle insanlık yaşamı boyunca, her gelişmenin olumlu yönleri olduğu kadar olumsuz yanlarının da olacağını veciz bir şekilde hatırlatmaktadır. İlk İslam filozoflarından Kindi'ye göre; hiç musibete uğramamak demek, hiç var olmamak demektir. Bu talep tabiata aykırıdır.[2] İnsanoğlunun doğaya aykırı bir şekilde sorunsuz bir yaşam arayışı, yaşamın doğasındaki zorluklarla başa çıkma çabalarına yönelik maddi ve manevi çözümleri arama eğilimini kaçınılmaz hale getirir. Bu düşünce, "Nereden çıktı bu maneviyat?" sorusuna yanıt olacaktır.

Maneviyat kavramı, farklı dönemlerde farklı şekillerde tanımlanmıştır. Örneğin, 12. yüzyılda bireyin psikolojik boyutunu ifade etmek için kullanılmışken, 15. ve 16. yüzyıllarda dini liderlerin niteliğini belirtmek için kullanılmıştır. 20. yüzyılda ise maneviyatın net bir tanımına ulaşılamasa da 'bireyin kendisi ve diğerleri ile olan ilişkilerini, evrendeki konumunu, yaşamın anlamını anlama ve kabul etme çabası' olarak tanımlanmıştır. Maneviyatın, bedeni ve ruhu etkileyen "birleştirici güç" olduğu ve bireyin iç dinamiklerinden biri olarak bireyin kendisini iyi hissetmesine değer katan bir olgu olduğu da kabul görmektedir.[3] Sağlık alanında maneviyat kavramını ele aldığımızda, geçmişten günümüze kadar bu kavramın sağlıkla yakından ilişkili olduğunu görmekteyiz.

Maneviyatın, sağlık alanında bütüncül ve birleştirici rol oynayarak, hastanın iyileşmesinde veya hastalığı kabulünde, hayata bağlılığında umudunu canlı tutmasında etkin olduğunu savunan Jung, manevi ihtiyaçları sağlığın boyutlarından biri olarak kabul etmiş ve şöyle demiştir:

---

[1] Ruth.A. Tanyi, "Towards clarification of the meaning of spiritual"*, Journal of Advencent Nursing,* 39 (5)*,* (2002), 500-509.
[2] Kindî*., Risale Fi'l-Hile Li-Def'i'l-Ahzân, (Üzüntüden Kurtulma Yolları),* Çev. Mustafa Çağrıcı, (İstanbul, İFAV Yayınları, 2015), 25.
[3] Zübeyde Kaçal ve Nilüfer Demirsoy, "Yoğun Bakım Hastalarında Spiritüel Değerlendirme", *Sakarya Tıp Dergisi,* 8 (2), (2018), 171.

> *"*Geçen 30 yıl boyunca dünyanın çeşitli milliyetlerinden birçok kişi benimle istişare etti. Ömrünün ikinci yarısında yaşayan hastalar, yani 35 yaştan sonrakiler arasında bir tek hasta bile görmedim ki aslında sorunu; hayatında bir dini eğilime ihtiyaç olmasın. İnancıma göre; onlar manevi ihtiyaçlarını karşılamadıkları için ruh hastalıklarına yakalanmışlardı. Sadece dine döndükleri ve manevi ihtiyaçlarını tatmin ettiklerinde bütünüyle şifa bulabildiler"[4]

Jung'un ifade ettiği manevi ihtiyaçlar bazı bireyler için inanç dünyasıyla alakalı olan, tevekkül, dua, ibadet, telkin gibi dini konulara odaklanırken, bazıları için ümit, sevgi, saygı, güven gibi duygusal vurgular veya kimileri için entelektüel deneyimler olarak müzik, su, yürüyüş, yazma gibi destek niteliği taşıyan etkinlikler, yaşamın anlam ve amacı sorununa maneviyat ve din üzerinden şifa sunabilmektedir. Sağlık alanında yapılan bilimsel ve ampirik araştırmalar fiziksel sağlığa, biyolojik etkenlerden öte sosyal faktörlerin de etkili olabileceğini ortaya koymuştur. Sosyal destek yaklaşımı kişiye, psikolojik ve bedensel bütünlüğünün korunmasını sağlamaktadır. Sosyal ve manevi problemlerle başa çıkabilme ihtiyacıyla, insanlar destek ve rehberlik arayışına girmektedirler. Ancak, hastaların tedavi süreçlerinde sadece medikal tedavinin öncelikli olarak ele alınması, hastanın psiko-sosyal ihtiyaçlarını göz ardı etme eğilimine sebep olmaktadır. Ayrıca, seküler psikoterapinin manevi konuları ele almaması veya bunlara yer vermemesi, bireylerin yaşadıkları sorunlarla başa çıkma ve anlam krizlerini çözme ihtiyacını karşılamada yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda, manevi ihtiyaçları karşılayacak özel bir uzmanlık alanının geliştirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Maneviyat ile sağlık arasındaki pozitif başa çıkma ve psikolojik olumlu etkilerin fark edilmesi sonucunda, manevi danışmanlık sağlık hizmetlerinde alternatif bir destek olarak yerini almaya başlamıştır. Ayten, bu yeni disiplinin amacını, manevi danışmanlığın bireyin yaşadığı zor zamanlarda ona destek olmayı, anlamlandırma arayışını ve yaşanan süreci manevi kazanımlarla aşarak kişiye destek olmayı hedeflediğini belirtmektedir.[5] Bu ifade, alanın sağlık hizmetlerindeki gerekliliğine vurgu yapmaktadır.

---

[4] Muhammed Rıza Salarifer, Muhammed Sadık Şücai, Seyyid Mehdi Musaviasi, Muhammed Devletşah, *İslami Kaynaklar Işığında Ruhsal Hijyen*, (İstanbul: El-Mustafa Yayınları, Çev. Kenan Çamurcu, 2014), 141.

[5] Ali Ayten, *Tanrı'ya Sığınmak: Dini Başa Çıkma Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Araştırma*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 37-52.

Hollanda'daki manevi danışmanlık alanının kurumsal yapısı ile manevi danışmanlar ve sağlık personeli arasında iş birliğine dayanan ve koordinasyona odaklanan bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Hollanda'daki manevi danışmanlığın tarihsel gelişimi, kurumsal arka planı, organizasyonu, içeriği, eğitimi, yasal boyutu gibi konulara yer verilmiştir. İkinci bölümde, çalışmanın temel kavramı olan maneviyat ve manevi danışmanlık detaylı bir şekilde incelenmiş, sağlık hizmetlerinde maneviyat olgusu ve çok disiplinli yaklaşım vurgulanmıştır. Ayrıca multidisipliner ekip çalışmasının teorik bilgileri, Hollanda sağlık hizmetlerinde multidisipliner toplantılarının işleyişi ve bu toplantılarda manevi danışmanların etkisi ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, çalışmamızın ana konusuna yönelik olarak, yarı yapılandırılmış görüşmelerden alınan alıntılar kullanılarak bulgular sunulmuş ve literatürdeki diğer araştırmaların bulgularıyla karşılaştırılarak yorumlanmıştır.

## 1. Araştırmanın Konusu

Sağlık alanında da ruhsal ve fiziki sorunlara çözüm noktasında, holistik yaklaşımın kaçınılmaz olduğu gerçeğinin kabulüyle manevi danışmanlık hizmetleri hastalıkların sağaltımına alternatif bir destek olarak profesyonelleşmektedir. Manevi danışmanlık mesleğinin sağlık gibi sıkıntılı dönemlerde yararlı olabilmesi için, manevi danışmanlarla sağlık çalışanlarının ortak iş birliği yapmaları kaçınılmazdır. Araştırmamızın alana katkı sağlaması amacıyla konu olarak, Hollanda örnekliğinde manevi danışmanlarla sağlık profesyonellerinin arasında multidisipliner ekip çalışması noktasına odaklanılmıştır.

ABD'den sonra Hollanda'da gelişerek Avrupa'ya yayılan Manevi Danışmanlık 1960'lı yıllardan sonra Hollanda, Pillarization/Verzuiling[6] süreci nedeniyle pastoral danışmanlık, profesyonelleşme dönemini başlatmıştır. Ülkede 1969'dan itibaren pastoral danışmanlık kamu tarafından finanse edilme kararı alınmış ve bu süreç din adamlarının örgütlenmesini teşvik etmiştir. Protestan ve Katoliklerin yanında Hümanist, Yahudi, Müslüman, Hindu, Budist ve Bağımsızlar olarak niteleyeceğimiz, hiçbir inanç ve dine bağlı olmayan manevi danışmanları da kapsayacak yapılanmaya evirilmiştir. 1971'de, Hollanda sağlık kurumlarında Manevi Danışmanlar Derneği'nin (VGVZ) kurulmasıyla alan, hastaneler, bakım evleri, psikiyatri, zihinsel engelli bakımı vb. kurumlarda örgütlenmiştir. Birçok mezhep ve inançtan oluşan bu profesyonel organizasyon Hollanda sağlık kurumlarında

[6] Dergipark, Ertuğrul Gökçekuyu, "Pillarizasyon / Verzuiling" (Erişim. 23 Mayıs 2024).

*"*inanç ve yaşam felsefesine dayanan, yaşam, hastalık ve ölümle ilgili temel konularda insanlara profesyonel yardım ve rehberlik*"*[7] olarak manevi danışmanlığı tanımlamıştır. Tanımda öne çıkan profesyonellik üzerinden konuyu takip ettiğimizde, sağlık kurumlarında mesleğin işlevselliğine ve uzmanlığına etki eden nedenler arasında ekip çalışmalarının olduğu gözlenmektedir.

1700'lerde hastanelerde bakım "hasta merkezliydi." 1950'lerin ortalarında bu yaklaşım "hastalık merkezli tıp" olarak hastanın biyo-psikososyal bütünlükleri içinde ele alınmalarına odaklanan Holizm paradigmasıyla ele alınarak hastanın bakım sürecine dahil edilmesi sağlanmıştır. Yakın dönemlerde ise hasta merkezli bakım, "işbirlikçi hasta merkezli" bir yaklaşım olarak benimsenmeye başlamıştır. Bu yaklaşımda takım temelli bir süreçle, hastayı ekibin bir parçası olarak kabul etmek, sunulan hizmetin kalitesini iyileştirmek ve ekip arasında güveni sağlamak odak noktasıdır.[8] İşbirlikçi hasta merkezli yaklaşım, bütüncül bakış ideolojisine odaklanmaya vurgu yapmaktadır. Biyo-psiko-sosyal modele dayanan multidisipliner ekip çalışmaları, *"ortak bir amaç için üç veya daha fazla disiplin ile iş birliği içerisinde çalışan temsilcilerden oluşan gruplar olarak"* tanımlanmaktadır.[9] Sağlık hizmetlerinde multidisipliner ekip çalışmalarını, alanında uzmanlaşmış sağlık personellerinin kendi aralarında yapıcı iş birliği ve iletişim doğrultusunda koordineli bir ortaklık olarak değerlendirmek mümkündür. Bu ortaklığın bir katılımcısı olarak manevi danışmanlar, yapısal ve organizasyonel olarak multidisipliner toplantılara katılmaları holistik yaklaşıma değer katmaktadır. Manevi danışmanların, zor zamanların destekleyicileri olarak multidisipliner ekiplerle bütünleşmelerinin kaliteli sağlık hizmeti sunmanın olumlu itici güç oldukları Hollanda sağlık hizmetlerinde kendini göstermiştir.

Türkiye'de yeni bir disiplin olarak manevi danışmanlık üzerine yapılan akademik çalışmaların geçmişi çok eskilere dayanmamaktadır. Alanda yapılan araştırmaların çoğunluğu son yıllarda yapılmış ve birçok çalışma ise devam etmektedir. Bu çerçevede ülkemizde, Hollanda sağlık kurumları üzerine alanla ilgili daha önce yapılan teorik

---

[7] Joap van der Geer & Carlo Leget, "How spirituality is integrated system-wide in the Netherlands Palliative Care National Programme", *Progress in Palliative Care*, 20 (2) (2013), 98-105.
[8] Scott Reeves, Simon Lewin, Sherry Espin, Merrick Zwarenstein, *İnterprofessional Team work for Health and Social Care*, (Publisher: Blackwell-Wiley, Series Editor: Hugh Barr, 2010), 26-27.
[9] MDT Guide and Toolkit, "Guide To Developing an Elder Abuse Case Review MDT in Your Community". (Erişim 23 Mayıs 2024).

çalışmalar kapsamında, Dilek Bal Koçak'ın 2015 yılında tamamladığı *"*Çocuk Hastalara ve Yakınlarına Uygulanan Manevi Bakım Hollanda Örnekliği*"* başlıklı yüksek lisans tezinde Hollanda sağlık kurumlarında manevi danışmanlık organizasyonunun çocuklara ve yakınlarına ilişkin manevi ihtiyaçların giderilmesi noktasında manevi danışman ve sağlık uzmanlarıyla yaptığı çalışmalarının teori ve uygulaması tanıtılmıştır. 2018 yılında Mehmet Şeri Kaya, *"*Sağlık Hizmetleri Bağlamında Manevi Bakım (Hollanda ve Türkiye Örneklerinin Karşılaştırılması)" yüksek lisans teziyle Hollanda devletinde kurumsal geçmişe sahip manevi danışmanlık çalışmalarının kurumsal yapılanması tanıtılarak Türkiye'deki çalışma ve uygulamalara örnek olması hedeflenmiştir. Hollanda'da İslami manevi danışmanlık alanında öncü isimlerden olan akademisyen Arslan Karagül'ün, 2012 yılında Dini Araştırmalar dergisinde yayınlanan *"*Manevi Bakım: Anlamı, Önemi, Yöntemi ve Eğitimi (Hollanda Örneği)" makalesi ile Hollanda'daki manevi danışmanlığın tarihsel gelişimi, teorik ve eğitim alanlarının ele alındığı bir çalışması alan yazında Türkiye'de yapılan çalışmalardandır.

Bahsedildiği üzere, Hollanda ile ilgili akademik çalışmalarda ve Türkiye'de alanla alakalı çalışmalarda manevi danışmanlarla sağlık personeli arasındaki multidisipliner ekip çalışmasının teorik, pratik uygulama ve deneyimlerine yönelik çalışma yapılmadığı görülmektedir. Araştırmamız, Hollanda sağlık alanında multidisipliner çalışmanın yanında manevi danışmanlık uygulamalarına yönelik doktor ve hemşirelerin algı ve tutumlarını ve manevi danışmanlık uygulamalarının işlevselliğine ilişkin değerlendirmelerini de kapsayan ilk çalışmadır. Bu sebeple araştırmamız, Hollanda örnekliği üzerinden ülkemizde manevi danışmanlığın kurumsal gelişimine katkı sağlayacak niteliktedir.

## 2. Araştırmanın Amacı

Çeşitli disiplinlerdeki bilimsel veriler, akademisyenler tarafından kritik sorulara doğru cevaplar bulabilmek veya bir alanda bilginin uygulamasını kolaylaştırmak amacıyla, disiplinlerin birbirleriyle koordineli çalışma ihtiyacının her alanda olduğu gibi sağlık sektöründe de farkına varılmıştır. Sağlık kurumlarında multidisipliner sistem bu farkındalığın getirisi olarak, manevi danışmanlık alanında kurumsal profesyonelliği yakalamış ülkelerde değerlendirilmektedir. Bu yaklaşımla, alan araştırması olarak yaptığımız çalışmanın amacı; manevi danışmanlık alanında profesyonelliği yakalamış

olan Hollanda sağlık kurumlarında, manevi danışmanlık uygulamalarında, manevi danışmanlar ve sağlık görevlilerinden doktor ve hemşirelerin arasındaki multidisipliner ekip çalışmasının nasıl yürütüldüğünü, uygulamanın işlevselliğini, yaşanılan mesleki deneyimleri, işbirliği, refere durumunu ve ekip çalışmasının hasta ve kurum açısından kazanımlarını ortaya koymak ve manevi danışmanların, sağlık çalışanları ile koordineli hizmet etmelerinin manevi danışmanlık uygulamalarına kattığı değer konusunda tespitte bulunmaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde detaylandırılan, Hollanda sağlık sektöründeki kurumsallaşmanın teori ve uygulamaları ile, ülkemizde kurumsallaşma süreci devam eden bu alana sistemli kurumsallaşma konusunda bir model sunarak bilimsel bilgi üretmek amaçlanmıştır. Sunulan bu çalışmayla, sağlık alanındaki manevi danışmanlık uygulamalarının daha işlevsel yürütülmesine destek olunması hedeflenmiştir.

## 3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma, Hollanda örneğinde manevi danışmanlar ile doktor ve hemşireler arasında gerçekleştirilen multidisipliner iş birliğinin mahiyetinin manevi danışmanların kendilerinin ve mesleklerinin kabulü konusundaki görüşlerinin ve sağlık personelinin alana dair görüşlerinin konu edinildiği bir çalışmadır. Araştırmamızda yöntem olarak konuyla alakalı daha önce yapılan çalışmalar ve bunların sonuçlarının araştırıldığı literatür taramasının yanı sıra aşağıda detaylandırılacak olan işitsel ve yazılı kaynakların incelenmesi ve araştırılmasına olanak sağlayan nitel çalışma tekniği kullanılmıştır.

Nitel araştırmalar, anti-pozitivist bir yaklaşımla tanımlanır. Pozitivist yaklaşımda katı bir deneyimcilik hâkim olduğundan ve akıl geri plana itildiğinden, doğru bilgiye ancak ölçmeye dayalı, sayısal veriler aracılığıyla gerçek bilgiye ulaşılacağı kabul edilmektedir. Sosyal bilimlerdeki araştırmalar genellikle pozitivist yaklaşıma göre yapıla gelmiştir.

Nitel araştırma; "sosyal olguları, bağlı oldukları ve içinde yer aldıkları ortamda doğal görünümleriyle gözlem, görüşme ya da belgeleri değerlendirmek yoluyla bilgi edinme ve bu bilgileri analiz ederek kuram geliştirme olarak tanımlanabilir".[10] Bu tanımlama ile nitel araştırma, bir olaya daha dinamik bir yaklaşım sağlamaktadır. Bunun sonucu olarak aynı olayla ilgili birçok kişinin farklı kişisel görüşleri olabilir ve gerçekler sosyal

[10] Hamdi İslamoğlu ve Ümit Alnıaçık, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, (İstanbul: SPSS Beta Yayınları, 6. Baskı, 2019), 220.

ortamlarda yapılanır. Nitel araştırmalar konuyu bütüncül olarak ele aldıklarından farklı bilim dallarından faydalanırlar.

Araştırmamızın, nitel yaklaşımla ele alınması katılımcıların manevi destek uygulamalarında, manevi danışmanla sağlık personeli arasındaki ekip iş birliğinin ve alanın işlevselliğine dair sistemin ve alanla ilgili algıların anlaşılmasına olanak hazırlamıştır. Nitel çalışmanın avantajları olarak, içeriden bir bakış açısı kazanma ve bütüncül veriler elde edilmesine imkân sağlamıştır.

Araştırmamızda fenomenolojik araştırma deseni üzerine yapılandırılması tercih edilmiştir. Fenomenolojik araştırma, bireylerin belirli bir olguya veya bir fenomene ilişkin yaşanılan deneyim, tepki ve algıları betimleyen bir araştırma desenidir.[11] Bu çalışma modelinde farklı insanların, bir olguya dair deneyim ve algıları incelenerek ortak algıların ne olduğu belirlenmeye çalışılır. Tıp, klinik psikoloji, sosyal psikoloji, sosyoloji gibi disiplinlerde deneyimlenmiş ve analiz edilecek olayları incelemek bu araştırma modelinin konularıdır. Özetle, insanların öznel deneyimleriyle ilgili her tür algı ve konuları ele alan ve yorumlayan bir araştırma desenidir. Fenomenolojik araştırma, insanların nasıl davrandıklarını değil, niçin öyle davrandıklarını anlamak için kullanılır.[12]

Bu araştırma deseninde veri kaynakları, araştırmanın ele aldığı olguyu yaşayan ve bu olguyu dışa vuracak bireyler veya gruplardır. Katılımcılar, araştırmacının alanda yapacağı gözlem ve ön görüşmeler yoluyla belirlenir.[13]

**Araştırmanın çalışma grubu;** nitel araştırmalarda örneklem, bir olguyu ya da bir olayı netleştirecek ve derinleştirecek ve konunun süreçleri hakkında bilgi almaya uygun örneği bulmaya odaklanır. Amaçlı örnekleme nitel çalışmalarda, gerekli bilgiye sahip olduğu düşünülen durumların derinlemesine araştırmaya olanak sağlamasından dolayı tercih edilir.[14] Araştırmada mülakat yapılan katılımcıların sayısını, verilerin belirli bir doygunluğa ulaşması ile sınırlandırılmıştır.

---

[11] John W. Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşıma Göre Nitel Araştırma ve Nitel Araştırma Deseni,* Çev. Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2012), 77.

[12] Hasan Tutar, "Nitel Araştırma Deseni Belirleme Ölçütleri ve Gerekçelendirmesi", Kastamonu Üniversitesi, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), (2023), 345-346.

[13] Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011), 74.

[14] İslamoğlu ve Alnıaçık, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 224.

Çalışmanın örneklemi Hollanda'da görev yapan manevi danışman, doktor ve hemşirelerden oluşan iki gruptan oluşmaktadır. İlk grup manevi danışmanlardan, ikinci grup ise doktor ve hemşirelerden oluşturulmuştur.

Araştırmaya Hollanda'nın Amsterdam, Zaandam, Rotterdam, Tilburg, Haarlem ve Beverwijk illerindeki hastanelerde profesyonel görev yapan 6 erkek ve 4 kadın manevi danışman katılmıştır. Katılımcı manevi danışmanlar Türk, Bosnalı, Surinam ve Hollandalı etnik kökenlerden oluşmaktadır. Çalışma grubu Müslüman, hümanist ve Hristiyan inancına sahiptirler. Katılımcılar, akademi hastanesi (Erasmus ve Vrij Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi) ve bölge hastanelerinde çalışan manevi danışmanlardan oluşmaktadır. Hollanda Manevi Danışmanlar Derneği (VGVZ)'nin Müslüman grubunun başkanı ve sekreteri katılımcılar dahil edilmiştir. Araştırmaya 6 kadın, 4 erkek manevi danışman katılmıştır.

Araştırmamızın çalışma grubu, 5 uzman doktor ve 6 hemşireden oluşturulmuştur. Katılımcılar Amsterdam, Zaandam, Tilburg ve Utrecht şehirlerinde bulunan araştırma hastanesi ve bölge hastanelerinde görev yapan doktor ve hemşireler çalışma grubu olarak seçilmiştir. Katılımcıları seçerken seçim kriterleri olarak; görev yaptıkları hastanelerde manevi danışmanlık uygulamalarının devam ediyor olması, doktor ve hemşirelerin bu hizmetten haberdar olmaları ve manevi danışmanlarla koordinasyon sağlıyor olmalarına itina gösterilmiştir. Araştırmamıza farklı bakış açısı kazandırması amacıyla amaçlı örneklemde katılımcıların Katolik, Protestan ve Müslüman gibi farklı din ve mezhepten olmaları da seçim kriterimiz arasındaydı.

**Çalışmanın veri toplama aracı:** Yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılmıştır. Mülakat (görüşme), araştırmacının önceden hazırladığı soruların katılımcıya birebir sorulması ile bilgi toplanmasına imkân sağlayan bir metottur. Mülakatta genel sorular yerine katılımcının bilgi ve deneyiminden yararlanılacak konu odaklı temel sorular sorulur. Sorulara alınan cevaba karşı, daha ayrıntılı bilgi elde etmek için ikinci bir soru veya alt sorularla olayın altında yatan nedeni öğrenmek için soru sorulabilir. Katılımcıların özgürce her türlü bilgi vermesine olanak hazırlanır.[15] Verilerin toplanmasında yarı yapılandırılmış mülakat tekniğinde temel teşkil eden görüşme

[15] İslamoğlu ve Alnıaçık, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 225.

sorularının sınırlı tutulması gerekliliğinden[16] yapılandırılmış soru sunulmuştur.[17] Görüşmeler esnasında müphem ve örtük bilgileri ortaya çıkarmaya özen gösterilmiş, bunun için zaman zaman kontrol edici sorular yönetilmiştir. Katılımcıların paylaştıkları görüş ve bilgileri eksiksiz ve objektif olarak aktarmak için görüşmeler ses kaydına alınmış, bunun yanında görüşme esnasında önemli görülen bilgiler not alınmıştır. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'ndan onay[18] alınarak görüşmeler resmi dayanakla güçlendirilmiştir.

**Araştırmanın veri toplama aşaması:** Kasım 2022 ve Şubat 2023 tarihleri arası örneklem olarak seçilen Hollanda'nın Amsterdam, Zaandam, Beverwijk, Tilburg, Haarlem, Rotterdam, Utrehct, kentlerinde bulunan hastanelerde çalışan Türk, Bosnalı, Surinam ve Hollandalı manevi danışman, doktor ve hemşirelerle görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerin çoğu yüz yüze yapılmakla birlikte çalışma saatleri sebebiyle bazı katılımcılarla online görüntülü görüşme yapılmıştır. Türk kökenli katılımcılarla araştırmacının kendisi birebir mülakat yapmış, diğer katılımcılarla dil engeli sebebi ile tercüman aracılığıyla görüşmeler sağlanmıştır. Manevi danışmanlık alanında faaliyet gösteren ve bu alanın en etkili kurumu olan Hollanda Manevi Danışmanlar Derneği (VGVZ) ile irtibata geçilmiş, Müslüman grubun başkanı ile görüşme yapılmış ve yönlendirmesiyle bu çalışma için faydalı olacak manevi danışman ve sağlık uzmanlarına ulaşılmıştır. Hollandalı katılımcılarla iletişim kültüründen oluşan zorluklar yaşanmıştır. Örneğin randevu almakta zorluk yaşanmıştır. Bunun yanında görüşme süresinin tam zamanında bitirilmesine itina göstermeleri ve ekstra zaman tanımamaları sebebiyle soruların detaylandırılması zorlaşmış ve tercüman kullanılmasının zorlukları da yaşanmıştır. Verilerin toplanma sürecinde görüşmelerin ses kaydına alınması için katılımcılardan izin alınmıştır. Elde edilen veriler ses kayıtlarının dinlenmesi ve her bir görüşmenin eksiksiz olarak çözümlenmesi yapılarak yazılı metin haline getirilmiştir. Ses kayıtlarının çözümlenmesinden sonra bulgular, araştırmanın konu ve başlıklarına uygun bir şekilde tasnif edilmiştir. Araştırmayı verilerle desteklemek için literatür taranmasına özen gösterilmiş ve 2000'li yıllara ait resmi verilere ulaşılmasına gayret edilmiştir.

[16] Ayşe Polat, "Nitel Araştırmalarda Yarı-Yapılandırılmış Görüşme Soruları: Soru Form ve Türleri, Nitelikler ve Sıralama", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 22/Özel Sayı 2 (2022), 168.
[17] Ek-1 "Görüşme Formu"
[18] Ek-2 "Bursa Uludağ Üniversitesi Araştırma ve Yayın Etik Kurul Onayı"

Amsterdam ve Zaandam gibi ülkenin batısında bulunan şehirlerin demografik yapısı gereği, daha seküler ve inançsız olmaları örneklem açısından araştırmaya zenginlik katmıştır. Tilburg, güneyde bulunan küçük ve Katoliklerin fazla olduğu bir şehir olması nedeniyle görüşme yaptığımız katılımcıların Katolik olmaları da araştırmaya ayrı bir değer katmıştır. 10 manevi danışman ve 5 doktor ve 6 hemşireden oluşan toplam 21 katılımcı ile yapılan görüşmelerde sağlık kurumlarında manevi danışmanlık alanına yönelik algıları, deneyimleri ve multidisipliner çalışmanın yöntem ve kapsamı hakkında ayrıntılı bilgi toplamaya gayret gösterilmiştir.

**Verilerin analizi:** Bu çalışmada nitel araştırmalardaki analiz yöntemlerinden biri olan betimsel analiz tekniğinden yararlanılmıştır. Betimsel analizde veriler daha önce belirlenen konulara göre özetlenir ve yorumlanır. Katılımcıların görüşlerini çarpıcı bir şekilde ortaya koymak amacıyla doğrudan alıntılara yer verilmek[19] suretiyle çalışmanın geçerliliği sağlanmıştır. Görüşme kayıtları araştırmanın konu ve başlıklarına göre tasnif edilmiş ve yorumlamada manevi danışmanların görüşleri temel alınmıştır. Analizler sırasında ortaya çıkan sonuçlarını araştırmacının kendisi yorumlamış ve literatürde bulunan diğer verilerle de desteklenmiştir.

Görüşmelerde elde edilecek veriler şu başlıklar altında tasnif edilerek analiz edilmiştir:

- Hollanda hastanelerindeki manevi danışmanların mesleki algıları.
- Manevi danışmanların, sağlık personeli ile multidisipliner ekip çalışmasındaki rolü ve etkinliği.
- Doktor ve hemşirelerin manevi danışmanlara hangi konularda daha fazla başvurduklarının belirlenmesi.
- Sağlık personelinin, manevi danışmanlık mesleğinin gereklilik ve işlevselliğine ilişkin değerlendirmeleri ve bu uygulamanın sağlık hizmetlerinin kalitesinin artmasındaki etkisi
- Sağlık personeli ile manevi danışmanlar arasındaki iletişim ve multidisipliner iş birliği sürecinin mahiyeti.

[19] Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (Ankara: Seçkin Basım, 2000), 159.

- Sağlık çalışanlarının manevi danışmanlığın hastalar üzerinde pozitif etkilerine ilişkin görüşleri.

**4. Araştırma Soruları**

Hollanda özelinde manevi danışmanlık ve multidisipliner ekip çalışmasını konu edinen bu araştırmanın sonucuna ulaşabilmek için şu sorulara cevaplar aranmıştır.

- Manevi danışmanlık, Hollanda'da nasıl bir profesyonel ve fonksiyonel bir işleve sahiptir?
- Hollanda'da sağlık çalışanları, manevi danışmanlık mesleğine karşı nasıl bir algı ve tutuma sahiptirler?
- Manevi danışmanların hastanelerdeki konumlarına ve varlıklarına yönelik algılar nelerdir?
- Sağlık Çalışanları daha çok hangi konularda manevi danışmanların görüşlerine başvurmaktadırlar?
- Sağlık çalışanları kendileri için manevi destek talebinde bulunuyorlar mı?
- Manevi danışmanlık hizmetinin formel bir şekilde gelişmesi için multidisipliner iş birliğine ihtiyaç var mıdır?
- Manevi danışmanların multidisipliner ekip çalışması sürecinde rol ve etkinlikleri nelerdir?
- Manevi danışmanlarla sağlık personeli arasında multidisipliner çalışma periyodik olarak yapılıyor mu?
- Sağlık çalışanları daha çok hangi konularda manevi danışmanların görüşlerine başvurmaktadırlar?

**5. Çalışmanın Temel Kaynakları**

Araştırmada öncelikle 2000'li yıllardan sonra yayınlanan Hollanda menşeili literatür taranmış ve incelenmiştir. Manevi danışmanlık alanında Hollanda'da otorite kabul edilen yazarların kitap ve makalelerine başvurularak konunun nasıl ele alındığı ve bu konudaki değerlendirmeler irdelenmiştir.Ayrıca İngilizce olarak yazılmış kaynaklara ve internet sitelerine erişim sağlanarak  Bunların yanı sıra manevi danışmanlık ile ilgili yazılan

Türkçe tezler incelenmiştir. Ancak bu çalışmada odaklanılan konu hakkında Türkçe tez ve kaynakların oldukça sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Bu sebeple çalışmada daha çok uluslarası literatürden faydanıldığı söylebilir.

### 5.1. Hollandaca Literatürde Öne Çıkan Kaynaklar

Manevi danışmanlık alanının Hollanda'daki kurumsal yapılandırılması konusunda; Arslan Karagül'ün "Batı'da Resmî Kurumlarda Profesyonel Manevi Bakım Hizmetleri Teori ve Pratiği" adlı eseri incelenmiştir. Kitapta modern dönem Hollanda'daki manevi danışmanlığın gelişim sürecini ve pratiği kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır.

Hollanda'da manevi danışmanlığın tarihi arka planının ve modernleşme sürecini ele alan Jaap Doolard'ın "Yeni Manevi Danışmanlık El Kitabı " (*Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging*, 2006)" eseri bu konuda en tafsilatlı eser olması sebebiyle araştırmada kullanılmıştır. Yazar, manevi danışmanlığı 17.yy'dan itibaren ele alarak modern sürece ulaşmasının aşamalarını irdelemiştir.

Hollandalı yazar Jaap Dijkstra'nın "Manevi Bakımda Sohbet (*Gespreksvoering bij Geestelijke Verzorging*, 2007)" kitabı manevi danışmanlık alanında kullanılan metotları ele alarak manevi danışmanlara metodik destek sunmaktadır.

Protestan ilahiyatçı Herben Heitink "Pastoral Bakım (*Pastorale Zorg*, 1998)" olarak isimlendirdiği kitabında Hristiyan inanç ve kültürü açısından dini bakım modellerini ortaya koyarak, manevi danışmanların psikolojik ve teolojik becerilere sahip olmasını vurgulamaktadır.

Hollandalı araştırmacı Ruard Ganzevoort "Öyküsel Bakım (*Zorg voor het Verhaal*, 2007)" kitabında manevi danışmanlık modellerinin dini yaklaşımlardan modern yaklaşımlara geçişini ele alarak manevi danışmanlıkta kullanılan iletişim tekniklerine dikkat çekmektedir.

Hollanda Hümanist Üniversitesi öğretin görevlisi Carlo JW Leget, "Manevi Bakımın Geleceği Olarak Manevi Danışmanlık (*Spiritual Care als Toekomst van de Geestelijke Verzorging*, 2017)" isimli kitabında manevi danışmanların multidisipliner toplantılardaki etkisine dikkat çekmektedir.

Hollanda Manevi Danışmanlar Derneği'nin yılda dört sayı olarak yayınladığı "Manevi Danışman Dergisi (*Tijdschrift Geestelijke Verzorging*)" dergilerinin konuyla ilgili sayılardan faydalanılmıştır.

Manevi Danışmanlar Derneği VGVZ'in resmî sitesi "https://vgvz.nl" Hollanda'da manevi danışmanlığın tanımı, kapsamı, çalışma alanları, mesleki standartları gibi konuları detaylandırarak mesleğin profesyonelleşme alt yapısını oluşturmuştur.

### 5.2. Türkçe Literatürde Öne Çıkan Kaynaklar

Manevi danışmanlık ve rehberlik alanında faydalandığımız Türkçe literatüre kazandırılan eserler arasında birkaç örnek olarak şunları sayabiliriz:

Ali Ayten *Din ve Sağlık* isimli eserinde, sağlık hizmetlerinde manevi danışmanlık ve maneviyatın etkisini batı kaynakları kapsamında ele almaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Kitapları* olarak yayınladıkları seriden Ali Ayten ve Sevde Düzgüner'in yazarlığını yaptıkları *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu* ile Ali Ayten ve Aysun Özkan'ın *Hastanelerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri* kitapçıkları alana ait temel bilgileri öz bir biçimde sunmaları araştırmada faydalandığımız literatürler arasındadır.

Ömer Faruk Söylev *Manevi Bakım ve Psikoloji: Kavram, Kuram ve Uygulamaları* isimli eseriyle Türkçe alan yazında manevi danışmanlığın tanımı, tarihsel gelişimi, Türkiye'deki gelişim süreci ve hizmet alanları gibi önemli konuları ele alarak bu alana önemli bir katkı sağlamıştır.

Türkçe literatüre kazandırılan tezler arasında Aysun Özkan *Türkiye'de Sağlık Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık: Bir karma yöntem araştırması* doktora tezi ile sağlık hizmetlerinde, manevi danışmanlığın işlevselliği bağlamında dikkat çekici bir çalışma sunmuştur.

# BİRİNCİ BÖLÜM

# HOLLANDA ÖZELİNDE MANEVİ DANIŞMANLIĞIN TARİHİ ARKA PLANI VE KURUMSAL GELİŞİMİ

## 1. Hollanda Devleti ile İlgili Genel Bilgiler

Çalışmanın Hollanda içerikli olması ve odaklanılan konunun daha objektif anlaşılabilmesi açısından, ülkenin siyasi, sosyo-ekonomik ve kültüründen özet bir şekilde bilgi aktarmak faydalı olacaktır. Hollanda, tarihsel süreçte hoşgörü ve tolerans, sosyal olarak hümanist (insancıl), politik olarak demokratik ve katılımcı, kültürel bakımdan çok kültürlü, ekonomik olarak güçlü ve yüksek refah toplumu olarak bilinen ayrıcalıklı bir ülkedir. Hollanda (Felemenkçe: Nederland) gelişmiş bir kuzeybatı Avrupa ülkesi olarak, doğuda Almanya, güneyde Belçika ve kuzeybatıda Kuzey Denizi'ne sınırı olan on iki eyaletten oluşan bir ülkedir. Yüzölçümü olarak küçük coğrafik yapıya sahip olan ülkede nüfus yoğunluğu fazladır ve güçlü bir ekonomiye sahiptir. Resmi dil Felemenkçedir.

Siyasi olarak, parlamenter demokrasi ile 1848 yılında kralın yetkileri kısıtlanmış ve anayasal monarşi sistemine geçilmiştir. Kral sembolik olarak devletin başındadır.[20] Anayasasının temel vurgusu "önce insan, sonra devlet" felsefesi üzerine kurulmuş olup devlet insanın hizmetine sunulmuştur.[21] Anayasa, bu bakış açısıyla eğitim, sağlık, siyaset, insan hakları, ekonomi gibi devleti oluşturan her alanda özgürlükçü, çoğulcu katılım ve hümanist dünya görüşünü referans alarak oluşturulmuştur. Hollanda'da eğitim özgürlüğü anayasal bir hak olarak kanunla korunmaktadır.[22] Anayasa'nın 23. Maddesine dayanan eğitim sisteminde kişilere, dini inanca ve ideolojik dünya görüşlerine uygun okul kurma ve seçme özgürlüğü sunulmuştur.[23] Hümanist, Müslüman, Hristiyan ve diğer inanç ve mezhep sahipleri bu haktan faydalanarak kendi ilahiyat ve din bilimleri fakültelerini açmışlardır.

---

[20] Orçun İmga, "Hollanda'da Din-Devlet İlişkileri ve Kilise-Devlet Ayrılığı", Kütahya: *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2015), 2.
[21] Kadir Canatan, *2014 Yılı Hollanda İnsan Hakları Raporu İslamofobi ve Entegrasyon Arasında Azınlıklar,* (1. b. İZÜ Yayın No: 10, 2015), 15.
[22] Government of the Netherlands, "Public-authority and private schools", (Erişim. 19 Mayıs 2024).
[23] Canatan, *2014 Yılı Hollanda İnsan Hakları Raporu İslamofobi ve Entegrasyon Arasında Azınlıklar,* 23.

Hollanda, günümüzde olduğu gibi, 17. yüzyıldan itibaren dini cemaat ve gruplar için sığınılacak bir "mülteci cenneti" olarak değerlendirilmektedir. Avrupa'da kanlı din savaşlarının yaşandığı dönemlerde Hollanda farklı dinlere toleranslı olmayı başarmıştır.[24] Hollanda anayasasının geçmişten günümüze taşıdığı din özgürlüğü, dinler ve dindarlar kadar din değiştirme, dinsiz, ateist olma özgürlüğünü de kapsamaktadır. Hollanda bu toleransını bu günlere kadar koruyarak her eğilimin temsiline imkân ve haklar tanıyarak çok sesli bir toplum oluşturmuştur. Bu etnik ve dini yapı çeşitliliği 2012 yılında İnsan Hakları Enstitüsü kurulmasına altyapı oluşturmuştur. Enstitü, insan haklarını korumak, ilerletmek, izlemek ve aydınlatmak üzere bağımsız ve yasal bir organdır.[25] %77'si Hollandalılardan oluşan, 17,4 milyon (2020) olan Hollanda nüfusundaki etnik gruplar; %2,5 Türk, %2,5 Faslı, %2,1 Surinamlı, %0,2 Endonezyalı ve %9,3 ise diğerlerinden oluşmaktadır.[26] Bu verilerden de anlaşılacağı gibi Hollanda, Avrupa ülkeleri arasında, tarihi temellere dayalı hoşgörü geleneği ve özgürlükçü sosyal dokusu ile gelişen çoğulcu yapısıyla birçok farklı din-inanç ve etnik grubun bir arada yaşadığı model bir ülke kimliğine sahip olmuştur.[27] Hollanda'nın hoşgörü ve özgürlükçü yapısı neticesinde oluşan dini gruplar; 2019 yılı tahmini verilerine göre Katolik %20,1, Protestan %14,8, Müslüman %5, diğerleri (Hindu, Budist, Yahudi dahil) %5,9, herhangi bir dine mensup olmayanlar %54,1 oranındadır.[28]

Laik bir sisteme sahip ülke, din ile devlet arasında bağı koparmama ve toplum içinde huzursuzluk çıkmaması adına bir ara çözümle, yasal olarak 1972 yılından itibaren kiliselere finansal desteğini kesme kararına rağmen cezaevleri ve ordudaki manevi bakım hizmetlerine (din hizmetleri) mali destek ve dini kurumlara yapılan bağışlardan vergi muafiyeti gibi konularda ekonomik destek olmaktadır.[29]

Ülkenin sağlık alanındaki ilgili kurumu Sağlık, Refah ve Spor Bakanlığı'dır. Bakanlık kaliteli, uygun fiyatlı ve sürdürülebilir sağlık ve destek politikaları yürütmektedir. Sağlıksız yaşamı önleme, sağlıklı beslenme ve spora teşvik ederek halk sağlığını

[24] S. V. Monsma ve C.J. Soper, *Çoğulculuğun Meydan Okuması: Beş Demokraside Kilise ve Devlet* (Çev. Sambur, B.), (Ankara: LDT Yayını, 2005), 53.
[25] Canatan, *2014 Yılı Hollanda İnsan Hakları Raporu İslamofobi ve Entegrasyon Arasında Azınlıklar,* 26-27.
[26] İnsamer, "Hollanda Devleti Bilgileri", (Erişim 31 Mayıs 2024).
[27] İmga, "Hollanda'da Din-Devlet İlişkileri ve Kilise-Devlet Ayrılığı", 1-5.
[28] TC Dışişleri Bakanlığı, "Hollanda Krallığı Ülke Künyesi", (Erişim 16 Mart 2023).
[29] R. Torfs. *Church and State in France, Belgium, and the Netherlands: Unexpected Similarities and Hidden Differences*, (Rexburg, Brigham Young University Law Review, 1996), 961.

korumada yapısal bir politika sürdürmektedir.[30] Hollanda devletinin resmî sitesinde yapılan bu açıklamalar hükümetin, aile hekimliğini sistem olarak etkin bir şekilde kullandığının göstergesidir. Birinci basamak olarak kabul edilen, aile hekiminin onayı olmadan bir üst basamaktaki uzman hekime muayene olmak mümkün değildir.[31] Bu durum ruhi-manevi problemi olan ve bir manevi danışmana başvurmak isteyen her birey içinde geçerli bir kuraldır.

Hollanda'da her 10 kişiden 4'ü hayatlarının bir noktasında ruh sağlığı sorunları yaşamaktadır.[32] Hollanda hükümeti bu durum karşısında bir ön destek sistemi oluşturmuştur. Bu durum Hollanda'da manevi danışmanlık alanının profesyonelleşmesi ve gelişmesine olanak sağlamıştır. Ülkede yasal bir hak olarak ötanaziyi (yardımlı intihar), hukuk şu şekilde sınırlamaktadır; "Ötanazi inceleme prosedürleri yasasında belirtilen tüm kriterlere uyulduğu taktirde yasaldır. Bununla birlikte hastaların mutlak ötenazi hakkı yoktur."[33] İnsan odaklı bir değerler sistemine sahip olan Hollanda, maddi ve manevi her türlü sağlık meselesine hem yasal hem de sosyo-ekonomik çözümler sunmaktadır. Ulusal sağlık sistemi, Euro Health Consumer Index'e göre Hollanda sağlık sisteminde Avrupa ülkeleri arasında 2. sırada bulunmaktadır.[34]

## 2. Hollanda'da Manevi Danışmanlığın Tarihsel Arka Planı

Manevi danışmanlık tarihi, insanlığın ilk dönemlerine kadar uzanmaktadır. Batı Hristiyan ülkelerinde olduğu gibi, Hollanda'da da manevi danışmanlığın tarihsel kökenleri Hristiyanlığa dayanmaktadır. Dolayısıyla manevi danışmanlığın niteliğini anlamak için, Hristiyanlık tarihindeki kültürel, siyasal ve sosyolojik unsurların incelenmesi gerekmektedir.[35] Hristiyanlık, Yahudilik ve Hümanizm çerçevesinde Batı'da, özellikle de Hollanda'da manevi danışmanlığın gelişimini ve olgunlaşma sürecinin kronolojisini detaylı bir şekilde aktaran Jaap Doolaard, "Yeni Manevi Danışmanlık Bakım El Kitabı" (Nieuw Hand Boekgeestelijke Verzorging) başlıklı eserinde, ruh sağlığı bakımının sosyal ilişkiler kadar yer ve zaman faktörlerinin de önemine dikkat çekmektedir. Geçmişe

[30] Government of the Netherlands, "Ministry of Health, Welfare and Sport", (Erişim 18 Mayıs 2024).
[31] A. Erdal Sargutan, "Hollanda Sağlık Sistemi". (Erişim 18 Mayıs 2024).
[32] Government of the Netherlands, "Ministry of Health, Welfare and Sport", (Erişim 18 Mayıs 2024).
[33] Government of the Netherlands, "Ministry of Health, Welfare and Sport", (Erişim 18 Mayıs 2024).
[34] Integratie en Participatie van Nieuwkomers (Stichting IPN), "Euro Health Consumer Index'e göre Hollanda sağlık sisteminde Avrupa ülkeleri arasında 2.sırada bulunmaktadır" (Erişim 18 Nisan 2024).
[35] Merve Reyhan Baygeldi, "Türkiye'de Modern Sorunlara Dini Bir Çözüm Olarak Manevi Danışmanlık Uygulaması, Mevcut Durum ve Öneriler", *SETA* 234, (2018), 13.

bakıldığında antik çağdan itibaren birçok kültürde sağlık hizmetleri ile dini uygulamaların iç içe geçtiği görülmektedir; kâhinler, peygamberler, rahipler, pastörler, şamanlar, medyumlar, erkek hemşireler ve diyakozlar gibi dini liderler, pastoral ve dini bakım konularıyla ilgilenmişlerdir.[36]

## 2.1. Hollanda'da Hristiyanlık Manevi Danışmanlık Hizmetlerinin Tarihsel Arka Planı

Tarih boyunca, kültür ve geleneklerin insan yaşamının doğum, hastalık ve ölüm gibi çeşitli yönlerini anlamak ve anlamlandırmak için dinlere ve inançlara başvurduğu bilinmektedir. Bu gerçeklik, Hristiyan Avrupa halkları içinde de geçerlidir. Orta çağ, Hristiyanlığın Avrupa'da zemin kazandığı ve günlük yaşama etki ettiği bir dönemdir. Hristiyan pastoral bakımı, diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Hollanda toplumu üzerinde de etkili olmuştur. Dini danışmanlık, Hristiyanlık inancında uzun bir geleneğe sahip olup kökenini kutsal metinlerden almaktadır. Hristiyanlıkta manevi iyileşmenin temeli, İncil'de bahsedilen İsa Mesih'in mucizeleri ve cin çıkarma gibi uygulamalarıyla ilişkilendirilmiştir.[37] Pastör-çoban nitelemesi Hz. İsa'ya nispetle 6. yüzyılın sonlarında "cura pastoralis" olarak kavramsallaşarak kullanılmaya başlamıştır.[38] Pastoral bakımın temeli, Tanrının halkına yardım etmesi ve Hz. İsa'nın, bedenin ve ruhun şifacısı olarak tanımlanan misyonunu yansıtmaktadır.[39] Yeni Ahit, günahı beden ve ruh sağlığıyla ilişkilendirerek, Hz. İsa'nın iyileştirici mucizesiyle, inananları günahtan koruyarak hastalıklardan kurtulacaklarına inandırır.[40]

Sağlıkla ilgili konularda orta çağda yeni bir aşamaya gelinmiş ve Piskoposlar, katedrallere ve manastırlara ek olarak huzurevleri kurma faaliyetlerine başlamışlardır. Bu huzurevleri, yardıma muhtaç kişilerin sığınabildiği misafirperver hastanelerdi. Her piskoposun katedralinin yakınında fakirler, hastalar ve yabancılar için bir hastane kurması ve manevi bakımı dinlerinin bir emri olarak değerlendiriyorlardı. Çünkü İsa Mesih, hastalara, körlere ve psikolojik rahatsızlığı olanlara tebliğ ve irşat yaparak inanca davet edip şifa

[36] Jaap Doolaard, *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging,* (Kok-Kampen, 2006), 24.
[37] *İncil'in Çağdaş Türkçe Çevirisi*, Markos 16:9-20, (Mukaddes Yayınları, 2001), 106.
[38] Fatma Yüksel Çamur, "Dini Danışmanlıkta Danışan Danışman İlişkisi Hadisler Çerçevesinde Teolojik Bir Bakış", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19/2, (2020), 655.
[39] M.T. Woldemichael, Broesterhuizen M, Liegeois A., "Christian Pastoral Care and Psychotherapy: A Need for Theoretical Clarity", *J Pastoral Care Counsel*, 67, (2013), 2-46.
[40] A. M: Rizzuto., "Psychoanalytic Psychotherapy and Pastoral Guidance", *Journal of Pastoral Care,* 52 (1), (1998), 65.

bulmalarını sağlamıştır.[41] İslam inancındaki peygamber sünnetini sürdürmek gibi Hristiyan dünyası da İsa Mesih'in özellikle sağlık alanındaki bu uygulamasını devam ettirmeyi dini bir vecibe olarak görmüştür. Bu bakış açısıyla Hristiyanlık, tarih boyunca manevi danışmanlık çalışmalarına ciddi yatırımlar yapmıştır. Özellikle Hristiyan Katolik geleneğinde hastanelerde yapılan ayin, dua ve ritüellerin uygulanması, Hz. İsa ve havariler aracılığıyla ilahi bir görev olarak, hastanelerde din görevliliği kurumlarının oluşmasına olumlu etki etmiştir.[42]

Jaap Doolaard, bu misafirhaneleri (hastaneler) fiziksel ıstırabın iyileşmesi değil, ruhun kurtuluşu olarak savunur. İnanca dayalı yapılan bu hizmeti Hristiyan dünyası "ruhların tedavisi" olarak nitelendirmiştir.[43] Ruhların tedavisinde hastalar, Tanrı ile uzlaşma arzusundan kaynaklanan hayırseverliğe odaklanan bir bakıma güvenebilirdi. Çünkü hastalık hala bir ceza, yani göğün ve yerin Yaratıcısı ile bozulan bir ilişki olarak görülüyordu. Hasta olan kişi, bakımevine yatırılmadan önce, kutsal bir alan olan günah çıkarma odasında rahiple iletişime geçer, dini temizlikten sonra revire girmesine izin verilirdi. Rahipler şifa olarak kutsamaları ve büyüleri kullanırlardı. Özel dualar okur ve etkilenenlere kutsal su serperlerdi. Şeytan çıkarma yetkisi, rahiplik töreninin bir parçasıydı. Hastalığa doğaüstü güçlerin, kötü ruhların ve iblislerin neden olabileceğine dair geleneksel inanç o dönem için de geçerliydi.[44] Bu anlayış, Hristiyanlıktaki insanın doğuştan günahkâr olduğu asli günah paradigmasına dayanmaktadır.

Hristiyanlık tarihinde, Hristiyanların maddi ve manevi bütün yardım hizmetlerini içeren ve Protestan kilisesi tarafından yönlendirilen hizmet alalarına Diyakon-Diyakoz denmektedir. Kilise sosyal hizmetleri ve Hristiyanlık geleneğinde diyakon alanı, bakım sektörü, hapishaneler ve ordu gibi pastoral bakım alanları içinde birlikte ilişkilendirilmiştir.[45] Diyakon-Diyakoz çalışmaları, 16. yüzyılda kilise konseyleri tarafından yeniden canlandırılmıştır. Yoksullar ve hastalar için diyakonal yardımlar

[41] Doolaard, *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging*, 29-31.
[42] Nurullah Altaş, "Hastanelerde Dini Danışmanlık Hizmetleri (Türkiye Uygulaması Özerine Deneysel Bir Araştırma)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* (1999), 40.
[43] R Ege & H.S. Uğurlu, "Bir isimlendirme problemi: Dinî Danışmanlık", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,* 7 (2), (2018), 1060.
[44] Doolaard, *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging,* 30.
[45] Zeynelabidin Hayat ve Mehmet Gayretli, "Diakoni Çalışmalarının Kutsal Kitap Bağlamında Değerlendirilmesi". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi,* 6/1 (Haziran 2022), 496.)

içeren yeni kavramlar ve gelenekler başlatılmıştır. Bu dönemde, Amsterdam'da Luthers Diyakon Evleri (1772) gibi yeni oluşumlar ve kurumlar ortaya çıkmıştır.[46]

Jaap Doolaard'ın uzun ve detaylı bir düzlemde ele aldığı Hollanda pastoral bakım tarihinin kısaca uygulama ve öneminin nereden kaynaklandığını ifade ettikten sonra Hollanda özelinde bu amaçla kurulmuş hastanelerin sadece isimlerini vermekle yetineceğiz. 1892'de "Hristiyan Psikiyatri Hastanesi Bloemendal", 1744'te Alkmaar şehrinde Reformcu cemaatin diyakoz evleri, 1772'de Amsterdam'da "Luthers Dioconiehuis", 1931'de Roermond'da "Sint-Laurantius Katolik Kutsal Ruh Hastanesi", 1903'te Zeist'te kurulan "Christelijk Sanatorium (Psikiyatri Sanatoryumu)" gibi tamamen dine olan bağlılıktan kaynaklanmış dini bakım olarak Hollanda tarihinde hizmete sunulmuştur.[47] Tarihi bu çalışmalar, Hollanda özelinde manevi danışmanlığın erken dönemlerde kurumsal altyapıya sahip olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Ülkenin tarihsel arka planında dini argümanların aktif olması ve inançlarının toplumsal alandaki geçerliliği nedeniyle, manevi danışmanlığın izleri tarihi derinliklerinde görülmektedir.

### 2.2. Hollanda'da Yahudilerin Manevi Danışmanlık Hizmetlerinin Tarihsel Kökenleri

Yahudi dini danışmanlık hizmetlerinin kökenleri antik çağlara uzanan bir geçmişe sahiptir. Semavi dinlerden olan Yahudilikte günah, hastalık ve doğruluk birbiriyle ilişkilendirilmiştir. Yahudiliğin kutsal kitabı Eski Ahitte 42. bab ve 1072 bölümden oluşan "Eyüp Kitabı"nda Hz. Eyyüb'ün hastalığının, hastalık sürecinin ve mal varlığının elinden alınması dönemlerindeki ruh hali ve bu süreçte rabbiyle olan diyaloğu ve kurtuluşu işlenir.[48] Eyyüb, adil ve masum bir insanın hastalıktan acı çekmesine izin vermeyen Tanrısına inanmaktadır.[49] Lee Gordon, "Antik Çağ Boyunca Tıp" isimli kitabında İbranilerin hastalığı günahın, tabii sonucu ve Tanrının direkt müdahalesi olarak algılandığını aktarmaktadır. Yaşam ve ölümün, hastalık ve şifanın, Tanrının İsrail halkına iradesini ve gücünü gösterme biçimi olarak değerlendirilmekteydi. Bu inanç sistemi, İbrani rahipleri iyileştirme işlevlerinden uzak tutmuştur. Zira Tanrı'nın rahmet ve

[46] Doolaard, *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging,* 34.
[47] Doolaard, *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging,* 17-25.
[48] Mevlüt Erten ve Yasemin Kuruyucu, "Kur'an-ı Kerim ve Kutsal Kitaplarda Hz. Eyyûb", Kalemnâme, 7 / 14, (2022), 565-575.
[49] Doolaard, *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging,*

bağışlayıcılığı, bedeni ve ruhu kaynağından iyileştirmektedir. Rahipler ve insanlar, günahlarının bağışlanıp şifa bulmak için *Levililer*'de önerildiği gibi dua edip adaklar adamaktaydılar.[50] Bu öğretilerden dolayı Yahudilikte dini danışmanlık özellikle sağlık alanında Hristiyanlık kadar etkin olamamıştır.

Yahudi dininin ferdi ve sosyal yapılanmasını sağlayan on emir manevi danışmanlığın teolojik temelini oluşturmaktadır. Yahudiliğin kadim öğretisi *Ahd-i Atîk* (Tanah) Yahudi bireylerin maneviyat sahibi olmalarını dini danışmanlık alanında değerlendirmektedirler. Maneviyatı yüksek bir insan olmak için ihtiyaç duyulan özellikleri şu maddelerle sıralamaktadırlar:

1. Chesed-Aşk
2. Gevurag-Özdenetim
3. Tiferet-Şefkat
4. Netzah-Sebat
5. Hod-Alçakgönüllülük
6. Yesod-Sadakat
7. Malhut-Sorumluluk
8. Da'at-Bilmek
9. Bina-Anlamak
10. Hochmah-Bilgelik (Beth Yeshua, n.d.).

Görüldüğü gibi Yahudi inanç yapılandırılmasında dini danışmanlık, kurumsallaşma üzerinden değil müntesiplerinin kendilerini manen koruyarak maddi, manevi iyileşmeye ulaşacakları yönünde olduğudur.

[50] A. M: Rizzuto., "Psychoanalytic Psychotherapy and Pastoral Guidance", *Journal of Pastoral Care,* 52 (1), (1998), 65.

Hollanda'da sadece Hristiyanlar değil, Yahudi inancına sahip olanlar da 1800'lü yıllardan sonra kendi özerk manevi danışmanlık kurumlarını yapılandırmaya başlamışlardır. Doolard kitabında, Yahudilik manevi danışmanlığın kurumsallaşma arka planını aktarırken Yahudi inancına bağlı olan hastaların, şehir hastanelerinde kaldıkları süre boyunca ritüel yemek hazırlama ile dini kurallara uymayla ilgili sıkıntıları oluşunca, kurumsallaşma çalışmalarına başlattıklarından bahseder. Yahudi bakımı 1804'te Amsterdam şehrinde Rapenburg'da küçük bir hastanenin kurulmasıyla başlamıştır. 1800'lü yılların sonlarında *"*Merkezi Yahudi Ruh Sağlığı Bakımı*"* kurulmuştur. Açılan bu merkez 1909 yılında Apeldoornste Bos şehrinde geliştirilerek, 1500 hastaya hizmet edecek kapasiteye ulaştırılmıştır. Ancak ikinci dünya savaşı döneminde 1500 hasta korkunç bir şekilde gazla öldürülmüştür. 1837 yılında Ortodoks Yahudiler, Rotterdam'da kurdukları bir dernekle inançlarına uygun hizmet aramışlardır.[51] Aktarılan tarihi bilgiler Hollanda'nın gerek kendi inanç sistemlerinin dini danışmanlık hizmetleri alanında gerekse farklı din ve inanç sahibi toplumların dini danışmanlık hizmetlerine her türlü imkanlar sunduğunu göstermektedir.

### 2.3. Hollanda Hümanist Manevi Danışmanlık Yapılanması

Hollanda'nın farklı din, inanç ve ideolojilere yaklaşımının temeli, 20. yüzyılda oluşturulan *sütunlaşma* (verzuilign) sistemine dayanmaktadır. Sistem, farklı din ve ideolojilere bağlı grupların kendi aralarında anlaşmaları ve bunun anayasada güvence altına alınmasına dayanmaktadır. Sosyo-politik bir sistem olan *sütunlaşma* gereği devlet, dini ve ideolojik grupları tanır ve destekler. Bunun gereği olarak her kesim kendine ait sağlık, eğitim, medya ve siyasi kurumlaşmasını oluşturur ve bunlar için devletten malî destek alabilir.[52] Hümanizm, 19. yüzyıl içinde Aydınlanma dönemi filozofları tarafından temellendirilmiş felsefi bir akım olarak gelişmiştir. Ülkede 1900'lü yılların ikinci yarısında kurumsallaşmaya başlayan hümanizm birçok organizasyonda aktif duruma gelmiştir. Hollanda devletinin *sütunlaşma* politikaları, düşüncenin dinden uzaklaşması ve kopması sonucu, özgür düşünce ve hümanizm ülkede gelişerek bağımsızlık kazanmış ve İkinci Dünya Savaşından sonra proaktif bir hümanist hareket başlamıştır. Hollanda'da 1946 yılında Hümanist Dayanışma Derneği (HV) kurularak kısa bir süre sonra resmi

[51] Doolaard, *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging,* 25-46.
[52] Ahmet Yükleyen ve T. Kuru, *Avrupa'da İslam, Laiklik ve Demokrasi Fransa, Almanya ve Hollanda,* (İstanbul: Tesev Yayınları, 2006), 45.

felsefi bir örgüt olarak tanınmıştır. Dernek kendilerini, Hollanda'da insan onurunu desteklemek amacıyla kurulduğunu ifade ederek Hümanizmi şöyle tanımlarlar:

> *"*Hümanizm, derinlemesine düşünmeye ve diyaloğa odaklanan açık bir yaşam felsefesidir. İnsanın kendi varlığını şekillendirmede özerk ve sorumlu bir role sahip olduğunu varsayan eleştirel ve yenilikçi bir harekettir. Modern hümanizm, zengin bir fikir ve değer geleneği üzerine kurulu olup özgürlük, sorumluluk, adalet ve çeşitliliğin gücünü takdir etme gibi değerleri temsil eder*"*[53]

Bu tanımla varlıklarını ve seslerini duyurmaya başlayan dernek, hastanelerde ve kurumlarda bireysel manevi danışmanlığın geliştirilmesini savunmuş ve yıllarca hümanist manevi danışmanlık gönüllüler tarafından sunulmuştur. 1946'da kurulan dayanışma derneğinin ilk yılları manevi danışmanlığın tanınması ve kendi yaşam yönelimleri açılımında manevi danışmanlığı, bir disiplin ve profesyonelleşme statüsüne getirme mücadelesiyle geçmiştir. Hümanist danışmanların 1964'te tam zamanlı olarak orduda, 1972 yılında ise hastanelerde ilk atamaları yapılmıştır.[54] 1989 yılında, dünyadaki hümanist temele sahip olan tek Hümanist Üniversitesi UVH, (Universiteit voor Humanistiek) Hollanda'da Utrecht şehrinde açılmış, cenaze, rehber, hümanist eğitim eğitimi vermeye başlamıştır. Avrupa hümanist federasyonu, Human radyo, televizyon gibi organizasyonlarla ülkede varlıklarını etkin bir şekilde göstermeye başlamışlardır. Ülkede hümanist nüfus %50,60 oranına sahiptir.[55]

Doolaard'ın ifadesine göre, Hümanist Ruh, bilim, sanat ve dini manevi arayışları, insanın varoluşsal deneyimleri ve yaşamın anlamını insan merkezli bir perspektifte arar.[56] Hümanizmin yaşam felsefesi, Hümanist Üniversitesi'nin (UVH) resmî sitesinde de vurgulandığı üzere, insan odaklı bir bakış açısına dayanır ve dünyanın anlamını anlamada ve anlamlandırmada insanın etkisini ve belirleyiciliğini öne çıkarır.[57] 1964 yılında

[53] Humanistisch Verbond (HV), "Wat is humanisme?", (Erişim 16 Mayıs 2024).
[54] R.R. Ganzevoort, M. Ajouaou, A. van Der Braak., E. De Jongh and L. Minnema, "Teaching Spiritual Care in an Interfaith Context", *Journal for the Academic Study of Religion,* 27, 2, (2014), 184.
[55] University of Humanistich (UvH) Studies, "Humanism and Humanistic Studies", (Erişim 19 Mayıs 2024).
[56] Doolaard, *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging*, 48.
[57] University of Humanistich (UvH) Studies, "Humanism and Humanistic Studies", (Erişim 11 Mayıs 2024).

kurulan "Hümanist Eğitim Enstitüsü", hümanist manevi danışmanlığın profesyonel kimliğini kazanmasında ve Hümanist Üniversitesinin açılmasında öncülük ederek etkili bir rol oynamıştır.[58] İnsanın içsel gücünden beslenen ve bireysellik, özerklik, eşitlik ve açık algı gibi hümanist değerlerden ilham alan Hümanist Üniversitesi (UHV), 1989 yılında kurulmuş olup, dindar veya dindar olmayan herkesin yaşamla ilgili konularda hümanist danışmanlardan destek alabileceği taahhüdü ile alanda uzmanlar yetiştirmektedir. Bu bağlamda, adalette, sağlıkta, evde ve işyerinde görev alacak hümanist manevi danışmanlar, genellikle bu üniversiteden mezun olanlardan seçilir.

Hollanda'da hümanizm kavramı, sadece insancıl bir duruşu ifade etmekle kalmaz, aynı zamanda genellikle ateistlerin ağırlıklı olduğu bir inanç ve felsefi bir bakış açısını da temsil eder.[59] Bireysel Maneviyatçılığın tipik bir örneği olan "aidiyetsiz inanmak"[60] hümanist ve seküler bireylerin inanma gereksinimlerinin kabul edildiği bir anlayışı ifade eder. Aidiyetsiz inanmak kavramı, bireysel bilinçteki inanç olgusundan ayrılmaz ve modern insan, din veya maneviyatla ilişkisini farklı şekillerde sürdürmeye devam eder.

### 2.4. 21. Yüzyıl sonrası Modern Dönemde Hollanda Manevi Danışmanlık Süreci

Lartey, manevi danışmanlığın profesyonel olarak yakın bir tarihe sahip olduğunu belirtmekle birlikte, işlevsel olarak uzun bir tarihe dayandığını ifade eder.[61] Dünya çapında manevi danışmanlığın gelişim kronolojisine bakıldığında, bu hizmetin modern ve daha kapsayıcı bir şekilde evrim geçirmesi 19. ve 20. yüzyıllarda gerçekleşmiştir.[62]

İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı dünyası büyük bir yıkımla karşı karşıya kalmış, yaşadığı maddi -manevi yıkımı onarmak için iyileşme sürecine girmiştir. Savaşın yıkıcı etkileri, insanların psikolojik ve manevi ihtiyaçlarını ön plana çıkarmış ve bu süreç, ruh sağlığı alanında yeniden yapılanma ve anlamlandırma gerekliliğini ortaya koymuştur. "Pozitif sağlık hizmeti" talepleriyle, tıbbi bakımın yanı sıra ruhsal ve manevi ihtiyaçların da karşılanması ve bu alanda bir standart oluşturmak gerektiği fikri ön plana çıkmıştır.[63] Bu

---

[58] Doolaard, *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging,* 48.
[59] Arslan Karagül, *Batı'da Resmî Kurumlarda Profesyonel Manevi Bakım Hizmetleri Teori ve Pratiği,* (Samsun: Uğur Ofset, 2020), 85.
[60] Asım Yapıcı, "Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinde Dinî Hayat: Meta-Analitik Bir Değerlendirme", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2), (2012), 5.
[61] Emmanuel Y. Lartey, *In Living color: An Intercultural Approach to Pastoral Careand Counseling.* (London: Jessica Kingsley Publishers, 2003), 15.
[62] Baygeldi, "Türkiye'de Modern Sorunlara Dini Bir Çözüm Olarak Manevi Danışmanlık Uygulaması, Mevcut Durum ve Öneriler", 14.
[63] Doolaard, *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging*, 28.

arayış ve fikirler, manevi alanda bireyin doyma ulaşma alternatiflerinin bulunmasını hızlandırmıştır.

Manevi danışmanlık, 19. ve 20. yüzyılda dini olgulardan daha bağımsız hale gelerek, pastoral bakımdan manevi bakıma (*spiritual care ve counseling)* evrilerek disiplinler arasında yerini almış,[64] sekülerleşen dünyada dini veya dinsel olmaktan ziyade kişisel ve psiko-sosyal içeriklere dayanan danışmanlık teknik ve iletişim stratejileriyle desteklenen, bir disiplin haline gelmiştir.

Hollanda'nın çok kültürlü ve çok dinli heterojen (birbirine yakın değerleri ve nitelikleri içermeyen ancak bir bütünlüğü tanımlayan) bir toplum haline gelmesi kilise, din ve inançların ülkede, yeniden tartışılmasına yol açmıştır. 1930'lardan 1980'lere kadar, Protestan kiliselerinin öncülüğünde, ruh sağlığı merkezleri kurulmuş ve başlangıçta "Yaşam ve Aile Soruları Büroları (Bureaus voor Levens- en Gezinsvragen) adı altında faaliyet gösterdi. Katolikler de benzer bir hizmeti "Katolik Halk Ruh Sağlığı Merkezi Derneği" (Katholieke Centrale Vereniging voor Geestelijke Volksgezondheid) çatısı altında sunmaya başlamıştır.[65] Bu uygulamalar, günah çıkarma ritüelinin terk edilmesiyle birlikte psikolojik ilkelerin entegre edilmesini gerektirmiştir. 1980'lerin başında "Hollanda Halk Ruh Sağlığı Merkezi'" (Nederlands Centrum voor Geestelijke Volksgezondheid*)'*nin kurulmasıyla manevi danışmanlık adıyla yeni bir disiplin olarak ortaya çıkmıştır.[66] De Groot'un bildirdiği bu kurumları, Hollanda modern dönem manevi danışmanlığının temelini oluşturan alt yapılar olarak değerlendirmek mümkündür.

Hollanda'da modern dönem manevi danışmanlık sürecini *Pastorale Zorg* kitabında detaylandıran Heitink'e göre, Amerika'da başlayan "Klinik Pastoral Eğitim" (Clinical Pastoral Education*)* (CPE) hareketini Avrupa'da destekleyen ilk ülke Hollanda olmuştur. Pastoral bakım, ilk kez 1926'da Amerika'da Protestan vaiz Anton Boisen tarafından bilimsel olarak ele alınmıştır. Bilimsel maneviyat eğitimi olarak kabul edilen Klinik Pastoral Eğitimin (CPE) Avrupa'da yayılmasında önemli bir rol oynayan Hollandalı Heiji Faber ve Ebel van der Schoot'tur. Bu eğitim, 1970'li yıllar' da Hollanda üzerinden

[64] Baygeldi, "Türkiye'de Modern Sorunlara Dini Bir Çözüm Olarak Manevi Danışmanlık Uygulaması, Mevcut Durum ve Önerileri, 14.
[65] Kees De Groot, *Questions of Life: A Sociology of the Care of Souls*, In M. van Uden, & P. Verhagen (Eds.), The Long and Winding Road: Religion and Mental Health through the Years, International Series in Mental Health and Religion*;* No. 5, Shaker Verlag, (2022), 152.
[66] Kees De Groot, *Questions of Life: A Sociology of the Care of Souls*, 154.

Almanya ve Avusturya gibi diğer ülkelerde de bu uygulamıştır.[67] Schoot, 1957 yılında Utrecht şehrinde ilk pastoral psikoloji merkezini Faber ise, Amerika'da aldığı Klinik Pastoral Eğitim (CPE)'i sonrası ilk pastoral kliniği, 1965'lerde Amerikan standartlarında "Leiden Teoloji Fakültesinde" kurmuştur. Faber ve Schoot, 1962 yılında hümanist psikolog Carl Gogers'in insan merkezli (client-centered*)* danışma yönteminin ilkelerini, dini vaazlarını analiz ederek, *"*Pastoral Sohbet: Pastoral-Psikolojik Bir Çalışma" (Het pastorale gesprek: een pastoral-psychologische studie) kitabını hazırlayıp yayımlamışlardır. Kitap birkaç baskı yapılarak o dönemde çok satanlar listesine girmiştir. İngilizce, Almanca, Fransızca ve Portekizceye çevrilmiştir.[68] Avrupa'ya alanda öncülük yapmış olan Hollanda'da, 1950 yılından günümüze kadar devam eden "Pastoral Psikoloji" ismiyle bir dergi yayımlanmaktadır.[69]

Uzun geçmişe sahip pastoral bakım hizmetleri, Hollanda'da İkinci Dünya Savaşı sonrası toplumda meydana gelen farklılaşma, sekülerleşme, özelleştirme, bireyselleşme ve rasyonelleşme gibi pek çok değişim sürecinde artık yalnız dini temelli değil, Budist ve Hümanistlerin de bu alanda aktif ve etkin olmalarının bir neticesi olarak, isim ve kapsam değişikliğine gitmiş ve manevi danışmanlık alanı, yeni bir perspektif kazanmaya başlamıştır. Bu gelişmelerden sonra, Hollanda'da kurumlar düzeyinde manevi danışmanlık alanında "Özel Bakım Kalite Kanunu" çıkartılmış ve devletin maddi desteği sağlanarak, profesyonel meslek statüsüne kavuşmuştur.[70] Hollanda devletinin, manevi danışmanlık alanını malî olarak desteklemesi ve resmiyet kazandırması, post modern (1940'lı yıllar sonrası) dönemde ülkede örneklik teşkil edecek bir organizasyon oluşturulmasına katkı sağlamıştır.

## 3. Hollanda'daki Manevi Danışmanlığın Kurumsal Yapılanması ve Akreditasyon Kriterleri

Hollanda'da manevi danışmanlığın ortaya çıkışı, gelişim süreci ve bu mesleğin nasıl tanımlanacağı gibi meseleler mesleğin kapsam ve sınırlılıklarını ortaya koyacaktır. Alanın gelişmesi adına yapılan bilimsel çalışmalar, tartışmalar ve konu ile ilgili yayınlar

[67] Gerben Heitink, *Pastorale Zorg. Theologie Differentiatie Praktijk, Handboek Praktische Theologie,* (Kampen: Kok,1998),55.
[68] Nihal İşbilen, "Sağlık Kurumlarında Manevi Danışmanlık Hizmetleri", *Theosophia*, 5, (2022), 93.
[69] Suat Cebeci, "Bir Din Öğretimi Yaklaşımı Olarak Dini Danışma ve Rehberlik" *Değerler Eğitimi Dergisi,* 8 (19), (2010), 56.
[70] Karagül, *Batı'da Resmî Kurumlarda Profesyonel Manevi Bakım Hizmetleri Teori ve Pratiği,* 51.

bu alanın bağımsız bir disiplin olmasını sağlamıştır. Toplumun siyasi ve kültürel değerleri, ekonomik düzeyi ve toplumda seküler düşünce yapısının çeşitli formlarının varlığı Hollanda'da manevi danışmanlığın yapılanmasında etkili olmuştur.

1970'lerde Amerika ve Avrupa'da başlayan geleneksel dikey uygulamalardan, yatay organizasyon modeline geçiş birçok beşerî ilimlerde görülmektedir. Modern dönem manevi danışmanlık gelişim ve olgunlaşmasında, dernekleşme ve akademik çalışmaların birlikteliği etkin olmuştur. 1946 yılında kurulan *"*Amerika Katolik Psikoloji Derneği*"* (American Catholic Psychological Association ACPA), 1963 yılında "Amerikan Pastoral Danışmanlar Derneği" (The American Association of Pastoral Counselors AAPC), "Transpersonel Psikoloji Derneği" (Association for Transpersonal Psychology ATP) ve benzeri örgütlenmeler bu alanda kurumsallaşmak ve resmiyet kazanmak için ilk atılan adımlardır.[71]

Bu adımlar Hollanda'da taban bulmuş Katolik, Protestan, Hümanist gibi din ve inanç sahibi grupların, kurdukları çeşitli derneklerle, ülkede manevi danışmanlığın modern alt yapısının temellerini oluşturmuştur. Bu örgütlenmeler 1971 yılında daha profesyonel ve sistemli olan Manevi Danışmanlar Mesleki Derneği'ni (Vereniging van Geestelijk Verzorgers VGVZ) kurarak tek çatı altında birleşmiştir. Tecrübe ve birikimlerini birleştiren dini-inanç dernekleri, bunun sonucu olarak manevi danışmanlık alanında ABD'den sonra, kurumsallaşma ve yapısal zenginlik açısından, Avrupa ülkelerine öncülük edecek en kapsamlı ve ayrıntılı programa sahip konuma ulaşmışlardır.[72] Kurumsallaşmada ulaşılan bu örnek yapı, Hollanda'da geliştirilmiş iki manevi danışmanlık organizasyonunun kurulmasını sağlamıştır. Bunlar:

**a.** Resmi çalışan manevi danışmanlar: Hollanda devleti tarafından resmi olarak kabul edilmiş kurumsal inanç grupları tarafından, manevi danışmanlar atanır. Bunlar, hastane, cezaevi ve askeriyede görev alabilen Hristiyan, Müslüman, Budist, Hümanist gibi grupların manevi danışmanlarıdır.

---

[71] Mustafa Koç, "Manevi-(psikolojik) Danışmanlık ile ilgili Batıda Yapılan Bilimsel Çalışmaların Tarihi ve Literatürü (1902-2010) Üzerine Bir Araştırma-1", Adana: *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12, (2012), 208-210.

[72] Mehmet Şerif Kaya, *Sağlık Hizmetleri Bağlamında Manevi Bakım (Hollanda ve Türkiye Örneklerinin Karşılaştırılması* (Ankara:Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 63.

**b.** Serbest çalışan manevi danışmanlar: Kurumsal bağlılığı olmayan manevi danışmanların, atama komisyonu (RİNG-GV) tarafından cezaevi, hastane gibi resmî kurumların dışında, serbest olarak görev yapanlar organizasyonu mevcuttur.[73]

Hollanda'nın manevi danışmanlıkta yetkili kurumu olan Manevi Danışmanlar Derneği VGVZ (Vereniging van Geestelijk Verzorgers)'nin manevi danışmanlık tanımı, resmi konumu, danışmanların atama süreci, kurum içindeki dini inanç gruplarının çalışma metotları ve mesleki kalite kriterleri gibi konularda ayrıntılı bilgiler bir sonraki başlıkta ele alınacak, böylece yukarıda bahsi geçen iki organizasyonun sistemi daha sarih şekilde ortaya konmuş olacaktır.

### 3.1. Hollanda'daki Manevi Danışmanlar Derneği'nin (VGVZ) Yapılanması ve Kapsamı

1960 ve 1970'lerde sağlık hizmetlerinin modernizasyonu sırasında Hollanda'daki pastoral danışmanlar kendilerini çok mezhepli bir profesyonel organizasyon olarak örgütlediler. Hollanda manevi danışmanlık organizasyonunda yetkili ve etkili olan Manevi Danışmanlar Derneği 1971 yılında kuruldu. Bu dernek hastanelerde çalışan Katolik ve Protestan papaz dernekleri tarafından organize edilen, bakım evleri ve psikiyatri gibi diğer kategorik bakım kurumlarındaki meslektaşlar ile bir araya gelerek, ülke çapında daha profesyonel bir danışmanlık-bakım için organize olunmuş bir ulusal meslek derneğidir. Çeşitli mezheplerin bir arada çalıştığı bir meslek derneği olan VGVZ, bünyesinde Protestan, Katolik, Hümanist, İslam, Budist gibi tüm din ve inanç hareketlerinden görevlileri birleştirmiştir. Günümüzde (2024 yılı) yaklaşık 1550 üyesi bulunan Hollanda'da manevi danışmanlık uygulamalarını yürüten yegâne kurumdur. Amsterdam'da sekreterlik ofisi bulunan ve özgün bir yapıya sahip olan VGVZ, Hollanda'da manevi danışmanlığın kalitesini garanti etmede ve geliştirmede tek yetkili yapı olup, içinde birçok temsil organının bulunduğu farklı dini ve inanç gruplarına öncülük eden bir çatı kuruluştur. Öncelikli olarak hastanelere, gerekli durumlarda askeriye ve hapishanelere manevi danışman (Geestelijk Verzorger) atama yetkisine sahiptir.[74]

74 De Sector Institutioneel Niet Gezondenen (SING), "Serbest Çalışan Manevi Danışmanlar". (Erişim 18 Haziran 2023).

[74] De Vereniging van Geestelijk VerZorgers (VGVZ), "Over de VGVZ", (Erişim 17 Nisan 2024).

VGVZ, 2002 yılında daha sistematik ve profesyonel bir meslek standardı oluşturarak, üyeliği kabul edilmiş manevi danışmanlardan ne beklenileceği ve mesleki kriterlerinin ne olacağının sınırlarını ilk kez düzenlemiştir. İlerleyen yıllarda mesleğe talebin artması sonucu mesleki standartlar yenilenmiş ve bu standartlar 2015 yılında son halini almıştır. Son düzenlemede VGVZ profesyonel meslek standartlarının "Genel Prensipler" başlığının 7. Maddesine göre bu hizmetin erişe bilirliğini şu şekilde ifade etmiştir: mesleği şu şekilde ulaşılabilir kılmıştır:

> *"*Manevi danışman; insanın eşsizliğine ve onuruna saygı duyandır. Temel ilkemize göre, etnik köken, milliyet, yaş, cinsiyet, cinsel kimlik, siyasal tercih, yaşam felsefesi veya sosyal ayrım gözetmeksizin her insan manevi danışmana başvurma hakkına sahiptir. *"*[75]

VGVZ, bu temel ilkenin uygulamasını mümkün kılmak için mesleki standartlar için kriterler belirlemiş ve bu sayede profesyonelleşmeyi hedeflemiştir.

### 3.1.1. VGVZ Profesyonel Mesleki Standartlarının Temel Kriterleri

Mesleki standartları 2015 yılında son halini alan VGVZ, mesleğin standartlarını belirleyecek ana kriterleri şu üç maddede belirlemiştir:

**a. Profesyonel Profil**: Manevi danışmanın kim olduğunu özlü bir şekilde belirleyerek manevi danışmanlığı konumlandırır ve profesyonel profilini belirler. Profesyonelleşmek, kazanılmış ekonomik ve profesyonel çıkarları korumak, işgücü piyasasında yer edinmek ve diğer profesyonel hizmetlerle iş birliği içinde olarak tanımlandı.[76] Mesleki bilgi ve yetenek kadar meslek mensuplarının o meslekte kendilerine özgü rollerini yerine getirmeleri de mesleğin etkinliği için son derece hayatidir.

**b. Kalite Standardı**: Burada manevi bakımın tanımı, amacı, alanı ve faaliyetleri detaylandırılır. Meslek mensuplarının etik ve ahlaki yükümlülükleri ayrıntılı olarak ifade edilir.

**c. Profesyonel Kural**: Manevi danışmanlar, mesleğini icra ederken uyması gereken profesyonel davranışları ya da bağlı olduğu kuralları ihlal edecek olursa, VGVZ'nin bünyesinde bulunan şikâyet komisyonunun belirlediği şikâyet düzenlemelerine tabi

[75] VGVZ, "Beroepsstandaard geestelijk verzorger & klachtenreglement", (Erişim 8 Mayıs 2024).
[76] G.A. Dames & Daniël J. Louw, "The professionalization of pastoral caregiving: A critical assessment of pastoral identity within the helping profession*", Stellenbosch Theological Journal,* 6 (2), (2020), 120.

tutulurlar. Bu düzenlemeler mesleki kuralların bir parçasıdır ve kuruma üye olan danışmanlar, mesleki şikâyet ve disiplin yasası kapsamına girmiş olurlar. Profesyonel kural kriteri, danışmanlar hakkındaki şikâyetlerin nasıl ele alınacağını belirler.[77]

### 3.1.2. VGVZ'nin İç Düzenlemeler Tüzüğü ve Komiteler

VGVZ kendine ait geniş bir tüzüğe sahiptir. 27 Haziran 2016 tarihinde yapılan Genel Kurul toplantısında tüzük ve yeni iç düzenlemeler kabul edilerek kurumun organları ve görevleri ayrıntılı bir şekilde belirlenmiştir.[78]

Hazırlanan tüzük öncelikle Hollanda'daki tüm manevi danışmanları bir araya getirmeyi ve profesyonel manevi danışmanlar grubunun çıkarlarını geliştirmeyi hedeflemektedir. Tüzüğün 2. Maddesi manevi danışmanlar grubunun çıkarlarını geliştirmek için şu önlemleri belirlemiştir:

**a)** Manevi danışmanların konumunu güçlendirmek için ilgili tüm forumlarla teması sürdürmek. Örneğin politikacılar, sağlık sigortacıları, ticaret odaları, eğitim kursları ve bağlı bulunduğu kurumun yetkililerle temas içinde olunması.

**b)** Üye manevi danışmanların sağlık meslek kuruluşları federasyonu içinde toplu iş sözleşmelerini ve sosyal planda çalışma koşullarını savunmak, üyelerin mesleki gelişimlerine katkıda bulunmak için sempozyumlar düzenlemek, manevi danışmanlık dergisi, bülten ve fikir alışverişi içinde bir LinkedIn grubu oluşturmak.

**c)** Kurum içindeki organlarla eşgüdümü sağlamak, üyelerin hukuksal hakları konusunda tavsiyelerde bulunmak.

Mesleğin gelişmesi ve profesyonelleşmesi amacıyla kurum içinde daimî komiteler oluşturulmuştur. Bu komiteler şunlardır:

- **Bilim Komitesi**: Manevi Danışmanlık özelinde ilmi ve bilimsel araştırmaların yapılmasını tavsiye eder, yapılan ilmi çalışmaları üyelerin istifadesine sunar. Profesyonelleşmeye katkı sağlayacağı için bu tür çalışmaları teşvik eder. Bu komitede başkan, sekreter ve ilmi üyeler bulunur, ayrıca kendilerine ait bir web sitesine sahiptir.

[77] VGVZ, "Beroepsstandaard geestelijk verzorger 2015", (Erişim 5 Nisan 2024).
[78] VGVZ, "Wat is geestelijke verzorging?", (Erişim 01 Haziran 2024).

- **Eğitim Komitesi:** Hastanelerde sağlık personeli için, manevi danışmanlık hakkında eğitim ve seminerler organize eder. Bu komitenin de başkan, sekreter ve üyeleri mevcuttur.

- **Onkoloji ve Palyatif Bakım Komitesi:** Hastanelerde Onkoloji ve Palyatif bakım bölümleri, manevi danışmanlık açısından en yoğun bölümlerdir. Komite, bu bölümlerin danışmanlık ilke ve yaklaşım metotlarının takibini yapar. Komite, onkoloji ve palyatif bakımla ilgili kılavuzlar hazırlar. Palyatif aşamada yas kılavuzu, zihinsel engelliler için palyatif bakım kılavuzu, palyatif sedasyon kılavuzu, kanserli hastalarda psikososyal bakım ihtiyacının tespiti gibi komite tarafından desteklenen kılavuzlardır.

- **Proje Fonu:** VGVZ, manevi danışmanlara alanları ile alakalı uygulamaya yönelik pratik projeler makale, kitap, sergi, etkinlik gibi kreatif olmaları açısından maddi-manevi yönden teşvik ve destek verir. Önerilen projeler kurum içinde değerlendirilir.[79]

Manevi danışmanlar derneğinin, bir meslek ve disiplin olarak manevi danışmanlık alanının çok yönlü gelişimi için oluşturduğu bu komiteler, kendi alanlarında profesyonel çalışmalar organize etmektedir.

### 3.1.3. VGVZ'nin Kurum Dışı Temsil Organları Üyeliği

Manevi danışmanlar derneğinin kurum dışında temsili çeşitli üyelikler ile sağlanmaktadır. Bunlar:

**a. SKGV:** Manevi Danışmanlar Kalite Sicil Kaydı Derneği **(**Stichting Kwaliteitsregister Geestelijk Verzorgers) VGVZ, bir üyesi ile SKGV'de temsil edilmektedir. Manevi danışmanlar SKGV (Manevi Danışmanlar Kalite Sicil Kaydı Derneği) tarafından akredite edilmiş eğitimleri, kursları kalite testinden geçirir. SKVG, manevi danışmanlar derneğine üye olan danışmanların lisans ve yüksek lisans diplomalarının geçerliliğini denetler ve manevi danışmanların yeterliliklerine destek olur. Ayrıca manevi danışmanlığın tanınması ile ilgilenir.[80]

**b. FBZ**: Sağlık Hizmetleri Meslek Kuruluşları Federasyonu (Federatie Beroepsorganisaties in de Zorg), Sağlık hizmetleri meslek kuruluşları federasyonu olarak sağlık personelleri için bu alandaki en büyük sendikadır. VGVZ bu federasyonda iki üye

[79] VGVZ, "Organisatie VGVZ", (Erişim 05 Mayıs 2024).
[80] Stichting Kwaliteitsregister Geestelijk Verzorgers (SKGV), (Erişim 05 Mayıs 2024).

ile temsil edilmektedir. Sağlık hizmetleri için geçerli tüm toplu iş sözleşmeleri de burada takip edilir.[81]

**c. ENHCC**: Avrupa Sağlık Hizmetleri Din Görevlileri Oganizasyonu (European Network for Health Care Chaplaincy) bu kurum Avrupa sağlık hizmetleri din görevlileri organizasyonu olarak Avrupa'da sağlık hizmeti alanında hizmet veren manevi danışmanları, yüksek kaliteli bir sağlık standardına ulaştırmayı amaçlayan etkin bir kuruluştur. Kurumlar arası eşgüdümü organize eden önemli bir pozisyona sahip olan yapılanmada VGVZ bir üyesi ile temsil edilmektedir.

**d. FZGG**: Anlam ve Ruh Sağlığı Federasyonu, ( Federatie Zingeving & Geestelijke Gezondheid), ruh sağlığı ile ilgili hayat görüşlerine uygun anlam arayışında bilginin artması ve profesyonelliğin teşvik edilmesi hususunda bilimsel çalışmaları destekler. VGVZ bu kurumda gözlemci olarak temsil edilmektedir.[82]

### 3.1.4. VGVZ'nin Çalışma Alanları

VGVZ manevi danışmanlık hizmetini, sağlık bakımı yürüten sekiz kurumda sunmaktadır. Her kurumun bir koordinasyon organı mevcuttur. Her alan kendi toplantılarını çalışma takvimlerini ve aktivitelerini organize etmekle sorumludur. Her alanın kendine ait bir web sayfası mevcuttur. Bu sağlık kurumları sırasıyla şunlardır:

**a. Hastaneler:** Hollanda'da 2024 yılı verilerine göre, 167 hastanede toplam 267 manevi danışman görev yapmaktadır. Bu görevlilerden 45'i akademik hastanede çalışmaktadır. Hastanelerin çalışma alanları içindeki konseylerde VGVZ'nin temsil edildiği bir platform mevcuttur. Konsey, manevi danışmanların görevleri ve hastane uygulamaları noktasındaki girişimler için fikir alışverişi yapmalarına olanak sağlar. Hastanelerde görev yapan manevi danışmanlar görev olarak; hastalar ve hasta yakınları için ritüeller, dini özel günler için çeşitli kutlamalar, sağlık personeli için eğitimler, etik müzakereler ve hasta raporları hazırlar. Özellikle palyatif ve yoğun bakımda daha aktif rol almaktadırlar.[83]

**b. Bakım Evleri (Hospic):** Hollanda'da bakım evleri, palyatif bakım konusunda uzmanlaşmış bir sağlık kurumudur. Bu bakım evleri, hayatının son evrelerinde evde veya

[81] Federatie Beroepsorganisaties in de Zorg (FBZ), "Vak Bond Zorgprofessionals", (Erişim 07 Mayıs 2024).
[82] VGVZ, "Organisatie VGVZ", (Erişim 04.05.2024).
[83] VGVZ, "Ziekenhuizen Missie en Doelstelling", (Erişim 05 Mayıs 2024),

hastanede kalmak istemeyen kişilere yönelik kurumlardır. Hollanda'da manevi danışmanlığın en yoğun ve aktif olarak bulunduğu çalışma alanı bu bakım evleridir. Bakım evleri VGVZ'nin yaklaşık 550 manevi danışmanı ile en fazla görev aldığı çalışma alanıdır. Bu nedenle, bu kurumda manevi danışmanlar bir çalışma konseyi oluşturmuşlardır. Konsey profesyonel saha üyeleri ile VGVZ yönetim kurulu arasında bağlantı kurar.[84]

**c. Psikiyatri Merkezleri:** Bu alandaki manevi danışmanların oluşturduğu profesyonel alan konseyi, ruh sağlığı ile psikiyatri alanındaki sorular ve gelişmeler için bir platform ve koordinasyon sağlayarak alan içinde bağlayıcı, koordine edici ve teşvik edici bir rol oynamaktadır. Ruh sağlığı ve psikiyatri hastanelerinde yaklaşık 120 kadar manevi danışman profesyonel olarak çalışmaktadır. Alan konseyi, profesyonel gelişmeyi sağlamak için eğitim ve güncel konuları tartışarak bu yöndeki gelişme fırsatlarını destekler ve ulusal faaliyetler düzenler.[85]

**d. Engelliler Merkezleri:** Engelli bireylerin anlam ve maneviyat ihtiyaçlarını sağlamak için profesyonel saha konseyi olarak manevi danışmanlar bu alanda da aktif olarak görev yapmaktadırlar. Bu alandaki çalışmalar manevi danışmanların, engelli bireylerin toplum tarafından farkında olmalarını sağlamak ve engellilerle aralarında bağlantıyı kurmaktır. Bu bağlamda yeni fikirlere açık, profesyonel alandaki girişimleri desteklemek amacıyla iki yılda bir sempozyum düzenlenir. Bu konsey, alanla ilgili mesleki gelişimin sağlanması için multidisipliner bir iş birliği ile engellilerin anlam analizlerine destek olmak amacıyla, alandaki güncel temalar ve vakalardan esinlenerek danışmanlık etmektedir.[86]

**e. Rehabilitasyon Merkezleri:** Bu merkezler, bir kaza sonucu fiziksel etkinliği kısıtlı hale gelen veya kronik bir hastalık sonucu rehabilitasyona ihtiyaç duyan bireylere yönelik manevi danışmanlar ile uzmanlarının iş birliğine dayalı bir hizmet alanıdır. Hollanda genelinde rehabilitasyon merkezlerinde yaklaşık otuz kadar manevi danışman görev almakta ve bu danışmaların tamamı VGVZ kurumunun üyesi olmak zorundadır. Rehabilitasyon bünyesindeki manevi danışmanlar yılda üç defa ulusal platformda mesleki gelişim için bir araya gelirler.[87]

---

[84] VGVZ, "Verzorg-Verpleegtehuis/Hospicezorg", (Erişim 16 Mayıs 2024).
[85] VGVZ, "Psychiatrie", (Erişim 17 Mayıs 2024).
[86] VGVZ, "Mensen met een beperking", (Erişim 17 Mayıs 2024).
[87] VGVZ, "Revalidatie", (Erişim 13 Mayıs 2024).

**f. Gençlik Bakım Merkezleri:** VGVZ hizmetleri arasında, evlerinden uzaklaşan, ayakta tedavi gören, davranış sorunları, fiziksel kısıtlamaları veya hafif zihinsel engeli olan gençlere yönelik pedagojik alt yapısı olan manevi danışmanlar eşliğinde inanç, kimlik ve anlam ile ilgili konularda rehberlik etmekte de bulunur. Profesyonel alanın üyeleri yılda iki kez bir araya gelerek danışmanlık ve bakım politika kalitesini artırmak için bilgi alışverişi yaparlar.[88]

**g. Evde Ruh Sağlığı Bakımı:** Modern hayatla birlikte insan yalnızlaşmaktadır. Yaşı ilerlemiş insanlarda yalnızlaşma artmakta bu da sosyal hayatta sorun oluşturmaktadır. Hollanda hükümeti yalnızlaşma sorununa karşı bir politika geliştirerek "Yaşam Soruları Merkezleri*"* (Centra Levensvragen)'ni kurmuştur.[89] VGVZ içinde yeni bir alan olan evde ruh sağlığı bakımı elli yaş ve üstü olanlar, hastalıklarının palyatif evrede olan hastalar ve onların yakınları ki burada onların yaşlarına bakılmaksızın anlam ve yaşamla ilgili sorular konusunda destek ve tavsiye sağlamak için kurulmuştur. 2019'dan beri "Yaşam Soruları Merkezleri (Centra Levensvragen)" aracılığıyla ev ortamında birçok manevi danışman görev almaktadır.[90]

Yukarıda ele alınan bakım hizmet kurumları, Hollanda genelinde yaygınlığı yüksek olan alanlardır. Devletin manevi-ruhi bakıma verdiği önem ve bu alana mali destek sağlaması, bakım hizmetlerini ulaşılabilinir kılmış ve mesleği popüler hale getirmiştir.

### 3.1.5. VGVZ'i Oluşturan İnanç Grupları

İçeriğiyle bir din veya inanca yönelik olan manevi danışmanlık, laik bir devlet olan Hollanda'da resmi olarak bir din veya inanç topluluğu adına temsilen yapılmaktadır. Sistem olarak, hastane, askeriye, hapishane gibi resmî kurumlarda profesyonel görev almak için devlet tarafından onaylanmış bir temsil organı ile ortak hareket etmek şarttır. Bu temsili organlar, manevi danışmanlıkta "Gönderici Kurumlar" (Zendende Instantie) olarak tanımlanır. Bu gönderici kurumlarda resmî kurumlara çalışmak için başvuran adayı bir yetki mektubu ile bildirir ve onay verirler.[91]

---

[88] VGVZ, "Jeugdzorg", (Erişim 15 Mayıs 2024).
[89]Ebubekir Turgut, "Manevi Bakımda Hollanda Örneği", *Platform Dergisi*, 25.02.2021. (Erişim 11 Nisan 2024).
[90] VGVZ, "Yaşam Soruları Merkezleri (Centra Levensvragen)", (Erişim 11 Mayıs 2024).
[91] Karagül, *Batı'da Resmî Kurumlarda Profesyonel Manevi Bakım Hizmetleri Teori ve Pratiği,* 87.

Farklı din, inanç, felsefe ve kültüre ait sekiz manevi danışmanlık inanç grubu VGVZ'i oluşturmaktadır. VGVZ'e bağlı olan bu inanç gruplarının, derneğin belirlediği rehber ve yönergelere uygun hareket etme zorunlulukları vardır. Bu yönergeler, dernek çatısı altında uyumlu ve koordineli çalışmanın ayrıntılarını netleştirmiştir. Her inanç grubunun kendine ait bir koordinasyon ve grup konseyi bulunmaktadır. İnanç grupları kendi toplantılarını, aktivitelerini ve çalışma takvimlerini düzenlemektedirler. Kendi çalışmalarını organize ederken derneğin standartları içinde kalmaları gerekmektedir. Her inanç grubunun kendine ait bir web sayfası da mevcuttur.

VGVZ içindeki inanç grupları şunlardır:

**a. Protestanlar**: VGVZ'in kurulmasında öncülük yapan gruplardan Hristiyanlık mezheplerinden olan Protestanlık bu alanda profesyonel bir şekilde manevi danışmanlar yetiştirmiştir. Bu grup, üyelerine mesleki eğitimin gerektirdiği bilgiyi konferanslar düzenleyerek aktarır ve üyelerinin gelişimine katkı sağlar. Bu grup ulusal düzeyde örgütlenmiş olarak dört yüz yirmi üyesiyle hem VGVZ'e hem de Protestanlık grubuna üye olan manevi danışmanlarla hizmet etmektedir. Protestan üniversiteler ve dernekler mesleki gelişimin artırılması için VGVZ'deki gruplarına katkı sağlamaktadırlar.[92]

**b. Katolikler:** VGVZ içindeki Katolik grubu, Roma Katolik ve Eski Roma Katolik manevi danışmanlarından oluşmaktadır. Üç yüze yakın üyesiyle (manevi danışmanıyla) VGVZ'nin hedef ve meslek standartları kapsamında kendilerini temsil etmektedirler. Katolikler manevi danışmanlıkta 1960'lı yıllardan beri papazlarının gözetimi altında çalışmalar yaparak, kurumsal anlamda bu işin öncülerinden olmuşlardır. 1971 yılında, VGVZ'in kurulmasında etkin rol oynamışlardır. Grup konseyi yönetim kurulu yılda altı kez toplanmaktadır. Katolik grubu üyelerini Katolik kimliğini temsil edecek şekilde kimlik, maneviyat, etik, ekümenizm, erişebilirlik hizmetleri gibi konuları bu bağlamda ele alarak hizmet içi kurslar düzenler. Ayrıca grup dış Katolik gruplarla da bu alanda ortak çalışmalar yürütür.[93]

**c. Hümanistler**: Hümanist grup, VGVZ'nin politikalarına ve standartlarına uygun hümanist değerler geleneği ile uyumlu manevi danışmanlık faaliyetlerini sürdürmektedir. Yaklaşık yüz yirmi kadar hümanist danışman hümanistlere ve hümanizm görüşüne yakın

[92] VGVZ, "Protestanse", (Erişim 31 Mayıs 2024).
[93] VGVZ, "Katholiek", (Erişim 31 Mayıs 2024).

olan gruplara destek vermektedir. Grup konseyi, hümanist manevi danışmanlarla iletişimin yanında Hümanizm Üniversitesi ve Hümanist Dernekle birlikte çalışmaktadır. Hümanist manevi danışmanlar eğitimlerini, Hümanizm Üniversitesi ve Hümanizm Eğitim Enstitüsü'nde tamamlamaktadırlar.[94]

Hollanda'da dini kurumlara ait olmayan ancak devlet tarafından inanç kurumu olarak kabul gören hümanist manevi danışmanlar VGVZ içinde bulunmaktadırlar. Devlet tarafından resmen kabul edilen hümanist manevi danışmanlar hastane dışında bakım evlerinde, hapishanelerde ve askeriyede görev yapmaktadırlar. Bu kurumlarda görev yapan tüm manevi danışmanların üçte biri hümanist danışmanlardır. Hümanist manevi danışmanlar tamamı kendi üniversitelerinden mezundur.[95] Hümanist manevi danışmanlar kendilerini, belirli bir geleneğin temsilcileri olarak sunmak yerine, kendilerini varoluşsal sorularda bakım ve destek sunan profesyoneller olarak tanımlamaktadırlar.[96] Manevi danışmanlık alanında hümanistler kendilerini bir terapist olarak değil akademik eğitime sahip uzman bir konuşma partneri olarak görmektedirler. Hümanist danışman bireysellik, özerklik, eşitlik ve açık algı gibi hümanist değerlerden ilham ve güç alarak mesleğini icra etmektedir. VGVZ içinde olduğu gibi, dernek ve üniversiteleri kapsamı içinde de yoğun bir plan ve program çabası içindedirler. Pandemi dönemi sonrası 1 Aralık 2022'de *"*Herkes İçin Ruh Sağlığı Bakımı*"* sloganıyla bir imza kampanyası başlatarak devlet yetkililerine seslenmişler ve kampanya çalışmalarını şu içerikle gündeme getirmişlerdir:

> "Varoluşsal sorular ve ağrılar için hiçbir ilaç veya teşhis yardımcı olmaz, manevi danışmanlık yardımcı olur ancak bu hizmet herkes tarafından erişilebilir değildir. Bu nedenle kabineye çağrı yapıyoruz: Manevi danışmanlığı herkes için erişebilir hale getirin! Dilekçemizi imzalar mısınız?"[97]

Yapılan bu çağrı ile felsefi kuruluşlar ve enstitülerin desteğiyle beş bin 'den fazla kişinin imzasına ulaşılmıştır. Köklü bir inanç geçmişine sahip olmamasına rağmen hümanist manevi danışmanlık, alanda çalışmalarını ve profesyonelliklerini yaymanın gayreti içindedir.

---

[94] VGVZ, "Humanistisch", (Erişim 31 Mayıs 2024).
[95] Karagül, *Batı'da Resmî Kurumlarda Profesyonel Manevi Bakım Hizmetleri Teori ve Pratiği,* 83-86.
[96] R.R. Ganzevoort, M. Ajouaou, A. van Der Braak., E. De Jongh and L. Minnema, "Teaching Spiritual Care in an Interfaith Context", *Journal for the Academic Study of Religion,* 27, 2, (2014), 185.
[97] Humanistisch Verbond (HV), "Humanistisch Geestelijke Verzorging", (Erişim 28 Mayıs 2024).

**d. Müslümanlar:** Ülkede bir milyondan fazla nüfusa sahip olan Müslümanlar, Hollanda'da 2007 yılından itibaren Müslümanları temsil eden ve devlet tarafından resmen tanınmış olan "Müslümanlar ile Devlet Arasında İletişim Organı" (Contact Orgaan Moslim en Overheid CMO) kurumu ile temsil edilmektedir. Bu kurum, Müslümanların Devletle İrtibat Kuruluşudur ve Müslümanlara ait meseleler konusunda tek yetkili temsil kurumudur. CMO, yaklaşık 380 camiyi ve 10 ulusal İslami kuruluşu temsil etmektedir. CMO misyonunu "Müslümanların toplumda ortak menfaatlerini korumak amacıyla İslam ve Hollanda geleneğinden yola çıkarak toplumsal sorumluluk almak" olarak tanımlamıştır. Vizyonunu ise "Hollanda'daki İslami kuruluşların ortak çalışma platformu olarak, devlet ve siyaset nezdinde resmi muhatap sıfatı ile Müslümanların menfaatlerini savunmak" olarak tanımlamaktadır. Bu açıdan CMO Adalet Bakanlığı için cezaevlerinde, Savunma Bakanlığı için orduda ve Sağlık Bakanlığı için hastaneler de manevi danışmanlık hizmetinde görev alacak danışmanları görevlendirmektedir.[98]

VGVZ içinde İslami manevi danışmanlık grubu ulusal düzeyde örgütlenmiş olup, üyelerinin tamamı Müslüman görevlilerdir. Grubun temel amacı, sağlık kurumlarında İslami danışmanlığın kalitesini ve kimliğini garanti altına almaktadır. Grup Hollanda'daki farklı İslami kurumlarla diyalog içinde olarak alanda profesyonelleşmeyi amaçlamaktadır. Müslüman manevi danışmanlar grubu yılda üç kez toplanarak mesleki gelişimlerine katkı sağlamaya yönelik faaliyetlerini planlamaktadırlar.[99]

Yukarıda ifade edilen Müslüman grubun manevi danışmanlık hizmetleri kapsamında şu ifade edilmelidir ki Hollanda'da bir milyon nüfusa sahip Müslümanlar, manevi danışmanlıkta henüz istenilen düzeye ulaşabilmiş değildir. İslami grubun temel görevi, sağlık kurumlarında İslami Manevi Bakımın kalitesini, profesyonelliğini ve kimliğini garanti altına almaktır. Grup, Hollanda'daki çeşitli İslami kurumlarla temaslarını sürdürerek hedefine ulaşmaya çalışmaktadır.

**e. Yahudiler:** VGVZ içindeki Yahudi grubu tamamıyla Yahudi din adamlarından oluşmaktadır. Grup olarak küçük olmalarına rağmen bu alanda Hollanda'da oldukça etkin ve kendi inançlarının sınırları dahilinde her sağlık kurumunda manevi danışmanlık hizmeti veren bir gruptur. Kendilerine ait Psikiyatri Hastanesi bulunan Yahudiler burada

[98] Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO), (Erişim 30 Mayıs 2024).
[99] VGVZ, "Islamitisch", (Erişim 25 Mayıs 2024).

yaşlılara, zihinsel engellilere ve psikolojik problemlilere destek için üç psikiyatri bölümüyle manevi bakım hizmeti vermektedir.[100]

**f. Hindular:** Bu alanda yakın dönemlerde aktif olmaya başlayan Hindu toplumu da VGVZ derneği içinde yer almaktadır. Hindu yaşam felsefesi dahilinde profesyonel olarak çalışacak Hindu manevi danışmanlar kendi din adamları tarafından desteklenmektedirler. Hindu manevi danışmanlar, Hinduların temsil organı "Hindu Manevi Danışmanlar Birliği" (Kring Hindoe Geestelijken (KHG)'nin üyesidirler. VGVZ'nin diğer grupların manevi danışmanlarının istekleri doğrultusunda Hindu gruba katılma imkanları vardır.[101]

**g. Budistler:** 2016 yılında VGVZ içinde yer alan Budist grubu, Hollanda'daki Budist manevi danışmanların eğitim ve haklarını korumak, derneğin politika ve amaçlarına uygun katkıda bulunmak amacındadır. Grup, "Hollanda Budist Birliği" (BUN) ile Budist ruhani danışmanlığın kendi doğasına uygun hizmet etmek ve görevliler yetiştirmek için iletişim halindedirler.[102]

**h. Kurumsal Olmayan Bağımsızlar (SING) Grubu:** Hollanda'nın çok kültürlü ve çok inançlı heterojen yapıya sahip, seküler bir ülke olması ve bu ülkede bireyselleşmenin hayat tarzı olarak yaygınlaşması sonucu farklı inanç ve maneviyat arayışına gidilmiştir. Yıllar içinde manevi danışmanlık alanında Albert Camus[103] grubu olarak herhangi bir din veya inanç grubunu temsil etmeyen bağımsızlar veya genel manevi danışmanlar ülkede hizmet etmişlerdir. Bu grubun 2014 yılında VGVZ katılmasıyla herhangi bir kiliseden, bir dinin temsili kurumundan veya felsefi, ideolojik topluluktan misyonu olmayan "Bağımsız-Genel Manevi Danışmalar" (Sector Corporate Non-Sent SING*)* olarak yeni bir grup oluşmuştur.

Kendini belli bir din, inanç ve felsefi görüşlerden bağımsız tutan fakat, kişisel maneviyat ihtiyacı arayışında olanlara SING, üç yüzden fazla manevi danışmanla hizmet etmektedir. SING, inançlar ve gelenekler arasında köprü kurmayı amaçlamaktadır. Bunun için *"*Anlam için yeni bir dil" temasıyla web sitesi üzerinden seminerler organize

[100] VGVZ, "Joods", (Erişim 25 Mayıs 2024).
[101] VGVZ, "Hindoe", (Erişim 31Mart 2024).
[102] VGVZ, "Boeddhistisch", (Erişim 31 Mart 2024).
[103]Albert Camus, Cezayir asıllı Fransız filozof. Camus felsefesinin temel ekseni "insan var olmak için başkaldırmalıdır". Başkaldırı önce Tanrıya ve kutsala olmalıdır yaklaşımıyla "absürde" felsefesinin öncülerindendir (Akbulut,2014:16-7). Hollanda'da filozofun görüşlerini savunan bir dernek mevcuttur.

etmektedir.[104] Bazı sağlık kuruluşları her din grubundan manevi danışman bulundurmanın ekonomik yük getirdiği gerekçesiyle bağımsız manevi danışmanlarla çalışmayı tercih etmektedir.[105] Bağımsız-genel manevi danışmanlar grubu SING'de profesyonel anlamda görev yapmak için, kurum içinde eğitim ve inceleme organı olan, inanç gruplarından bağımsız çalışan "Manevi Danışmanlar Değerlendirme Komisyonu" **(**De Raadvoorinstituoneel-niet-gezonden Geestelijk Verzorgers (De RING-GV) tarafından mesleki yeterlilik ve yetkinlik testinden geçmek gerekmektedir.

### 3.1.6. Manevi Danışmanlar Değerlendirme Komisyonu De Ring-GV

De Ring-GV (De Raadvooerinstituoneel-niet- gezonden Geesteljk Verzorgers), kurum içinde bir komisyon olarak görev yapan, bir din veya ideolojiden gelip bir misyonu olmayan bağımsızlar olarak serbest görev yapmak isteyen danışmanların yeterliliklerini test eder. RING-GV tarafından yapılan testler, bağımsız çalışmak isteyen danışmanların iş kalitesinin tescilidir.[106] RING-GV tarafından test edilmek için öncelikle teoloji, hümanisttik veya manevi danışmanlık alanında HBO veya WO de yüksek lisans derecesine sahip olunması gerekir. RING-GV yapısal olarak üç kuruldan oluşmaktadır; değerlendirme, inceleme ve itiraz kurulu olarak çalışmaktadır. İnceleme kurulu, yazılı bir sunum mahiyetinde şu sorulara cevap arayan ödev ister;

**a.** Adayın, hayat felsefesi ve hayat görüşlerinin hangi kaynak ve gelenekten beslendiği, kendisine neyin ilham verdiği konusunda kendini yeteri kadar ifade edip etmediği,

**b.** Adayın, bağımsız olarak bu alanda çalışmasının farkındalığı ve konulara ne kadar ehliyetli olup olmadığı,

**c.** Adayın, kendi hayat görüşleri ile başkalarının yaşam felsefesi arasında olası gerilimlerle nasıl başa çıkacağı?[107]

Bu sorular sonucunda değerlendirilen bağımsız-genel manevi danışmanlar, RING-GV tarafından yetkilendirilmiş manevi danışmanlar olarak VGVZ'nin tam üyeliğine kalite siciliyle kayıt yaptırabilirler.

---

[104] SING, (Erişim 3 Mayıs 2024).
[105] Karagül, *Batı'da Resmî Kurumlarda Profesyonel Manevi Bakım Hizmetleri Teori ve Pratiği,* 17.
[106] De Raad voor Institutioneel-Niet-Gezonden Geestelijk Verzorgers (RING-GV), (Erişim 12 Mayıs 2024).
[107] RING-GV, "Toetsingscriteria", (Erişim 06 Mayıs 2024).

### 3.1.7. VGVZ Üyelik Kategori ve Kriterleri

Ulusal mesleki birlik olan VGVZ'ye üye olmak için yetkinlik (eğitim) ve yetki (meslek-yetkilendirme) şartlarını taşıyan herkes düzenli üye olabilir. VGVZ'ye üye olunmadan Hollanda'da bu alanda resmi görev yapılamaz. VGVZ'ye üye olmak, mesleki kuralları kabul etmek anlamına gelir ve böylece şikâyet ve disiplin yasası kapsamına girilir.

Kurum üyelik şart ve sınırlarını belirleyerek düzenli üye, muhtemel üye, ilgili üye, öğrenci üye ve fahri üye olarak kategoriler oluşturmuştur.

Aşağıdaki şartları sağlayan her manevi danışman düzenli üye olmayı hak eder:

**a.** Devlet tarafından tanınmış kurumsal inanç grupları (Hristiyan, Yahudi, Müslüman) tarafından atanmış olmak,

**b.** Kurumlara bağlı olmadan bağımsız çalışıp atama komisyonu "Manevi Danışmanlar Değerlendirme Komisyonu RING-GV" tarafından bir yetkiyle atanmış olmak,

**c.** İlahiyat, Hümanistik veya manevi danışmanlık alanlarında WO (Araştırma Üniversitesi) veya HBO (Uygulamalı Bilimler Üniversitesi) Yüksek Lisans düzeyinde akademik eğitim almış ve SKGV (Manevi Danışmanlar Kalite Sicil Derneği) tarafından akredite edilmiş olmak.[108]

| **VGVZ Üyelik Kriterleri** |
|---|
| **Düzenli Üye**<br>Tüm kriterleri karşılayan (minimum 8 saat çalışma, Yüksek Lisans seviyesinde tanınmış eğitim, görev/yetkilendirme) sahibi olan üyelerdir.<br>*Hakları*: Oy kullanabilme, TGV[109], haber bültenleri, personel ofisinden tavsiye alabilme ve çeşitli üyelik indirimleri haklarına sahiptir. |
| **Muhtemel Üye**<br>Manevi danışman olarak en az 8 saat çalışan, ancak eğitim ve/veya misyon/yetkilendirme kriterlerini henüz karşılamamış olan üyelerdir. Maksimum süresi 5 yıldır.<br>*Hakları*: Oy hakkı yoktur, TGV, haber bültenleri, personel ofisinden tavsiye alabilme ve çeşitli üyelik indirimleri haklarına sahiptir. |

[108] VGVZ, "Lidmaatschap", (Erişim 30 Mayıs 2024).
[109] VGVZ, "TGV: (*Tijdschrift Geestelijke Verzorging)* Manevi Danışman Dergisi VGVZ'nin bir yayınıdır, yılda dört sayı olarak yayınlanmaktadır", (Erişim 12 Mayıs 2024).

| |
|---|
| **İlgili Üye**<br>Eğitimi tamamlamış ancak manevi danışman olarak henüz 8 saatlik ücretli işi olmayan üyelerdir. Maksimum süresi 5 yıldır.<br>*Hakları:* Oy hakkı yoktur, TGV, haber bültenleri, personel ofisinden tavsiye alabilme ve çeşitli üyelik indirimleri haklarına sahiptir. |
| **Öğrenci Üye**<br>Ruhani danışman olmak için tanınmış bir eğitimde okuyan ve henüz manevi danışman olarak çalışmayanlar.<br>*Hakları*: oy hakkı yoktur, TGV (Manevi Danışmanlık Dergisi) haber bültenleri, personel ofisinden tavsiye alabilme ve çeşitli üyelik indirimleri haklarına sahiptir. |
| **Fahri üye**<br>Emekli olduktan sonra normal üyeliğine devam edenlerin oluşturduğu üyelik türüdür.<br>*Hakları*: Oy hakkı yoktur, TGV (Manevi Danışmanlık Dergisi) haber bültenleri ve çeşitli üyelik indirimleri haklarına sahiptir. |

**Tablo 1:** VGVZ Üyelik Kriterleri ve Üyeliğin Manevi Danışmana Kazandırdığı İmkanlar.[110]

***VGVZ üye olma motivasyonlarını***

- Mesleği güçlendirmek,
- Konumlarını güçlendirmek,
- Bilgi ve haber ağını genişletmek,
- Kaliteyi garanti altına almak,
- İndirimlerden faydalanmak. [111]

Şeklinde belirterek üyeliğin, manevi danışmanlık mesleğinin korunmasını ve savunulmasını amaçladığını ortaya koymaktadır.

### 3.1.8. Hollanda'da Manevi Danışmanların Kalite Sicil Kaydı: SKGV

Toplumundaki din ve inanç çeşitliliğinin yanında, post-modern hayatın anlam arayışı sorularının artması Hollanda'da manevi danışmanlığa talebi arttırmıştır. Bu talep, manevi danışmanlığın profesyonelleşmesini ve geliştirilmesinin sağlamıştır. Bu bağlamda Hollanda, manevi danışmanların eğitim ve kalite standartlarını yüksek tutmak için

[110] VGVZ, "Lidmaatschap", (Erişim 30 Mayıs 2024).
[111] VGVZ, "Waarom Lid Worden", (Erişim 02 Mayıs 2024).

"Manevi Danışmanlar Kalite Sicil Kaydı Derneği" (Stiching Kwaliteirsregister Geestelijk Verzorgers (SKGV)'ni kurarak VGVZ ile tüm grupların (Hristiyan, Müslüman, Hindu, Bağımsızlar vd.) ortak paydaları için organize olmuştur.

SKGV (Hollanda Manevi Danışmanlar Kalite Sicil Kaydı Derneği) Hollanda'da, 2008'den bu yana, manevi bakıcıların profesyonel kayıtlarını yönetmektedir. Dernek, mesleğin profesyonel seviyesini garanti altına almayı ve sosyal tanınmayı amaçlamaktadır. VGVZ kurumunda kayıtlı manevi danışman olmak için lisans ve yüksek lisans seviyesinde ilgili bir bölümden mezun olmak hukuki bir zorunluluktur. SKGV, lisans ve yüksek lisans diplomalarını onaylar ve daha ileri eğitimleri akredite eder. Bu kurum görevlilerin eğitim faaliyetlerini kalite testinden geçirerek yetkinliklerini garanti eden bir kurumdur. SGKV ilk eğitimi (lisans, yüksek lisans) onayladıktan sonra sürekli eğitim almaları ve kredili tazeleme kursları alma kaydıyla danışmanların kuruma üyeliklerini kabul eder.[112]

SKGV (Manevi Danışmanlar Kalite Sicil Kaydı Derneği) kayıtlı danışmanların alanla ilgili farklı kategorilerde belirli sayıda puan almaları için beş yılı hedefler. Beş yıldan sonra yeterli puan alan danışmanlar, yeni bir statü ile güvenirlilikleri ve maaşları iyileştirilerek yeni bir kayıt dönemine girebilirler. SKGV, manevi danışmanların toplumda saygınlık ve güvenirliliklerinin teminatı olarak hükümet, sağlık kurumları ve sendikalarla iş birliği konusunda da yetki sahibidir. Kalite Sicil Kaydı Derneği, manevi danışmanların sürekli gelişime açık olmalarını desteklemekte ve bu hizmetin Hollanda devleti tarafından dikkate alındığının göstergesi olmaktadır.

### 4. Hollanda'da Manevi Danışmanlığın Yasal Dayanağı

Hollanda'da hastanelerdeki manevi danışmanlık mesleğinin geçmişine baktığımızda 1970'li yıllardan önce Protestan ve Katolik mezhebine bağlı kilise görevlilerinin sağlık kurumlarında saygın görevlerde bulunduğunu, hastaları ziyaret ederek İncil'den pasajlar okuduklarını ve genellikle kiliselerine üye olan hastaları teselli ettiklerini görürüz.[113] Bu görev kilise yetki ve desteğiyle, yıllarca dini bir vecibe olarak icra edilmiştir. 1970'li

[112] De Stichting Kwaliteitsregister Geestelijk Verzorgers (SKGV), (Erişim 01 Mayıs 2024).
[113] Joep van de Geer and Carlo Leget. "How spirituality is integrated system-wide in the Netherlands Palliative Care National Programme", *Progress in Palliative Care*, 20:2, (2013), 98.

yıllarda sağlık hizmetlerinin modernizasyonu sonrası GVGZ'in kurulması ile bu hizmet alanı kilise yetkisinden çıkartılarak resmi statü kazanmıştır.

Dini danışmanlık hareketinin 1920-30'lu yıllarda Amerika kıtasında gelişmesi sonrası 1960'lı yıllardan sonra Hollanda'da kurumsal bazda bu alanın dikkate alınması, kısmen de olsa devlet tarafından maddi olarak desteklenmesini sağlamıştır. 1996 yılından sonra ise devletin maddi desteği tam olarak kesinleşmiş ve Hollanda Sağlık Kalite Kanunu içerisinde temel sağlık sigortası kapsamına dahil edilmiştir.[114] Hollanda'da iyi sağlık hizmeti almak her vatandaşın hakkıdır. Bu hakkın içinde bulunan manevi danışmanlık, yasalarla belirlenmiş ve koruma altına alınmıştır. Yasada geçen ifade sağlık kurumlarında manevi danışmanlık hizmetlerinin anayasal bir hak olduğunu ortaya koymaktadır. Hollanda Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (1950) 9. Maddesinde şu ifadeler geçer:

> *"*Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir…"[115] evrensel hükmü gereğince Hollanda Anayasası'nın "Ceza İlkeleri Yasası (Penitentiare Beginselenwet 2017)" madde 41 ile savunmada "Müdür, tutuklunun dinine veya inancına mümkün olan en yakın kurumdan manevi danışman sağlar"[116] manevi danışmanlığın yasal dayanağı sağlamıştır. "Kalite Şikayet ve Uyuşmazlıklar Yasası (Wet Kwaliteit, Klachten en Geschillen Zorg 2016" madde 6a kapsamında ise, "24 saatten fazla bir bakım kurumunda kalan hastaya ilgili kurum, hastanın dinine veya inancına mümkün olduğunca uygun manevi danışman sağlamakla yükümlüdür."[117] yasası ile sağlık kurumlarında manevi danışmanlığın yasal dayanağı sağlanmıştır.

VGVZ resmî sitesinde ise manevi danışmanlığın hukuksal boyutu şu şekilde ifade edilir:

> *"*Bir bakım kurumunda (hastane, hospic, huzur evi, psikiyatr kliniği vd.) 24 saatten fazla kalınması halinde, hastanın istediği konuyu güvenli bir yerde görüşme hakkı vardır. Bu sizi dinleyen bir kulak, teselli edici bir söz, iyi bir sohbet, ritüellere destek veren bir manevi danışmandır".

Bu hizmete "kutsal alan**"** denmektedir.[118] Aynı yasanın 3. Maddesi:

---

[114] Arslan Karagül, "Manevi Bakım: Anlamı, Önemi, Yöntemi ve Eğitimi (Hollanda Örneği)", *Dinî Araştırmalar Dergisi*, C. 15, s.40, (2012), 25.
[115] Yargıtay, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi", (Erişim 03 Mayıs 2024).
[116] Overheid, "Penitentiaire beginselenwet", (Erişim 02 Mayıs 2024).
[117] Overheid, "Penitentiaire beginselenwet", (Erişim 02 Mayıs 2024).
[118] Geestelijk Verzorging in Nederland, "Het Recht op Geestelijk Verzorging", (Erişim 03 Mayıs 2024).

> *"*Bakım kurumunun, bakım sağlanmasını öyle organize eder ki hem nitelik hem de nicelik olarak insani ve maddi kaynakları kullanır…"[119]

Söz konusu anayasa maddeleri din veya inanç özgürlüğü hakkını güvence altına alarak, manevi danışmanlık hizmetlerine ücretsiz ulaşım hakkını ve sağlık kurumlarında ve savunmada manevi danışmanlığın zorunlu olmasının da bir teminatıdır.

Gerek dünya ölçeğinde gerekse Hollanda'da sağlık hizmetlerinde maneviyata olan ihtiyaçtan dolayı yeni reformlar gerçekleştirmek devletlerin siyasi gündemlerini meşgul etmektedir. Hollanda Sağlık, Refah ve Spor Bakanı De Jonge, 2021 yılında Palyatif Bakım ve Manevi Danışmanlık için Sübvansiyon Programında değişiklik yapılmasına yönelik parlamentoya taslak yönetmeliği sunarak,

> *"*Sağlık hizmetleri alanında, manevi bakım uzmanlarının rolü ve uzmanlığı noktasında yetersiz bilgi ve bilgilendirme vardır… Farkındalık ve bilgi eksikliği başka pozisyonlarda başarısızlığa yol açar."

İfadeleriyle konuyu gündeme getirmiştir.[120] Bu bilgilerden hareketle Hollanda hükümetinin gündeminde olduğu aşikâr olan manevi danışmanlık hizmetinin, toplumun ruh sağlığı ve anlam arayışına katkı sağlamak için hukuki, mali ve profesyonelleşme noktasında devletten tam destek aldığı söylenebilir.

### 5. Hollanda'da Manevi Danışmanların İstihdamı

Laik bir devlet olan Hollanda'da, manevi danışman olarak resmi bir kuruma atanmak için ilk şart; adayın temsil ettiği din, inanç veya hayat görüşünü temsil eden, devlet tarafından resmen tanınmış bir temsil organına kayıtlı olması gerektiği daha önce zikredilmişti. Yukarıda izah edildiği üzere Müslüman temsil kurumu, Hristiyanların temsil kurumu, Hümanistlerin temsil kurumu gibi sekiz din ve inanç grubu mevcuttur. Manevi danışman, müracaat ettiği resmi kuruma, temsil kurumunun bir referans mektubuyla başvurur. Böylece manevi danışman mensubu olduğu inanç topluluğu adına temsil kurumu tarafından yetkilendirilmiş olur. Manevi danışman bundan sonra hastane, hapishane, askeriye gibi kurumlarda her türlü özlük hakkına sahip, maaşını çalıştığı kurumdan alan devlet memuru olarak atanmaktadır.[121] Hollanda'da, merkezi hükümete bağlı kamu

[119]Overheid, "Wet kwaliteit, klachten en geschillen zorg", (Erişim 02 Mayıs 2024).
[120] Rijksoverheid, "Kamerbrief Over Wijziging Subsidieregeling Regeling Palliatieve Terminale Zorg en Geestelijk Verzorging", (Erişim 05 Mayıs 2024).
[121] Karagül, *Batı'da Resmî Kurumlarda Profesyonel Manevi Bakım Hizmetleri Teori ve Pratiği,* 87.

görevlisi, yerel yönetimlere bağlı kamu görevlisi ve bakım kurumlarının tercihiyle işe aldığı (sözleşmeli) memurlar mevcuttur. Hollanda'da kamu yönetiminde çalışan sözleşmeliler de dahil herkes (Ambtenaar) memurdur. Ancak her memur hükümet tarafından atanmaz. Örneğin hastaneler, kendi iş ilanını yayınlar ve müracaatları kendi içinde değerlendirirler. Dolayısıyla Hollanda'daki devlet memurluğunu, Türkiye'deki gibi düşünmek hatalı olacaktır.

Yıllarca tartışılan manevi danışmanların finansı meselesi 1996 yılında sağlık kalite kanunu kapsamına alınmış ve devlet, resmî kurumlarda manevi danışmanların finans sorumluluğunu yüklenmiştir. 2019'dan itibaren hükümet bir sübvansiyon (destekleme) planı yaparak manevi danışmanların evde görevlendirilmesi kararı ile meslek mensuplarına yeni istihdam alanları açmıştır. Hükümet 2019-2021 yılları arasında her yıl yedi milyon, sonraki yıllar için ise beş milyon euro ek bütçe ayırarak evde manevi danışmanlık istihdamını destekleme kararı almıştır. Ayrıca evde manevi destek hizmetine yönelik destekleme planını 31 Aralık 2026'ya kadar uzatma kararı mecliste alınmıştır. Sağlık, Refah ve Spor Bakanının destekleme yönetmeliğinin uzatılması ve değiştirilmesine yönelik kararı 12 Temmuz 2021 tarihli Resmî gazetede yayınlanmıştır.[122] Toplumun yalnızlaşmasına bağlı olarak manevi ihtiyaçların artmasının bir neticesi olarak hükümetin manevi danışman istihdamını artırmaya yönelik kararları, mesleğin toplum üzerindeki etkisini ortaya koyması açısından önemlidir. Bazı hastaneler manevi danışman istihdam etmek için bir temsil kurumu tarafından atanmayı şart koşmayabilse de silahlı kuvvetlerde ve ceza infaz kurumlarında çalışmak için temsil kurumu tarafından atanmak şarttır. Manevi danışmanlar hem inanç topluluğu adına hem de çalıştığı kuruma karşı sorumluluk taşımaktadırlar.[123] İstihdam olanaklarının artırılması ve desteklenmesi mesleğin ülkede yayılmasını desteklemektedir.

Hollanda'da manevi danışmanların istihdam ve çalışma imkanlarının nasıl olduğunu göstermek açısından 1 Mart-30 Nisan 2023 tarihleri arasında VGVZ'in resmî sitesinde

[122] Staatscourant van het Koninkrijk der Nederlanden, "Regeling van de Minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport van 12 juli 2021, kenmerk 2356090-1008161-LZ, houdende wijziging van de Regeling palliatieve terminale zorg en geestelijke verzorging in verband met verlenging van de werkingsduur en actualisering", (Erişim 09 Mayıs 2024).
[123] Karagül, "Manevi Bakım: Anlamı, Önemi, Yöntemi ve Eğitimi (Hollanda Örneği)", *Dinî Araştırmalar Dergisi*, 24.

yayınlanan Amsterdam Üniversitesi Akademi Hastanesinin (UMC) Manevi Danışmanlık iş ilanına yer vermek mesleğin ülkedeki profilini anlamlandırmakta fikir verici olacaktır.

**Örnek iş ilanı :**

**Çalışma Alanı:** Amsterdam Akademi Hastanesi

**İş tanımı**: Manevi Danışmanlık

Hasta ve yakınlarına hastanede yaşam yönelimi, anlam ve etiği ile ilgili sorulara rehberlik etme gücünüz var mı? Amsterdam UMC için İslami bir manevi bakım elemanı arıyoruz.

**Çalışma saati**: Haftada 16 saat

**Çalışma Yeri:** UMC

**Maaş**: 4,325 Euro- 5,919 Euro

**Son başvuru**: 30 Nisan 2023

**Ne yapacaksınız?**

Bir manevi danışman olarak en önemli göreviniz, hastalara yaşam yönelimi, anlamı ve etik alanında sormak istedikleri sorulara rehberlik etmektir. Sağlık elamanları ve hasta yakınları arasındaki iletişimde önemli bir halkasınız.

**Görev ve sorumluluklarınız**:

- Müslüman kökenli hasta ve yakınlarının bakımına katılmak,
- Multidisipliner konsültasyona dahil olmak,
- Doktor ve hemşirelere klinik dersler vermek,
- Manevi bakım mesleğinin gelişmesine katkı sağlamak,

**Mesleki yeterlilikleriniz:**

- İlahiyat alanında tamamlanmış yüksek lisans eğitimi,
- Tıbbı etik konularda deneyiminiz- tecrübeniz olması ve bu alanda gelişmeye açık olmanız.
- Felemenkçe diline hâkim olmanız,
- SKGV kayıtlı olmanız kaydıyla,

Bu iş için farklı ülkelerden insanlarla çalışan, iletişimi güçlü olan, sağlık hizmeti sağlayıcıları ile karşılıklı anlayış ve iş birliğine katkıda bulunacak çalışma arkadaşları arıyoruz. Diğer yaşam felsefelerine karşı açık tavır sergileyen, güncel meseleler hakkında fikir sahibi olan ve son olarak kendini geliştirmeye ve yeni beceriler öğrenmeye devam etmek isteyenlerle ilgileniyoruz.

**Neler sunuyoruz?**

Eğitim ve deneyime bağlı olarak tam zamanlı istihdam için brüt € 4.325,- ile € 5.919,- maaş. Temel maaşa ek olarak, %8,3 yıl sonu ikramiyesi ve %8 tatil bonusu.

Priminin %70'ini ödediğimiz emeklilik hakkı,

| |
|---|
| Toplu taşıma masraflarının bir kısmının geri ödenmesi. Bisikletle gelmeyi tercih ederseniz bu konuda iyi bir planımız var.<br><br>Amsterdam UMC'de 17 manevi danışman görev yapmaktadır ve iki lokasyona bölünmüştür. Neler yaptığımız hakkında bilgi sahibi olmak için yıllık raporlarımıza bakınız.[124] |

**Tablo 2.** Amsterdam UMC'de Çalışacak Manevi Danışman İş İlanı:

Çalışma imkân ve şartlarının net ortaya konulduğu bu tür iş ilanları Hollanda genelinde açılmakta, müracaat eden adaylar mülakat görüşmeleri sonrası değerlendirilmektedirler. Sunulan imkân ve olanaklar manevi danışmanlık mesleğinin işlevinin önemi, değeri ve kabulünün delilidir. Sunulan imkanlar ülke standartlarının üstünde ve her beş yılda bir manevi danışmanın SGKV (Manevi Danışmanlık Kalite Sicil Kaydı Derneği)'den aldığı puanlamayla şartları daha da iyileştirilmektedir.

VGVZ hastane, huzur evi, gençlik merkezleri gibi kurumların manevi danışman istihdam edecekleri zaman, kendilerinden formasyon tavsiyesi almaları konusunda kurumlara yönlendirici tavsiyelerde bulunmaktadır. Şöyle ki;

> VGVZ Meslek Birliği'nden size özel tavsiyeler alabilirsiniz**.** İyi bir tavsiye almak için önceden aşağıdaki soruları sorabilirsiniz?
>
> - Kuruluşunuzun vizyonunun geliştirilmesinde manevi danışmanların katkısı hakkında fikriniz var mı?
> - Manevi bir danışman istihdam etmek için toplumda hangi gelişmeler önemlidir*?*
> - Kuruluşunuz hangi bakım sektöründe ve hangi alanda gelişmek istemektedir? Manevi danışman bu alanda nasıl katkıda bulanabilir*?*
> - Manevi danışmanların, çalışma yöntemleri ve uzmanlığından (profesyonel standart) haberdar mısınız?
> - Kurumunuzda manevi danışmanlığa akşam/gece/hafta sonu hangi çağrılarda bulunulur?

[124] VGVZ, "Vacatures", (Erişim 05 Mayıs 2024).

- Manevi danışmanlarla hangi öncelikleri belirlemek istiyorsunuz?[125]

Yukardaki bilgilendirmenin mesleğin gelişmesi, profesyonelleşmesi ve eleman alacak kuruma sorumluluğunun hatırlatılması açısından önemlidir.

## 6. Hollanda Manevi Danışmanlık Eğitim Süreci

Hollanda 'da manevi danışmanlık eğitim sürecini daha iyi değerlendirmek için öncelikle ülkenin yüksek eğitim sisteminden söz etmek yerinde olacaktır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından hazırlanan İnsani Gelişmişlik Endeksi raporlarına göre eğitim alanında en yüksek puan alan 10 ülke arasında bulunan Hollanda, iyi programlanmış bir eğitim alt yapısına sahiptir.

### 6.1. Hollanda Yüksek Eğitim Sistemi

Hollanda Anayasası'na göre her vatandaş dini inançlarına veya dünya görüşlerine uyumlu eğitim alma ve verme hakkına sahiptir. Devlet okullarının yanında değişik din ve inanç sahibi toplulukların işlettiği özel okullar da bulunmaktadır. Öğrencilerin %70'i bu özel okullarda eğitimlerine devam etmektedir.[126] Hukuki bir hak olarak verilen inançlara göre eğitim, Hristiyan, Katolik Hümanist, İslam gibi dinlerin inançlarına uygun ilahiyat fakülteleri ve din bilimleri yüksek okulları açılmasına olanak sağlamıştır.

Hollanda'da yükseköğretim sisteminde iki farklı kurumsal yapı bulunmaktadır: Bunlardan biri Wetenschappelijk Onderwijs (WO) Araştırma Üniversitesi olarak bilinen üniversiteler olup dünya sıralamalarında oldukça üst sıralardadır. Diğeri ise Hoger Beroeps Onderwijs (HBO-Yüksek Okul) uygulamalı Bilimler Üniversiteleri'dir. HBO (Yüksel Okul), akademik hedeflerden ziyade eğitim sonrası çalışma ve istihdam hedefi olan öğrencilerin tercih ettikleri, iş hayatında uzmanlık isteyen bölümlerden oluşan, teorik ve pratik eğitime dayalı enstitülerdir. Bu okullar Hollanda'nın yüksek okulları olarak nitelendirilirler. Hollanda yükseköğretim sistemi, sayıları ¾ ü bulan HBO kurumu, çok çeşitli disiplinlerden 200 program sunmaktadır. HBO (Yüksek Okul) lisans programları 4 yıl, WO (Araştırma Üniversitesi) lisansları 3 yıl sürmektedir. Yüksek lisans derecesi programı 1-3 yıl sürmektedir.[127]

---

[125] Geestelijk Verzorging, "Advies Over Formatie", (Erişim 08 Mayıs 2024).
[126] Government, "Freedom of Education", (Erişim 15 Mayıs 2024).
[127] Government, "Secondary vocational education (MBO) and tertiary (higher) education", (Erişim 23 Mayıs 2024).

### 6.2. Hollanda'da Manevi Danışmanlık Eğitim Modelleri

Hollanda'da manevi danışman olmanın akademik süreci öncelikle, 4 yıllık Uygulamalı Bilimler Üniversitesi-Yüksek Okul (HBO) veya 3 yıllık Araştırma Üniversitesi (WO) İlahiyat fakültesinden mezun olmakla başlamaktadır. Bir sonraki süreçte VGVZ'nin akreditasyonla ilgili kurumu SKGV (Manevi Danışmanlık Kalite Sicil Kaydı Derneği) tarafından kabul gören Teoloji, Hümanizm ve ülkedeki etkin dinler hakkında yüksek lisans programı uygulayan ilgili üniversitelerden uzmanlık eğitimi almaları gerekmektedir. VGVZ'ne kayıtlı bir manevi danışman olmak için Hollanda'da yüksek lisans mezunu olmak hukuki bir zorunluluktur.[128]

Manevi danışman uzmanı yetiştiren HBO'lar (Yüksek Okul) genellikle, kiliselere bağlı eğitim kurumlarıdır. Devlet üniversiteleri İlahiyat Fakültesi mezunu olanlar, anlaşmalı kilise Yüksek kurullarında (HBO)'da yüksek lisans eğitimlerini tamamlamaktadırlar. Hristiyan manevi danışmanlar genellikle Katolik veya Protestan ilahiyat fakültelerinden sonra bir, iki veya üç yıllık yüksek lisans eğitimini tamamlamaktadırlar.[129] Hümanist ve Müslüman manevi danışmanlık eğitim modellerini örnek sunmak alanın eğitim süreci hakkında aydınlatıcı olacaktır.

#### 6.2.1. Hümanist Manevi Danışmanlık Eğitimi

Ülkenin % 60,70'ni oluşturan Hümanistlere hizmet eden hümanist manevi danışmanlar, 1998 yılında Utrecht şehrinde kendi inanç felsefelerine uygun kurulan UVH (Hümanist Üniversite)'nde, lisans ve yüksek lisans eğitimlerini tamamlamaktadırlar. UVH (Hümanist Üniversite) devlet tarafından finanse edilen hümanistlerin, dünya görüşlerinden ve geleneklerinden ilham alan bağımsız bir üniversitedir.[130]

#### 6.2.2. Müslüman Manevi Danışmanlık Eğitimi

2019 yılı itibariyle biri WO (Araştırma Üniversitesi) diğeri HBO (Yüksek Okul) düzeyinde iki resmi eğitim kurumunda alanla bağlantılı İslami eğitim verilmektedir. WO (Araştırma Üniversite) seviyesinde verilen eğitim, 2005 yılından itibaren Özgürlük Üniversitesi VU (Vrije Üniversiteit Amsterdam) İlahiyat Fakültesine bağlı olarak

[128] VGVZ, "Over de VGVZ", (Erişim 06 Mayıs 2024).
[129] Karagül, *Batı'da Resmî Kurumlarda Profesyonel Manevi Bakım Hizmetleri Teori ve Pratiği,* 110.
[130] University of Humanistic (UvH), "A meaningful life in a just and caring society", (Erişim 01 Mayıs 2024).

kurulmuş olan İslam İlahiyat Merkezi CIT (Centrum voor İslamitische Theologie) tarafından üç yıllık lisans ve bir yıllık yüksek lisans eğitim programı olarak mevcuttur. İslam İlahiyat Merkezi (CIT) resmî sitesinde hedeflerini şöyle belirtmektedir:

> *"*Geleceğin Müslüman ilahiyatçılarını, entelektüellerini, manevi danışmanlarını ve dini liderlerini eğitir ve kendi inanç kaynaklarınızla temas kurarak, başka bir kişiye anlam ve yaşamla ilgili sorularına nasıl rehberlik edebileceğinizi öğreneceksiniz*"*.[131]

HBO (Yüksek okul) seviyesinde, Rotterdam İslam Üniversitesi IUR (Islamic University of Applied Sciences Rotterdam) İslami değerler yaklaşımıyla 25 Nisan 2011 tarihinden itibaren, Hollanda'da bir ilke imza atarak *"*İslami Manevi Bakım*"* programını akademik seviyede başlatmıştır. IUR (Rotterdam İslam Üniversitesi) İlahiyat Fakültesi bünyesinde manevi danışmanlık, dört yıllık lisans eğitimi ve iki yıllık yüksek lisans eğitimiyle tamamlamaktadırlar.[132] Manevi danışmanların mesleki profesyonelliklerini geliştirmek, ülkenin inanç yapısına uygun gelişmeleri takip etmek ve güncel aktüel konular hakkında manevi danışmanları eğitmek için manevi danışmanlık eğitimi veren üniversiteler ve VGVZ, aktüel konular üzerinden düzenli olarak birkaç günlük eğitim ve sertifika programları hazırlamaktadır.

#### 6.2.2.1 Müslüman Manevi Danışmanlık Yüksek Lisans Programı İçeriği

Hollanda yüksek öğrenim üst yapısı olarak yüksek lisans programlarında öne çıkan uygulama ve teorik derslerin yanında 4-6 aylık bir süre staj yapılmasıdır. Manevi eğitim yüksek lisans programında da 4 ile 6 aylık AB eğitim standartlarına uyumlu olarak 12 kredilik (336 saatlik) süpervizyonla[133] staj yapılması ve 40-50 sayfalık bitirme tezi yazılması zorunluluğu vardır. Haftada en az iki gün olmak şartıyla, alanda uzman bir manevi danışman kontrolünde staj yapılmalıdır. Öğrenciler staj tecrübelerini yazılı rapor olarak hazırlar ve iki haftada bir süpervizyon derslerinde edindikleri tecrübelerin analizleri yapılır. Öğrenciler staj sonunda 8-10 sayfalık staj bitirme raporu ile kendi refleksiyonlarını yaparlar.[134] Hollanda'da ilahiyat ve din bilimi fakülteleri bünyesinde

---

[131] Vrij Universiteit, (VU) "Centrum voor Islamitische Theologie (CIT)", (Erişim 12 Mayıs 2024).
[132] Islamic University of Applied Sciences Rotterdam (IUASR), (Erişim 21 Nisan 2024).
[133] Süpervizyon; "Deneyimli profesyonellerin (süpervizör)daha aza deneyimli meslektaşlarını mesleklerine hazırlamaları ve uygulama deneyimlerini zenginleştirerek onlara destekleyici ve değerlendirici bilgiler vermeleri sürecidir" (Körük & Kara:2019)
[134] Karagül, *Batı'da Resmî Kurumlarda Profesyonel Manevi Bakım Hizmetleri Teori ve Pratiği,* 111.

verilen manevi danışmanlık eğitiminde psikoloji odaklı bir yaklaşımın merkezde olduğu kaydedilmelidir.

Manevi danışmanlık uzmanı olmak için Hollanda devletinin yasal zorunluluk olarak kabul ettiği yüksek lisans ders programı, VU (Özgürlük Üniversitesi) bünyesinde bulunan CIT (İslam İlahiyat Merkezi) ve HBO (Yüksek Okul) düzeyinde IUR (Rotterdam İslam Üniversitesi) şu şekilde düzenlemiştir:

| **Ders Programı:** |
|---|
| **I. DÖNEM: Eylül-Ocak** |
| *Manevi Bakım I*: Manevi bakımla ilgili genel ön bilgiler |
| *Hermenötik*: Anlam ve yorum (tefsir-tevil) bilimi |
| *Manevi Bakım II*: Manevi danışman kimdir? Mesleki gelişimi profesyonelliği vb. |
| *İslami Manevi Danışmanlık*: İslam dininin kendi kaynakları doğrultusunda manevi danışmanlık nedir, Müslüman manevi danışman kimliği nasıldır? |
| *Genel Araştırma Yöntem ve Becerileri* |
| *Karşılaştırmalı Etik* |
| **II. DÖNEM: Şubat-Haziran** |
| *Staj:* 12 kredi (EC) toplam 336 saatlik uygulama programı |
| *Profesyonel Yetenekler*: (İletişim Teknikleri ve Süpervizyon) |
| *Tez Yazım Süreci* |

**Tablo 3.** İslam İlahiyat Merkezi (CIT) 2022-2023 Ders Programı[135]

İslam İlahiyat Merkezi, bir yıllık eğitim süreci olan yüksek lisans programında Avrupa Kredi Transfer Sistemi (AKTS) kullanmakta ve öğrenciler yılda bir kredisi 28 saat olan en az 60 kredi almaktadır.

[135] Vrij Universiteit, (VU), "Theology and Religious Studies: Spiritual Care", (Erişim 08 Mayıs 2024).

| **DÖNEM: Eylül-Ocak** |
|---|
| Mesleki Olarak Manevi Danışmanlık |
| Adalet ve Sağlık Kuruluşlarında Manevi Danışmanlık |
| Sağlık Hizmetleri Etiği |
| İletişimsel Beceriler |
| Manevi Danışman Uzmanlığı Kriterleri |
| Aracılık ve Danışmanlık |
| Psikopatoloji |
| **DÖNEM: Şubat-Haziran** |
| İslami Danışmanlık |
| Seçmeli Dersler |
| Uygulamalı Araştırma Yöntem ve Becerileri |
| Star ve Süpervizyon |
| Yüksek Lisans Tezi |

**Tablo 4.** Rotterdam İslam Üniversitesi (IUR) 2022-2023 Ders Programı[136]

Rotterdam İslam Üniversitesi (IUR), iki yıllık tam zamanlı olarak yüksek lisans programı yıllık 60 (AKTS) toplam 120 (AKTS) kredi ile bu alanda uzman yetiştirmektedir.

Her iki fakültenin yüksek lisans programı, mesleki alanda uzmanlaşmayı sağlayacak, iletişim becerilerini ve uygulama pratiği olarak süpervizyon ve stajı programlarının içine almaları mesleki anlamda kaliteyi artırmayı kaçınılmaz kılmaktadır.

[136] IUASR, "Islamic Spiritual Care", (Erişim 21 Nisan 2024).

## 7. Hollanda'da Manevi Danışmanlıkta Öne Çıkan Yaklaşımlar

Her toplum sahip olduğu yerel kültür ve değerlerle bağlantılı olarak manevi danışmanlıkta metot ve modeller oluşturmaktadır. Hollanda'da bu alanın otoriterleri arasında bulunan Heitink ve Ganzevoort manevi danışmanlık metot ve kuramlarını

- Tebliğ ve İrşat modeli (Kerygmatisch) modeli,
- Terapi ve Tedavi modeli (Therapeutisch) modeli,
- Teselli ve Tefsir modeli (Hermönetik -Narratif) modeli[137] olarak belirlemiştir. Bu modellerin içeriklerine kısaca yer vermek konumuz açısından aydınlatıcı olacaktır:

### 7.1. Tebliğ ve İrşad Modeli (Kerygmatisch)

Profetik dinlerde etkin olan klasik ve geleneksel bir modeldir.1960'lı yıllara kadar teolojik kerigmatik metot, nasihat, ilahi mesajı iletme ve müjdeleme ile tebliğci (pastör, papaz, predikant) monologla merkezdedir. Muhafazakâr bir teolojik yaklaşım olarak kabul edilen metotta amaç, dini öğretilerin muhataba ulaştırılmasıdır.[138]

### 7.2. Terapi-Tedavi Modeli (Therapeutisch)

1965'ten sonra Kerigmatik paradigmaya alternatif olarak Carl Rogers'in yönlendirmeyen kişi merkezli Psiko-Terapi kuramından etkilenerek, kişinin kendine yardım etmesini hedefleyen Terapötik Danışan Merkezli bir yaklaşım popüler olmaya başlamıştır. Kerigmatik danışmanlıktan farklı olarak bu kuramda, pastoral ağırlıklı değil bütüncül bir yaklaşım olmasına dikkat edilir. Rogers'in yönlendirmeyen kişi merkezli yaklaşımına mesafeli durarak manevi danışmanın sadece nasihat edici olarak değil, ama görüşmeyi gerektiğinde yönlendirmesi gerektiği danışana alternatif çözümler göstererek yardımcı olması gerektiği de savunulmaktadır.[139]

---

[137] Karagül, *Batı'da Resmî Kurumlarda Profesyonel Manevi Bakım Hizmetleri Teori ve Pratiği,* 95-111. Gerben Heitink, *Pastorale zorg. Theologie differentiatie praktijk, Handboek praktische theologie,* Kampen: Kok,1998, 43-45. Ruard Ganzevoort, Jan Visser, *Zorg voor het verhaal.Achtergrond, methode en inhoud van pastorale begeleiding*, (Zoetermeer: Meinema, 2007). 96-147.

[138] Zuhal Ağılkaya-Şahin, "Hristiyan Gelenekte Manevi Bakımın Teorik Temelleri", Dergi: *Spiritual Psycholog and Counseling* (2016), 57.

[139] Dijkstra. *Gespreksvoering bij geestelijke verzorging. Een methodische ondersteuning om betekenisvolle gesprekken te voere*n, 88-89.

### 7.3. Teselli -Tefsir Modeli (Hermenötik- Narratif)

Hermenötik kavramının kökenleri antik Yunan felsefesine kadar uzanmakla birlikte üç farklı tanımıyla güncellenmiştir. Birinci anlamda, metinleri anlama, yorumlama ikinci anlamda, insan davranışlarının anlaşılmasını sağlayan öğreti, üçüncü anlamda ise, insanın ontolojik kökenlerini anlama çabası olarak değerlendirilmektedir. Felsefi hermenötik öncelikle belirli anlamlı bütünlükleri yorumlama ve anlama sanatıdır.[140]

Bu değerlendirmeler bağlamında Manevi danışmanlık açısından bu modelin savunucularından olan Hollandalı ilahiyatçı Ganzevoort hermenötik- narratif modelin kutsal olanla varlığı, insanı ve hayatın anlamını keşfetmeyi yeniden anlamlandırarak insanın hayat hikayelerinin doğru olarak anlaşılmasına yardımcı olacağı fikrindedir. Bu yaklaşımın diğer iki modelin birleşiminin olumlu yönlerinden oluşan yeni bir model olduğunu da belirtmektedir.[141]

Manevi danışmanlıkta tefsir-teselli modelinde kişinin kendini anlatmak, anlamak ve tanımak yolunda bir inanç veya deneyimle ilgili bir hikayesi vardır. Bir arkeolog gibi manevi danışmanda hermenötik yaklaşımla bu hikayelere yön veren aktördür.[142] Dijkstra'nın arkeolog olarak değerlendirdiği manevi danışmanın, hermenötik yeterliliğini hangi argümanlarla beslemesi gerektiğini şöyle açıklar:

> "Hermenötik yeterlilik, bir yaşam felsefesi bağlamında muhataba yardım etmektir. Bu yardım Yahudi, Hristiyan ve diğer dinlerin mit, destan ve hikâye gibi kaynakların bireyin hayat hikayesiyle ilişkilendirerek yorumlanmasıdır*"*.[143]

Hermenötik yaklaşım önceki asırlardan beri kutsal kitapların anlaşılması ve yorumlanması için bir metot (tefsir) olarak kullanmakla birlikte, günümüzde de manevi danışmanlık alanında insanların hayat hikâye ve tecrübeleri için kutsal saydıkları değerlerden ilham ve dersler alarak manevi iyi oluşu sağlamakta kullanılmaktadır.

---

[140] Arslan Topakkaya, "Felsefi Hermeneutik", *Mersin: FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 4, (2007), 76.
[141] Ruard Ganzevoort, Jan Visser, *Zorg voor het verhaal.Achtergrond, methode en inhoud van pastorale begeleiding*, (Zoetermeer: Meinema, 2007). 95-106.
[142] Dijkstra. *Gespreksvoering bij geestelijke verzorging. Een methodische ondersteuning om betekenisvolle gesprekken te voere*n, 18-19.
[143] Dijkstra. *Gespreksvoering bij geestelijke verzorging. Een methodische ondersteuning om betekenisvolle gesprekken te voere*n, 44.

## 8. Hollanda Literatüründe Manevi Danışmanlık Tanımı

Hem dünyada genelinde hem de Hollanda özelinde de görülen toplumun sekülerleşmesi, çoğulcu hale gelmesi, bireyselleşmenin artması gibi çeşitli sosyal gelişmeler, manevi danışmanlığın yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle manevi danışmanlık bu gelişmelerin etkisi altında sürekli olarak güncellenmiştir. Sosyo-kültürel değişimlere bağlı olarak farklı zamanlarda farklı tanımlamalarla gündeme gelmiş ve bu tanımlar üzerinde mutabakata varılamamıştır. Manevi Danışmanlar Derneği VGVZ, kurulduğu 1971 yılından itibaren yıllar içinde meslekle ilgili tanımını değiştirmiştir. Örneğin 2002 yılında VGVZ'nin manevi danışmanlık tanımı şöyledir:

> *"*Din, hayat ve felsefe görüşlerine dayalı olarak insanların varoluşlarına anlam vermeleri için profesyonel ve resmi rehberlik etme, yardım ve bakım sağlama, etik ve/veya hayat görüşlerine ilişkin bakım politikası oluşturmada profesyonel tavsiyede bulunmaktır."

Ancak 2014 yılında bir din ve inanca bağlı olmayan bağımsızlar grubunun (SING) yeni bir grup olarak VGVZ'e katılmasıyla yeni bir tanımlama yapılmıştır. VGVZ'in 2015 yılında yeniden düzenlediği mesleki standartlar kitapçığında son tanımlama şu şekildedir:

> *"*Manevi Danışmanlık, hayata anlam ve yön vermede profesyonel rehberlik etme, yardım ve tavsiyede bulunmaktadır."
>
> (Geestelijke verzorging is professionele begeleiding, hulpverlening en advisering bij zingevingen levensbeshouwing)[144]

Bu kısa ve öz tanımlamada iki kelime dikkat çekmektedir,

- *Zingeving:* Bu kelime hayata anlam vermek, anlam bulmak, hayatı anlamlandırmak, anlam arayışı, deneyimleme anlamlarına gelmektedir.

*Zingeving'in* kelime anlamından yola çıkarak şunları ifade edebiliriz: Özel ve stresli durumlarda (doğum, ölüm, hastalık, hapis, kayıp, travma ve geçiş anları gibi) insanlar, yaşam umutlarını ve motivasyonunu kaybeder. Hayatlarına yeni bir anlam vermek için yaşam soru ve sorunlarının üstesinden gelmeye çalışırlar. Hayata dair anlam arayışında sorular bazen öfke, korku ve üzüntü duygularının veya fiziksel ve psikolojik şikayetlerin altına gizlenir, bu soruları sormak ve cevap aramak hayatın takdir edilmesine ve ona

[144] VGVZ, Beroepsstandaard geestelijk verzorger & klachtenreglement, (Erişim 19 Mayıs 2024).

anlam verilmesine yardımcı olur. Araştırmacı Dijkstra bu süreçte manevi danışmanlığın bir gereksinim olarak, hayatı anlamlandırmada ihtiyaç duyan bireye olumlu yönde destek olmasını zingeving kavramı içinde değerlendirmiştir.[145]

- *Levensbeshouving:* Bu kelime*, "*hayat görüşü, hayata bakış açısı, hayat felsefesi"[146]anlamlarına gelir.

Her insanın normları, değerleri, dünya görüşü ve felsefi yönelimleri vardır. Bilinçli veya bilinçsiz olarak bu görüşler insanların yaşamları üzerinde rol oynamaktadır. İnsanlar birbirlerinden farklı olduğundan, ruh ve maneviyatı deneyimlemenin birçok yol ve metodu bulunmaktadır. Kimileri bunu dua etmek, doğa ve müzikten zevk almakla, kimileri, meditasyon, doğada yürüyüş, mum yakmak gibi faaliyetlere odaklanmakla, kimileri ise daha entelektüel yollar olan yazarak, çalışarak veya diyalog yoluyla[147] hayatın anlam ve anlam sorununa yaklaşmaktadır.

Doğal bir süreç olarak Hollanda manevi danışmanlık alanında meydana gelen radikal değişimler öncelikle, kavramlar ve anlamlar üzerinde meydana gelmiştir. Maneviyat ve manevi danışmanlık gibi kavram tartışmaları Hollanda'da devam etmektedir. Manevi bakım, pastoral yardım (*Pastorale hulpverlening)* olarak Hollandaca literatürde kullanılmaktaydı. Günümüzde ise manevi bakım *(Geestelijke verzorging)* olarak literatürde pastoral yardımın yerini almıştır. Türkiye'de manevi danışmanlık, manevi bakım, dini danışmanlık gibi isimlerle adlandırılan bu hizmet, Hollandaca'da *"Geestelijk verzorging"* kavramıyla karşılanmakta ve bu kavram Türkçe 'de *"manevi bakım" ile* ifade edilmektedir.

Hollanda'nın kuzeybatı Avrupa'da sekülerleşmeye öncülük yaptığı dönemde VGVZ, ruh-ruhsal-ruhsallık *(spirituel)* kavramı yerine manevi-düşünsel *(geestelijk)* terimini kullanmayı seçmiştir. Manevi danışmanlık alanında akademisyen olan Geer ve Leget, maneviyat *(geestelijk)* kavramının bireyin entelektüel ve zihinsel gelişimini kapsadığını ve ruhsallık (*spritüel)* teriminden daha tarafsız ve geniş açılımlı olduğunu savunmaktadırlar. Ayrıca spiritüel-maneviyat kavramının geleneksel inanç sistemlerini

[145] Jaap Dijkstra. *Gespreksvoering bij geestelijke verzorging. Een methodische ondersteuning om betekenisvolle gesprekken te voere*n, (Soest: Nelissen, 2007), 20-21.
[146] Levensbeshouving, "Online Community and Workplace for Language Professionals", (23 Mayıs 2024).
[147] Geestelijke Verzorging in Nedeland, "Startpunt voor Geestelijke Verzorging in Nederland", (25 Mayıs 2024).

çağrıştırdığından dolayı, sağlık hizmetlerinde olumsuz çağrışımları olduğunu ve multidisipliner dilde yer bulamayacağı için tercih edilmediğini ifade etmektedirler.[148] Hollanda'nın sosyo-kültürel yapısı gereği çok farklı din ve kültürlere ev sahipliği yapması, manevi bakımın (*geestelijke verzorging*) dini bir söylem olduğu noktasında eleştirilmesine sebep olmuştur. Hümanist gruplar ise Geestelijk (manevi-ruhsal) kelimesini tek yanlı ve dini içerikli bir kavram olduğunu din dışı inanç ile akımları temsil etmediğini savunarak "Hayat yönelimleri ve manevi danışmanlık*"* (Levensorientatie en geestelijke verzorging) olarak kullanılması gerektiğini savunmuş ve buna uygun yeni bir tanım geliştirmiştir.

Aynı gerekçelerle Utrecht Akademi Hastanesi UMC (Universitair Medische Centra Utrecht) 2009-2014 politika planında yaptığı değişiklikle manevi bakım hizmetini "Yaşam Yönelimli ve Manevi Danışmanlık Hizmeti" *(Levensorientatie en geestelijke verzorging)* olarak değiştirildiğini bildirerek bu alanda anlam, maneviyat ve yaşam yönelimi merkezi olmayı sunduğunu açıklamıştır.[149]

Hollanda'da çok kültürlü bir toplum açılımıyla, mesleğe yaklaşan VGVZ, manevi danışmanlık tanımında dinler ve mezhepler üstü yaklaşımı kabul etmiş *pastoral care* yerine *Zingeving* (anlam) ve L*evensbeshouving* (hayat görüşü) kavramlarıyla tanımlamıştır.

Hollanda, manevi danışmanlık alanında akademisyen olan Arslan Karagül, Hollanda literatür taramalarına uygun olarak kitabında içerik açısından şöyle bir tanımla ile manevi danışmanlığı tanımlamaktadır:

> *"*İnsanların acılı, sıkıntılı, üzüntülü, korkulu, yalnızlık ve ümitsizlik hallerinde, hastalık, mahkumluk, askerlik, sakatlık, afet ve yaşlılık gibi zor durumlarında yanlarında bulunarak onlara eşlik etmek; moral ve motivasyon açısından destekte bulunmak, din ve inanca dayalı konularda soru ve sorunlarına danışmanlık; hayatlarına yön ve varlıklarına anlam verebilmede rehberlik; adet ve ibadetlerini yerine getirebilmelerine yardımda ve etik kurallarına uygun tavsiyelerde bulunmaktır. *"*[150]

[148] Geer, J. van der & Leget, C., "How spirituality is integrated system-wide in the Netherlands Palliative Care National Programme", *Progress in Palliative Care*, 20 (2) (2013), 98-99.
[149] UMC, Utrecht Medisch Centrum, "Levensorientatie en Geestelike Verzorging", (05 Mayıs 2024).
[150] Karagül, *Batı'da Resmî Kurumlarda Profesyonel Manevi Bakım Hizmetleri Teori ve Pratiği,* 18.

Bu kapsayıcı tanımlamanın ardından Katolik Manevi Danışmanlık Merkezi eğitimcilerinden Hollandalı Ter Borg manevi danışmanlığı dini bir yaklaşımla:

> *"İnsanların hayatlarına anlam yükledikleri çerçevelerin, yani anlam sisteminin sürdürülmesi, onarılması veya güçlendirilmesinin sağlanmasıdır"*[151]

şeklinde tanımlamıştır. Hollanda resmi kurum ve akademisyenlerin manevi danışmanlık tanımları ülkenin dini ve kültürel yapısına bağlı olarak mesleğin kendisindeki değişim ve yeniliklerin etkisiyle devamlı güncellendiği ve yenilendiği görülmektedir.

VGVZ' resmi yayın organlarında manevi danışmanlığı insanın, sanat, doğa, müzik, şiir gibi dünyevi enstrümanlarla da manevi tecrübeler elde edebileceği yönünde bir anlayış ortaya konmaktadır. www.geestelijkeverzorging.nl Hollanda resmi kurum ve akademisyenlerin manevi danışmanlık tanımları ülkenin dini ve kültürel yapısına bağlı olarak mesleğin kendisindeki değişim ve yeniliklerin etkisiyle devamlı güncellendiği ve yenilendiği görülmektedir.

Bu yaklaşımla, heterojen bir yapıya sahip olan Hollanda'da seküler yaşam tarzı sonucu, dünyeviliği elden çıkarmadan öznel manevi tecrübeler elde ederek din dışı (spirituality without religion) seküler bir maneviyat algısı *(spirituality without religion) benimsendiği* söylenebilir.

### 9. Türkiye'de Manevi Danışmanlık ve Yapılanması

İnsan, ruh ve bedenden oluşan bir varlıktır. Kur'an'da ise Allah'ın insanı kendi ruhundan üflediğini belirtmesi,[152] yaratılmışlar arasında ona verilen değeri ifade etmektedir. İnsanın ruh olarak adlandırılan ve manevi yönünü ifade eden bu asli unsuru literatürde çokça irdelenmiştir. Kültürümüzde ″insan ruhuna dokunmak″ olarak nitelendirilen manevi alana yönelik emek ve çabalar, İslam dininin öğretileri ve peygamberlerin uygulamalarıyla insanlık tarihi boyunca devam etmiştir.

Manevi danışmanlık hizmetlerinin kurumsal yapılanması ülkemizde oldukça yeni ve tamamlanmamış düzeyde olsa da kültürümüzde zorlu ve sıkıntılı zamanlarda destek olma, teselli etme, merhamet gösterme, yardım etme ve iyilik yapma gibi değerler dinin

---

[151] Borg, M.B.ter, *Waarom geestelijke verzorging? Katholiek Centrum voor de Studie van de Geestelijke Gezondheid,* Nijmegen, (2000), 50.

[152] Diyanet İşleri Başkanlığı DİB, "Sonra ona düzgün bir şekil vermiş ve ruhundan ona üflemiş; sizi kulak, göz ve gönüllerle donatmıştır. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!" (el-Secde 32/9), (01 Haziran 2024).

öğretileri olarak toplumda önemli bir yer tutmuştur. Türk İslam tarihinde ″gönül yapmak″ olarak değerlendirilen bu alan için, manevi önderlerden Yunus Emre'nin veciz sözleri manevi danışmanlığın Türk- İslam kültüründeki önemini vurgulamaktadır:

"Bir gönlü yaptın ise

Er eteğin tuttun ise

Bir kez hayır ettin ise

Binde bir ise az değil.*"*

Toplumsal ilişki bağlarının güçlü olduğu dönemlerde, fertlerin maddi ve manevi ihtiyaçlarının karşılanması doğal bir süreç olarak gerçekleşiyordu. Ancak tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş, bireyselliğin ve yalnızlığın artmasına neden olmuş ve kişiler arası güven bağlarının zayıflamasına yol açmıştır. Bu durum, toplumda destek, ilgi ve şefkatin azalmasına sebep olmuştur. Toplumların geleneksel kültürel yapılarından uzaklaşmasıyla birlikte, maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamak için yeni yöntem arayışına girmesi kaçınılmaz olmuştur. Son yüzyılda Türkiye'deki sosyal ve kamusal alanlardaki derin değişiklikler, din hizmetlerinin sınırlarını daraltmıştır.[153] Son yıllarda ise dini toplumlarda, dini kurumların çözüm mercii rolüne olan inanç, manevi danışmanlığın kurumsallaşmasına olanak tanımıştır. Manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti, Batı'da ve Türkiye'de bu arayışlara ve ihtiyaçlara cevap bulma amacıyla ortaya çıkmış olan profesyonel bir hizmet alanıdır.

### 9.1. Türkiye'de Manevi Danışmanlığın Hukuki Dayanağı

Türkiye'de manevi danışmanlığın hukuki dayanağını anayasanın çeşitli maddelerinde bulmak mümkündür. Öncelikle Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın şu maddesi, manevi, varlık ve gelişimin bir hak olduğunun ve manevi gelişim içinde bulunulmasının delili olarak değerlendirebilir:

> *"*Her Türk vatandaşının bu Anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanarak, milli kültür, medeniyet ve hukuk düzeni

[153] Asude Çoşkunsever, *Sosyal Hizmetlerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (Yetiştirme Yurdu ve Çocuk Destek Merkezi Örneği),* (1. Basım, İstanbul: Dem yayınları, 2018), 185.

> içinde onurlu bir hayat sürdürme ve maddi ve manevi varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahiptir"[154]

Anayasada bulunan bir başka maddede, vatandaşların maneviyat ihtiyaçlarının karşılanması noktasında devletten bu bağlamda hizmet talep etme hakkına sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

> "Herkes yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir"[155]

Sosyal devletler, halklarının her türlü manevi ihtiyaçlarını karşılamada ve uygun imkân ve olanakları sağlamaktan sorumludurlar. Vatandaşların manevi gelişmelerine yönelik şartların hazırlanması ve bu gelişimin her türlü alt yapısının oluşturulmasının anayasal bir hak olduğu nettir.

### 9.2. Tarihsel Süreçte Türkiye'de Manevi Danışmanlık

Yirminci yüzyılın başlarında Batı ülkelerinde ve özelde Hollanda'da manevi danışmanlık uygulamaları, din aktörleri tarafından verilen *pastoral care* (manevi bakım) olarak başlamış, daha sonraları *spritual counseling/care* (manevi danışmanlık) olarak devam etmiş ve nihayetinde pastoral psikoloji olarak hastane, hapishane, ordu, emniyet gibi kurumlarda uygulanmaya başladığını yukarıda ele almıştık. Türkiye'nin yakın tarih arka planında din ve maneviyatın, kamusal alanda siyasal ve toplumsal açıdan uzlaşmamış olması[156] bu alanın Batı ülkelerinin geldiği gelişmişlik seviyesine gelmesini engellemiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönergesinin,

> "Camilerin içinde ve dışında toplumun din konusunda aydınlatılması, vatandaşlara vaaz ve irşat yoluyla din hizmeti götürmesi ile ilgili iş ve işlemleri yapmak, bu maksatla İrşat ve Rehberlik Merkezleri oluşturmak"[157]

Kararıyla din ve maneviyatın sosyal hayata sağlıklı bir şekilde entegrasyonu için çalışmalar yapmak DİB prensipleri içinde yerini almıştır. DİB'in dinin camii dışına,

---

[154] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, (Erişim 15 Mayıs 2024).
[155] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, (Erişim 14 Mayıs 2024).
[156] Baygeldi, "Türkiye'de Modern Sorunlara Dini Bir Çözüm Olarak Manevi Danışmanlık Uygulaması, Mevcut Durum ve Öneriler", 16.
[157] Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "Görev ve Çalışma Yönergesi", (Erişim 12 Mayıs 2024).

sosyal hayata yönelik çalışma kararları manevi danışmanlık alanın da gelişmesine olumlu yansımıştır.

Bu alanda bir ilk olarak değerlendirilen, dönemin (1950) Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki'nin hükümlülere yönelik olarak *"*Cezaevinde Verilecek Vaazlar*"* isimli bir kitap yayınlamasıdır.[158] Türkiye'de 1982 yılında ceza infaz kurumlarında din ve ahlak dersleri verilmeye başlamasından bir yıl sonra da cezaevlerinde *"*Cezaevi Vaizliği*"* uygulamasıyla haftalık sohbetler ve mahkumlarla kısa özel sohbetler olarak geleneksel dini destek şeklinde hizmetin temeli atılmıştır. 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri kanunuyla manevi danışmanlık hizmetleri Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü'ne verilmiştir.[159] Bu gelişme sonrası ülkemizde, resmi manevi danışmanlık hizmetleri, çeşitli bakanlıklarla imzalanan protokollerle başlatılarak, hastaneler, huzurevleri, çocuk evleri, Kredi Yurtlar Kurumu yurtları, cezaevleri gibi kurumlarda DİB personelleri tarafından manevi danışmanlık hizmeti vermeye başlamışlardır.

Diyanet İşleri Başkanlığının manevi danışmanlık ve rehberlik uygulama hizmetlerinin tarihsel akışının detaylarının ayrıntılarına yer vermeden girmeden, Ayten ve Düzgüner'in hazırladığı tabloyu paylaşmak konunun amacına ulaşmasını sağlayacaktır.

**Tarihsel Gelişim:**

| | |
|---|---|
| 1982 | Din Kültürü dersinin müfredatla cezaevi vaizlerinin göreve başlaması |
| 2001 | DİB ile Adalet Bakanlığı arasında tutukluların din ve ahlak gelişimlerine yönelik iş protokolü imzalanması |
| 2003 | Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarının faaliyete geçmesi |
| 2011 | DİB ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile iş birliği protokolü imzalanması |
| 2014 | DİB Sağlık Bakanlığı arasında hastanelerde manevi desteğe yönelik iş birliği protokolü imzalanması |
| 2015 | DİB ile Yeşilay Cemiyeti arasında iş birliği protokolü imzalanması |
| 2015 | DİB ve Gençlik ve Spor Bakanlığı arasında iş birliği protokolü imzalanması |

[158] Ali Ayten ve Sevde Düzgüner, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2020), 62.
[159] Ayten ve Düzgüner, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu,* 61.

| | |
|---|---|
| 2016 | DİB ve AFAD arasında iş birliği protokolü imzalanması |
| 2018 | DİB 703 sayılı KHK'nin 141 maddesiyle DİB personelinin manevi destek vermesinin kararı |
| 2019 | MYK'nın104 sayılı kararı ile "manevi danışman" mesleğinin resmen tanınması |
| 2019 | DİB ile Adalet Bakanlığı arasında iş birliği protokolü imzalanması |
| 2019 | DİB ile Gençlik ve Spor Bakanlığı arasında iş birliği protokolü imzalanması |

**Tablo 5.** Türkiye Manevi Danışmanlık ve Rehberliğin Tarihsel Gelişimi

2019 tarihinde 104 sayılı kararla Mesleki Yeterlilik Kurumu tarafından *"*Manevi Danışmanlık*"* resmi bir meslek olarak tanımlanmış ve 25.10.2019 tarihinde resmî gazetede yayınlanmıştır. Mesleki Yeterlilik Kurumunun Manevi Danışman Ulusal Meslek Standardı kriterlerine göre, *"*mesleğin yeterlilik seviyesi sekizli seviye matrisinde altı olarak belirlenmiştir" kararıyla mesleği ulusal ölçekte seviye (6) olarak ele almıştır.[160] Buna göre Mesleki Yeterlilik Kurumunun yapmış olduğu meslek tanımı şöyledir:

> *"*Manevi Danışman İSG ve çevre koruma önlemleri çerçevesinde, yetkisi dâhilinde ve tanımlanmış görev talimatlarına göre; farklı yaşam dönemlerindeki bireylerin din veya maneviyatla ilişkilendirdiği sorunlarıyla başa çıkma süreçlerinde bütüncül bir yaklaşımla modern danışma teknikleri ile dinî ve manevi yöntemleri birlikte kullanan; problemi konusunda danışanların hedeflerine ulaşmalarını sağlamak maksadıyla bireyle ve grupla manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerini sunan ve mesleki gelişim faaliyetlerini yürüten nitelikli kişidir"[161]

Bu tanım, mesleği geniş bir açıdan değerlendirerek manevi danışmanlık mesleğinin karmaşık ve çok yönlü doğasını yansıtmakta ve mesleğin gerektirdiği beceri ve yetkinlikleri vurgulamaktadır.

[160] Ayten ve Düzgüner, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu,* 64.
[161] Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "Ulusal Meslek Standardı Manevi Danışman Seviye 6 (2018)", (Erişim 10 Mayıs 2024).

### 9.3. Türkiye'de Manevi Danışmanlık Uygulama Alanları

Türkiye'de manevi danışmanlık 2010 yılından sonra ciddi anlamda teorik ve uygulama düzeyinde gelişmeye başlamıştır. Uygulama noktasında manevi danışmanlığın tanımı, kapsamı, içeriği, kimler tarafından verileceği, isimlendirilmesi, nitelikleri, eğitim alanları, hangi kurumlarda görev yapılacağı gibi henüz cevap bulamamış soruların varlığını Ayten, alanın istenilen seviyeye ulaşmasının önündeki engeller olarak saymaktadır.[162] Ülkemizde manevi danışmanlık uygulama sürecinin engellenmesine yönelik etkenleri bir örnekle kaydedebiliriz: Hastanelerde din ve moral hizmetleri adı altında manevi danışmanlık, ilk defa Sağlık Bakanlığı Tedavi Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün, hastanelerde din görevlilerinin görev almasına ilişkin 12.12.1994 tarihli talimatıyla başlatılmış, ancak birtakım eksiklikler ve Ankara Tabipler Odası Başkanlığı'nın itirazı üzerine 12.4.1996 tarih ve 1995/3612 sayılı kararıyla durdurulmuştur.[163] Bu ilk denemede görevlendirilen personelin bazılarının ilahiyat mezunu olmayan imam, vaiz, müezzin olmaları bu alanda hiçbir mesleki formasyon almamış olmaları,[164] klasik tebliğ ve irşat metotlarının kullanılması, sadece doğumda ve ölümde bulunan klasik imam imajı ve bazı sağlık uzmanlarının itirazı gibi sebeplerle başarılı bir girişim olmamıştır. Bu uygulama denemesinden on yıl sonra Türkiye'de profesyonel manevi danışmanlığın resmî kurumlarda altyapısının oluşturulduğuna şahit olmaktayız. Türkiye'de manevi danışmanlık ve rehberliğe dair hizmet verilen alanlar şunlardır:

- 2003 yılında Aile İrşat ve Rehberlik Büroları kurulmuş, sonraları ise Aile ve Dini Rehberlik Büroları olarak değiştirilen bu mekânlarda aile bireyine yönelik her türlü manevi ve dini hizmetler verilmektedir.
- 2011 yılında DİB ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı arasında imzalanan iş birliğiyle aileye yönelik manevi çalışmalar aktif olarak devam etmekle beraber kadın konuk evleri, yaşlı bakımevleri, sevgi evleri gibi kurumlarda da bu protokol gereği hizmet verilmektedir.

---

[162] Ali Ayten, *Din ve Sağlık Kavram, Kuram ve Araştırma,* (İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2. Baskı, 2020), 158.
[163] Nurullah Altaş, "Hastanelerde Dini Danışmanlık Hizmetleri (Türkiye Uygulaması Özerine Deneysel Bir Araştırma)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Ankara Üniversitesi Basımevi, (1999), 599-600.
[164]Altaş, "Hastanelerde Dini Danışmanlık Hizmetleri (Türkiye Uygulaması Özerine Deneysel Bir Araştırma)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*), 614-617.

- 2011 yılında Adalet Bakanlığıyla DİB arasında güncellenen protokolle ceza infaz kurumlarında tutuklu ve hükümlülere yönelik manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri 284'ü cezaevi vaizi olmak üzere 588 diyanet personeli olarak görev yapmaktadır.
- 2014'e DİB ile Türkiye Yeşilay Cemiyeti arasındaki protokol gereği il ve ilçelerde kurulan bağımlılıkla mücadele koordinatörlüklerine bağımlılara yönelik manevi danışmanlık hizmetleri devam etmektedir.
- 2015 yılında DİB ile Gençlik ve Spor Bakanlığı arasındaki iş birliğiyle Kredi Yurtlar Kurumlarına bağlı yurtlarda 569 personel manevi rehber olarak görev yapmaktadır. Ayrıca il ve ilçe müftülüklerinde gençlere özel gençlik koordinatörlüklerinde de bu alanda hizmet yapılmaktadır. Ayrıca Gençlik ve Spor Bakanlığına bağlı gençlik merkezlerinde, kamplarda ve spor tesislerinde bu hizmet verilmektedir.
- 2015'te hastanelerde manevi danışmanlık hizmetleri sunmak amacıyla DİB ile Sağlık Bakanlığı arasında iş birliği protokolünden sonra hastanelerde modern standartlarda hizmet içi kurum yetkilileri ve akademisyenlerin katılımıyla çeşitli çalıştaylar yapılmıştır. 2020 yılı itibarıyla 38 ilde, 132 personel ve 108 sağlık tesisinde hizmet verilmektedir.
- 2019 yılında DİB ve Adalet Bakanlığı arasında imzalanan yeni bir protokolle ceza infaz kurumları, çocuk eğitim evleri, denetimli serbestlik müdürlükleri ve alkol ve uyuşturucu madde bağımlılarına ve Araştırma Merkezlerinde (AMATEM) manevi danışmanlık hizmeti verilmektedir.
- Türkiye'de mülteci sayısının artması sonucu DİB içinde Göç ve Manevi Destek Daire Başkanlığı kurularak bu alanda da manevi danışman istihdam edilmektedir.[165]

Yukarıdaki bilgiler ışığında manevi danışmanlığın Türkiye'deki uygulama alanlarını

Dini hizmetler alanı

Aile ve sosyal hizmetler alanı

[165] Ayten ve Düzgüner, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu,* 62-65.

Sağlık hizmetleri alanı

Adalet hizmetleri alanı olarak sıralayabiliriz.

Türkiye'deki manevi danışmanlık çalışma alanlarının belirlenmesi manevi danışmanlık tanımlamasının yapılmasını ve bunun resmi düzeyde olmasını gerekli kılmıştır. Mesleki Yeterlilik Kurumu, Çalışma Ortamı ve Koşullarını manevi danışmanlık için şu şekilde resmileştirmiştir:

> "Manevi Danışman (Seviye 6); sağlık tesisi, ceza infaz kurumu, sosyal hizmet kurumları ve benzeri kamu kurumlarında ve özel kurumlardaki mesleğe uygun donanıma sahip ortamlarda çalışır. Gerektiğinde bu ortamların dışında, afet ve acil durum bölgelerinde de çalışmalar yürütebilir. Meslek, genellikle mesai düzeni ile icra edilmekte olup çalışmaların özelliklerine göre esnek süreler de söz konusu olabilir. "[166]

Mesleki Yeterlilik Kurumu Standardı, altyapı olarak Batı standartlarında hazırlanmış olup mesleki anlamda yapıcı ve yetkinleştirici anlamlar yüklenmiş olduğu görülmekle birlikte, ancak ülkemizde henüz uygulama alanlarında profesyonellik gösterememektedir.

### 9.4. Türkiye'de Manevi Danışmanlığın Temel Sorunları

Batı'da manevi danışmanlık organizasyonu, farklı din ve inançlara ait temsil kurumları tarafından gerçekleştirilmektedir. Örneğin, Amerika'da AAPC, Hollanda'da VGVZ gibi çatı kuruluşlar ulusal çapta manevi danışmanlık organizasyonunda etkin ve akredite sahibi olan kuruluşlardır. Türkiye'nin sosyo-kültürel yapısından dolayı, bu konunun tek temsilcisi ve yetkili kurumu Diyanet İşleri Başkanlığı'dır. Ancak Türkiye'de manevi danışmanlık alanında isimlendirme, meslek tanımı, görev alanı, sınırları, eğitim ve içeriği, kullanılacak metotlar, manevi danışman ile din görevlisi arasındaki imaj değişikliği, istihdam ve bütçe gibi konular tartışma konusu olmuştur.[167] Gündeme alınan bu tartışma konularının, Türk-Müslüman kültür yapısına uygun bir biçimde ivedilikle ele alınarak sorunlara yönelik çözümler üretilmesi gerekmektedir.

Kültürlerde kavramların oluşumu ve gelişimi, kavramlara anlam yükleyen bilim dallarının ve bilim insanlarının kendi sosyo-kültürel bağlamı içinde özel bir anlam

---

[166] Resmî Gazete, "Ulusal Meslek Standartlarına Dair Tebliğ (Tebliğ No: 2019/18)", (Erişim 12 Mayıs 2024).

[167] Karagül, *Batı'da Resmî Kurumlarda Profesyonel Manevi Bakım Hizmetleri Teori ve Pratiği*, 174-179.

kazandırmasıyla gerçekleşir. Bu bağlamda Huss, bilim insanlarının dini ve maneviyatı, tüm kültürlerde çeşitli biçimlerde var olan evrensel fenomenler olarak değerlendirirler[168] tespiti bağlamında, Türkiye'de manevi danışmanlık alanında özellikle kimlik sorununun Türk insanının dini, sosyal ve kültürel içerikte anlaşılması ve manevi danışmanlık kuramlarının oluşturulması açısından önemlidir. Sayar gibi psikiyatri uzmanları, modern batılı psikoterapilerin bölge insanının toplumsal incelik ve hassasiyetlerini göz ardı ederek yapılan yaklaşımların zararlı olabileceğini vurgulamaktadır.[169] Bu nedenle, Türkiye'de manevi danışmanlığın temel kavramları ve yöntemlerinin, yalnız Batı kaynaklı değil İslam dini ve yerel kültür kodlarına uygun bir şekilde yapılandırılması gereklidir. Bu amaçla, dinin terapötik uygulamalarına uygun bir entegrasyonun sağlanması ve özgün bir manevi danışmanlık kimliğinin oluşturulması için bilinçli kavramsal çalışmalara ihtiyaç vardır.[170] Türkiye'de manevi danışmanlık alanında teorik ve bilimsel çalışmalar yeterli düzeyde olmadığından ortak bir dil oluşturulamamıştır. Hastanelerde, cezaevlerinde ve KYK yurtlarında farklı isimler altında faaliyet gösteren manevi danışmanlar, alanın isimlendirme ve görev tanımı konusundaki sorunlarını göstermektedir.[171] Ayrıca, manevi danışmanlık çalışmalarının farklı din ve inançlardan olan veya dinsiz olan bireylerin ihtiyaçlarını kapsayıp kapsamadığı da tartışılmalıdır. Bu konuların ele alınması ve çözümlenmesi için Diyanet İşleri Başkanlığı alt yapısında çalıştaylar düzenlenmelidir.[172]

Türkiye'de manevi danışmanların eğitimi ve istihdamı da önemli bir sorundur. Batı'da manevi danışmanlık eğitimi yukarıda açıkladığımız gibi, ilahiyat fakültelerine bağlı yüksek lisans bölümlerinde, özel bir paket program dahilinde, staj ve süpervizyon mecburiyeti ile yapılmaktadır. Ancak Türkiye'de bu alanda bir standardizasyon sağlanamamıştır. İlahiyat, Hemşirelik, Psikoloji ve Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik fakültelerinden mezun olanların, ilahiyat fakültelerinin açtığı tezli veya çoğunluğu tezsiz olan, staj zorunluluğu olmayan eğitim sürecinden sonra uzman olmaktadırlar. Tezli manevi eğitim bu alanda akademik kariyer yapacaklar için şart tutulurken, mesleki

[168] Boaz, Huss, "Spirituality: The Emergence of a New Cultural Category and its Challenge to the Religious and the Secular", *Journal of Contemporary Religion*, 29,1, (2014), 49.
[169] Kemal Sayar, *Terapi: Kültürel Bir Eleştiri*, 2, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 12.
[170] Ömer Faruk Söylev, *Manevi Bakım ve Psikolojisi, Kavram, Kuram ve Uygulamaları,* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2.Baskı, 2020), 263-265.
[171] Ayten, *Din ve Sağlık Kavram, Kuram ve Araştırma,* 158.
[172] Söylev, *Manevi Bakım ve Psikolojisi, Kavram, Kuram ve Uygulamaları,* 263-265.

eğitimler için şart koşulmamaktadır. Bu saydığımız eğitim modeli, ne yazıktır ki mesleki kaliteyi düşürmektedir. Bu alanda diğer bir sorun istihdam sorunudur. İstihdam, Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesine göre yapılmaktadır. Ancak kısıtlı bütçeyle, yetersiz sayıda ve geçici görevlendirmeyle manevi danışmanlar istihdam edilmektedir.[173] İstihdamın Batı ülkelerinde olduğu gibi, uzmanlaşmış ve sınırları belirlenmiş bir profesyonellik içinde olgunlaştırılması gerekmektedir.

DİB personelinden İmam, Müezzin, Vaiz, Kur'an kursu öğreticilerinin manevi danışman olarak kabul edilip edilmediği veya hangi kadroların uzman danışman olarak kabul edileceği alan içinde çözümlenmesi gereken meselelerdendir. Bu sorunun ciddiyetini güncel bir mesele üzerinden açıklamak yerinde olacaktır.

2023 yılında Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), Diyanet İşleri Başkanlığı ve Gençlik ve Spor Bakanlığı arasında imzalanan

> *"*Çevreme Duyarlıyım, Değerlerime Sahip Çıkıyorum (ÇEDES)" iş birliği projesi başlatılmıştır. Projenin "öğrencilerimizin …milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerimizi inşa etmiş (…) bireyler olarak yetiştirilmesine katkı sağlamak"[174]

Amacıyla yürürlüğe konulan anlamlı proje hakkında Türkiye genelinde bazı eleştiriler olmuş ve gösteriler düzenlenmiştir.[175]

Alanla ilgili aktüel olan bu haber, manevi danışmanlığın yetkin uzman kadrolar tarafından yapılması ve bu alandaki eksikliklerin giderilmesi açısından önemlidir.

Manevi danışmanlık, Türkiye'de 1950'li yıllardan itibaren zaman zaman gündeme gelmiş ancak siyasi ve kültürel yapılanmada manevi danışmanlığın toplumla iç içe olması, bazı kesimlerin bu hizmeti gereksiz bulması gibi sebeplerle 2000'li yıllara kadar herhangi bir gelişim gösterememiştir. Anayasal bir hak olmasına rağmen Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri bu alanı desteklememişlerdir. Alan, DİB'nin sorumluluğuna girdiği kısa bir zaman dilimi içinde psikolojik iletişim ilke ve tekniklerine uygun şekilde çeşitli resmî kurumlarda uygulamaya geçmiş, yüzlerce personelle sahada bulunulmuş, alanla ilgili

---

[173] Karagül, *Batı'da Resmî Kurumlarda Profesyonel Manevi Bakım Hizmetleri Teori ve Pratiği,* 181.
[174] Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), "Proje Çalışma Usül ve Esasları", (Erişim 04 Mayıs 2024).
[175] Birgün Gazetesi, "Okullara imam ve vaiz de girdi", 02 Haziran 2024. https://www.birgun.net/haber/okullara-imam-ve-vaiz-de-girdi-442394

çalıştaylar ve geniş çaplı kongreler organize edilmiş ve bu sayede olgunlaşma dönemine doğru gidilmiştir.[176]

Son olarak şu ifade edilmelidir ki ; Türkiye'de manevi danışmanlık bir ihtiyaçtır ve bu alanın bilimsel ve dini altyapısı, organize ve sorumluluğunu yürüten DİB, uygulama sahasında kendi misyon ve vizyonuna uygun stratejiler geliştirerek, akademik çevrelerle manevi danışmanlık ile ilgili teorik planda bir literatür oluşturulmasına katkı sağlayarak, yeterliliklerini kazanmış uzman profesyonelleri destekleyerek bu alandaki sorun ve problemleri aşarak hizmetin, gelecekte kurumsal olarak istenilen düzeye ulaşması ve Türkiye dini-kültürel yapısına uygun daha özgün bir manevi danışmanlık hizmeti oluşturulması için ciddi çalışmalar gerekmektedir.

Hollanda ile Türkiye arasında bu alanda bir kıyaslama yapmak doğru olmayacaktır. Ancak Türkiye'nin, Hollanda'nın bu alandaki profesyonelliğinden dini ve kültür değerlerini koruyarak faydalanması, daha etkin bir hizmet alanı oluşturulmasına katkı sağlayacaktır.

[176] Karagül, *Batı'da Resmî Kurumlarda Profesyonel Manevi Bakım Hizmetleri Teori ve Pratiği,* 177-178.

# İKİNCİ BÖLÜM

# KAVRAM SAL TARTIŞMA VE LİTERATÜR

## 1. Anlam Arayan Bir Kavram Olarak Maneviyat

Kavramların açık ve net olarak ifade edilebilmesi, kavramlar üzerine inşa edilecek her türlü düşünce, inanç, felsefe ve dünya görüşünün doğru bir şekilde anlaşılabilmesi ve kullanılabilmesi için önemlidir. Özellikle maneviyat gibi soyut kavramların tartışmaya açık kapalı yönlerinin bulunması, kavramsal bir ön açıklamayı gerekli kılmaktadır. Bu bağlamı veciz bir şekilde ifade Sokrates'in;

*"bilgeliğin başlangıcı terimlerin tanımıdır"*

dediği bilinmektedir. İnsanlık tarihinde maneviyat kavramı, hayatın içinde önemli bir yer tutmuştur ve bu kavramın kavramsal niteliğini ve zaman içinde kazandığı anlamsal boyutları anlamak hayati öneme sahiptir. Psikososyal problemlere çözüm arayan psikiyatri, geçmişte en üstün değer olarak haz ve zevk peşinde koşmayı ve acıdan kaçınmayı savunmuştur. İnsanın, holistik yaklaşımı terk edip sadece maddi boyutuna odaklanmak, asırlardır aktarılan toplumsal değer ve kültürel yaklaşımların bulanık kavramlar olarak algılanmasına ve kabul edilmesine neden olmuştur.[177]

Maneviyatın önemi, değerlerin psikososyal dinamiği olarak kullanılmasının toplum ruh sağlığı açısından anlaşılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Maneviyatı anlamak, tanımlamak ve konuşmak için insanı anlamak ve tanımlamak gerekir. Sosyolog Ali Şeriati, kültürü, eğitimi, öğretimi, ahlakı, toplumsal ilişkileri ve ruhi durumu anlamak ve tanımlamanın öncelikle insanın ne olduğunu ve ne olması gerektiğini kavramaktan geçtiğini savunmaktadır.[178] İnsan fiziksel, biyolojik, psişik, kültürel, toplumsal ve tarihsel bir varlıktır. Bu çok boyutlu yapısı dikkate alınarak insanın bütünlüğü ve birliği korunmalıdır. İnsanın birliği ve çeşitliliği arasında koparılamaz bir bağ olduğu kaçınılmazdır. Herodotos insanı değerlendirirken, insanın araması ve bulması gerekene dikkatleri çekerek şu sözlerle maneviyata atıf yapmıştır:

[177] Nevzat Tarhan, *Güzel İnsan Modeli,* 4.b., (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 13.
[178] Ali Şeriati, *İnsanın Dört Zindanı*, 6.b., (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 11.

*"İnsanın kaderi ruhunda saklıdır."*[179]

Farkındalık ve bilinçle kişinin, bu bütünlük ve birliğini dengede (ifrat ile tefrit arasında mutedil olanda) tutarak arzulanan hayatı elde etmesi mümkündür.[180] Morin, bu yaklaşımla, insanın çok boyutlu oluşunu ve her bir boyutunun gerekli, değerli ve muhafaza edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu birliğin koruması adına tarih boyunca insanlar, zihinsel, ruhsal ve sosyal sorunsallığı ile ilgili yardım, destek ve rehberlik için yeterli ve yetkin insanlara başvurarak bir nevi danışmanlık hizmeti almıştır. Ruhsal -manevi sorunlarla ilgili bu hizmet için tarih boyunca profetik dinlerde peygamber ve ruhsal gücü olduğuna inanılan inanç önderlerine, vahiy dışı inançlar da ise medyum, kâhin, şaman ve diğer etkili kişilere başvurulmuştur.[181] Tarihin boyunca yapılan bu başvurular, ruhsal-manevi ihtiyacın beşerî bir gereksinim olduğunu kanıtlamaktadır.

### 1.1. Maneviyatın Kavramsal Kimliği

1925'te Protestan bir vaiz olan Anton Boisen'in manevi-inanç danışmanlık alanında başlattığı klinik dini psikoterapi eğitimi, inanç ve maneviyatın sağaltıcı etkisinin yeniden gündeme gelmesini sağlamıştır. Bu hareket, ruhi olanları bilimin dışına itmeden insanın ruhunda olanı keşfetmek ve çözmekle maddi ve manevi alan arasında bir denge sağlamayı hedeflemiştir. Seküler psikolojinin yıllardır görmezden geldiği, olumsuz anlamlar yüklediği maneviyat, insanların kendilerini anlamalarına ve kendilerine olan saygılarını korumalarına destek olduğu gerekçesiyle on dokuzuncu yüzyıldan itibaren sosyal bilimlerde, özelde psikolojide ve son yıllarda da sağlık alanında öne çıkan ve yeniden tanımlama dönemine giren bir kavram olmuştur. Hollanda'daki Radboud Üniversitesi (RU) Felsefe Profesörü Herman Wensterink, 1900'lerde dini deneyim, maneviyat ve mistisizme yönelik bilimsel ve popüler bir ilginin olduğunu ifade etmiş bu alanları "takımyıldızları*"* olarak nitelemiş, kavramın bilimselliğine ve popülerliğine dikkat çekmiştir.[182]

Maneviyatın soyut bir kavram oluşu, kavrama yüklenen anlamların farklılığı ve dejenerasyonu kavram üzerinden geliştirilen düşüncelerde artışı meydana getirmiştir.

---

[179] Alfred Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma,* (Kocaeli: Olympia Yayınları, 2010), 9.
[180] Edgar Morin, *Geleceğin Eğitimi İçin Gerekli Yedi Bilgi*, çev. Hüsnü Dilli, 4.b., (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013), 15.
[181] Doolaard, *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging,* 24.
[182]Herman Westerink, *Interdisciplinary Journal For Religion And Transformation In Contemporary Society,* (Vienna: University of Vienna, 2019), 1-7.

Kavram üzerinden geliştirilen bu düşünceler, ortak bir noktada birleşmeyi imkânsız hale getirebilmektedir.[183] Maneviyat kavramı tarihsel olarak çeşitli dönemlerde farklı anlamlar kazanmıştır. Orta Çağ ve erken modern dönemlerde maneviyat genellikle teolojik bağlamda kullanılarak, Hristiyan ahlak ve dindar bir yaşam duygusu anlamında kullanılmıştır. 1900'lü yılların ikinci yarısına kadar bazen din, bazen de dindarlıkla eş değerlendirildiği görülmektedir. Kilise kökenli kabul edildiği ve Tanrı ile ilişkiyi ifade ettiğinden dolayı maneviyat, dindarlıkla aynı anlamda sayılmıştır.[184] On dokuzuncu yüzyılın sonları ve yirminci yüzyılın başlarında maneviyat kavramının Doğu kültürü ve Hint kültürü ile ilişkilendirilerek kullanımı dikkat çekmektedir. Bu dönemlerden sonra kavram sosyal hayatı da kapsayacak şekilde genişletilerek hayatın dini, metafizik, maddi, kamusal, sosyal, ekonomik ve politik alanlarını da kapsamaya başlamıştır.[185] Yirmi birinci yüzyıl post-modern çağın ikinci yarısından itibaren Batıda yeniden tanımlama sürecine giren kavram, *"*Hristiyanlık sonrası maneviyat*"*[186] diğer bir ifadeyle din ve dindarlıktan uzak bir anlayışla maneviyatın modern yüzü belirlenmeye başlamıştır.

Kavram analizine dayalı bir alan araştırmasında Sessanna ve arkadaşları, on sözlük ve on üç veri tabanında yaptığı taramalarda maneviyat kavramının dört ana tema etrafında toplandığını tespit etmişlerdir: I. Dini inanç ve değerler bağlamında maneviyat, II. Yaşamın anlam ve amacı doğrultusunda başkalarıyla ilişki noktasında maneviyat, III. Dini olmayan değerler ve inançlar üzerinden maneviyat, IV. Metafizik veya aşkın olarak maneviyat.[187] Her ne kadar maneviyat bu dört tema etrafında şekillense de kavramsal tanımlar üzerinde bir birlik oluşturulamamıştır. Tanyi, kavram analizinde konu ile ilgili yetmiş altı makale ve on dokuz kitabı değerlendirerek yaptığı alan araştırmasında, yazarların maneviyat kavramını çok boyutlu olarak ele aldıklarını vurgulayarak şu sonuca varmıştır:

---

[183] Takyettin Karakaya, *Aktüel Manevi Problemler Bağlamında Alternatif Bir Model Olarak Klasik Dönem Sûfî Tecrübesi*, Bursa: Uludağ üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022, 8.

[184] Zehavit Gross, "Spirituality, contemporary approaches to deining", Encyclopedia of Religious and Spiritual Development, Elizabeth M. Dowling and W. George Scarlett (Ed.), Thousand Oakss, London and New Delhi: *Sage Publications*, (2006), 424-425.

[185] Boaz Huss, "Spirituality: The Emergence of a New Cultural Category and its Challenge to the Religious and the Secular", *Journal of Contemporary Religion*, 29,1, (2014), 47-48.

[186] Dick Houtman, Stef Aupers,The Spiritual Turn and the Decline of Tradition: The Spread of Post-Christian Spirituality in 14 Western Countries, 1981–2000, *Journal For The Scientific Study of Religion,* 46, 3, (2007), 305.

[187] L. Sessanna, D. Finnell, M.A. Jezewski, "Spirituality in nursing and health-related literature: a concept analysis". *J Holist Nurs*., Dec;25 (4), (2007), 252-262.

"Retorik ve bilimsel temelli yaklaşımlar, birçok insan sorunsallığını ele alıp çözümler üretemediğinden, son yıllarda maneviyat üzerine yoğun bir ilgi oluşmuştur. Maneviyat üzerine yenilenen ilgiye ve büyüyen literatüre rağmen maneviyat kavramı için fikir birliğine varılmış bir tanım yoktur".[188] Bu mülahazalar sonucu alan yazında gelinen son noktada maneviyat, manevi danışmanlık, rehberlik kavramları semantik ve disiplinler arası ele alındığında din, inanç ve kültüre göre farklı tanımları ve sınırları açısından ortak bir tanıma varılamamıştır. Ancak Amerikan Psikoloji Derneği'nin otuz altıncı bölümünü oluşturan *"*Din Psikolojisi*"* ismini *"*Din ve Maneviyat*"* Psikolojisi olarak değiştirmesi ve bu bağlamda çalışmalarını artırması ile 2000'li yıllardan sonra maneviyat kavramının dinden ayrı olduğu görüşü resmi hüviyet kazanmıştır.[189] Özellikle Batı literatüründe tartışılan, "dini olanla manevi olanın farklı kavramlar olarak değerlendirilmesi", maneviyat mı yoksa din mi? tartışmaları, "maneviyat ve dinin aynı olup olmadığı"[190] gibi konular bu çalışmanın odağı dışında olduğundan maneviyat ve manevi danışmanlık kavramının semantik analizine gidilmeden Batılı ve yerli literatürdeki maneviyat ve manevi danışmanlık tanımları ile sınırlı tutulacaktır.

### 1.2. Türkçe Sözlük ve Literatüründe Maneviyat Kavramı

Maneviyat kelimesi Türk kültüründe genel anlamda İslam'a özgü bir kavram olarak değerlendirilse de etimolojik geçmişine bakıldığında kavramın kurumsal olarak İslami olmadığı görülmekte, Türkçe bir karşılığı da olmayan kavramın Arapça kökenli olup türevlerinin maneviyat ve manevi olduğu bilinmektedir.[191] Türkçe sözlüklerde yaptığımız aramalar, kavramın altında tanrısal ve metafizik bir anlam içeriği bulunduğunu göstermektedir.

Öz olarak Arapça kökenli bir kelime olan maneviyat, Türk Dil Kurumu sözlüğünde iki anlamla tanılandırılmıştır:

---

[188] Ruth.A. Tanyi, "Towards clarification of the meaning of spiritual"*, Jurnal of Advencent Nursing,* volume 39 (5)*,* Saint Paul*,* (2002), 500-509.

[189] Söylev, *Manevi Bakım ve Psikolojisi, Kavram, Kuram ve Uygulamaları,* 261.

[190] Hıdır Apak, *Dindarlığın Bir Boyutu Olarak Maneviyat, Din Bilimleri Klasik Sorunlar-Güncel Tartışmalar,* ed. M. Nesim Doru-Ömer Bozkurt, (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2018), 367-371.

[191] Üzeyir Ok, "Türkiye'de din psikolojisi: neredeyiz ve nereye gidebiliriz?", *İslami Araştırmalar Dergisi,* 19, 3, (2006), 450.

"Maddi olmayan, içsel olan, iç dünyası ile ilgili olan şeyler". "Yürek gücü, moral."[192]

Kubbealtı Lügatinde ise; "Maddi ve cisimle alakası bulunmayan, ruh ve mana ile ilgili hususlar." "Çeşitli güçlükler, tehlikeler karşısında inanç ve ahlaki değerlere bağlılıktan doğan dayanma gücü, ruh kuvveti moral"[193] olarak tanımlanmıştır. Diğer bir sözlükte ise kelimenin tanımı şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: "ancak duyularla sezilebilen, içsel olan, maddi olmayan, kişinin iç dünyasıyla ilgili olan şeyler"[194],

Sözlük anlamlarından elde ettiğimiz ortak çıkarım: Moral, içsel, maddenin ötesi, ruh gücü, inanca dayalı kuvvet gibi anlam birliğidir. Toplumların kavramlara yüklediği anlamların sosyo-kültürel kodlardan etkilendiği bilinen bir geçekliktir. Bu bağlamda Türkçe'de maneviyat kavramının sözlük anlamları din, inanç ve kutsalla ilişkilendirildiği görülmektedir.

Bilim adamları dini ve maneviyatı, tüm kültürlerde çeşitli biçimlerde var olan evrensel fenomenler olarak değerlendirirler.[195] Bu doğrultuda maneviyat kavramı Türkçe literatür için yeni keşfedilmiş bir kavram değil aksine kadim geleneğimiz içinde genellikle din, tasavvuf, ahlak, moral gücü anlamlarında kullanılmıştır.[196] Her toplumun kendi iç dinamiklerine uygun olarak benimsediği sosyo-kültürel normlar, o toplumun manevi değerlerinin yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. Türk-İslam geleneği içinde maneviyat kavramı, özgün dinamiklerine dayanarak anlaşılmış ve uygulanmıştır. İslam'ın sosyal dinamikleri, manevi-din hizmeti gereksiniminin sadece cami merkezli olmayıp hayatın her alanında kendini hissettiren özgün bir yapıya sahip olmasıyla gelişmiştir.[197] Kadim eserler ve sosyo-kültürel yaşam içinde maneviyatın, geleneksel literatürde din, tasavvuf ve ahlakla ilişkilendirildiği ve bu üç terimin amaç ve sonucunun bireysel tecrübeler aracılığıyla manevi değer ve normları elde etmek olduğu belirtilir.

---

[192] Türk Dil Kurumu Sözlük (TDK), "Maneviyat", 02 Haziran 2024.
[193] Kubbealtı Lügati, *"Maneviyat",* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 768. s.16, 2010).
[194] Ali Püsküllüoğlu, *Arkadaş Türkçe Sözlük, (*Ankara: Arkadaş Yay. 2004), 657.
[195] Huss, "Spirituality: The Emergence of a New Cultural Category and its Challenge to the Religious and the Secular", *Journal of Contemporary,Religion*, 49.
[196] Sevde Düzgüner & Ali Ayten, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu,* (Ankara: Diyanet İşler Başkanlığı Yayınları 1, 1 b., 2020), 23.
[197] Serpil Başar, *1. Din Hizmetleri Sempozyumu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 763, İlmi Eserler: 124, Editör: Dr. Mehmet Bulut, Ankara, (2007), 621.

Batı'da 1970'li yıllardan sonra maneviyata yüklenen çağdaş anlamlar, Türkçe literatürde 2000'lerin sonrasında kendini göstermeye başlamış ve maneviyata yaklaşımlar ruhsallık, spiritüalite, tinsellik gibi kavramlarla ifade edilmeye başlanmıştır.[198] Düzgüner'in ortaya koyduğu bu tespiti çözümleyebilmek için Batı'nın maneviyata yaklaşım argümanlarını bilmek gerekir. Batı, alan üzerine yaptığı araştırmalarda maneviyatı dindarlıkla ilişkilendirerek üç farklı yaklaşımla tanımlamıştır: Maneviyatı dindarlığın ayrılmaz bir parçası gören araştırmacılar, maneviyatı dindarlıktan ayrı görenler ve maneviyatı dindarlıkla eş anlamlı görenler.[199] Din üzerinden maneviyatı anlamlandırma çalışmaları ve Batı kültür ve medeniyetinin post modern çağda geçirmekte olduğu epistemolojik ve ontolojik değişimler sonucu maneviyat üzerine dini ve seküler betimlemelerin etkin olduğu görülmektedir. Batı literatüründeki bu farklı yaklaşımların bütününü Türkçe alan yazında görmekteyiz. Türkçe literatürde yapılan karşılaştırmalı çalışmalarda, kavramsal olarak maneviyat üzerine az sayıda çalışma yapılmıştır ve bunlar genellikle Batı kökenli yaklaşımlardır. Ok, çalışmasında maneviyatın dinden daha kapsamlı olduğu savunusuyla Din Psikolojisi alanını "Maneviyat Psikolojisi" olarak değiştirilmesini önermektedir.[200] Yapıcı, dinin maneviyattan daha geniş olduğunu savunarak literatüre bu açıdan katkıda bulunanlardandır.[201] Köse ve Ayten, maneviyatın kapsamının dindarlığın ötesine geçtiğini ileri sürerek[202] maneviyatı bu bağlamda Türkçe literatürde değerlendirmişlerdir.

Elde edilen bulgular, Türkiye'de 2000'lerden sonra maneviyata dair artan araştırma ve akademik çalışmaların henüz kendi kültür ve kadim geçmişine dayanan yerel ve özgün olma noktasında yeterli düzeyde olmadığını, aksine Batı kaynaklarının Türkçe literatüre olduğu gibi aktarıldığı noktasındadır.

Aşağıdaki tabloda bizim derlediğimiz, Türkiye'de bu alanda akademik çalışmalar yapan bazı uzmanların, Türkçe literatüre kazandırdıkları maneviyat tanımlarını bulunmaktadır.

---

[198] Sevde Düzgüner, Nereden Çıktı Bu Maneviyat: Manevi Bakımın Temellerine İlişkin Kültürlerarası Bir Analiz, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik,* C.II, Eds. Ali Ayten, Mustafa Koç, Nuri Tınaz, (İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, 2016), 31.

[199] Zehavit Gross, "Spirituality, contemporary approaches to deining", Encyclopedia of Religious and Spiritual Development, Elizabeth M. Dowling and W. George Scarlett (Ed.), Thousand Oakss, London and New Delhi: *Sage Publications*, (2006), 424.

[200] Üzeyir Ok, "Türkiye'de din psikolojisi: neredeyiz ve nereye gidebiliriz?", *İslami Araştırmalar Dergisi,* 19,3, (2006), 449-450.

[201] Asım Yapıcı, "Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinde Dinî Hayat: Meta-Analitik Bir Değerlendirme", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2), (2012), 5-7.

[202] Ali Köse ve Ali Ayten, *Din Psikolojisi,* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 126.

| **Maneviyat Tanımları:** | |
|---|---|
| Özdoğan | "*İnsanın kendini var edenle olan bağı, insanın kendisini, evreni ve tüm varlık alemini yaratan yüce yaratıcıyla kurduğu bağ ve yakınlık halidir*"[203] |
| Cebeci | *"Maneviyat kişini yaşam arzusunu güçlendiren, benlik algısını geliştiren ve insanın değerler sistemini oluşturan bir hayat enerjisidir.*"[204] |
| Arslan&Konuk | *"Bireyin kendisi ve diğer insanlarla ilişkilerini, evrendeki yerini, yaşamın anlamını anlama ve kabul etme çabasıdır.*"[205] |
| Ok | "*Bir Müslüman'ın, Allah'ın varlığı ve birliği inancı geniş zemininde ve güdülenimi altında yaşamının geçmiş-an-gelecek dikey boyutunda, kendisi-insanlar-doğa-Allah ilişkileri yatay boyutunda söyledikleri, hissettikleri, düşündükleri ve yaptıklarından oluşan iç deneyimine yönelik süregiden uyumlu, anlamlı ve huzur verici bir iç bütünlük kazandırma çabasıdır."*[206] |
| Başar | "*Kişinin sahip olduğu bütün duygu, düşünce ve dini duyguların toplamı bağlamında din ve imandan gelen güç ve kuvvettir*"[207] |
| Seyyar | *"Vahiy kaynaklarından esinlenme sonucunda inancı güçlendiren her türlü düşünce, yaklaşım ve faaliyetlerdir."*[208] |

**Tablo 6:** Türkçe Literatürde Maneviyat Tanımları

Tercih ettiğimiz tanımlar Türkçe literatürde ortaya koyulan maneviyat anlayışının, Allah/aşkın- insan arasındaki ilişkinin sadece mistik tecrübelerle sınırlı olmadığını, Allah ile olan irtibatın nasıl kurulacağı, sürekliliği ve kuvvetlendirilmesi üzerinden her türlü iç bütünlüğü kapsadığını göstermektedir. Bir gerçeklik olarak maneviyat kavramının bir Batılı için ifade ettiği anlamın, Türk- İslam geleneğinde farklı algılandığını ve dinle daha fazla ilişkilendirildiği göz ardı edilmemelidir.[209]

---

[203] Öznur Özdoğan, *İsimsiz Hayatlar, Manevi ve Psikolojik Yaklaşımla Arınma ve Öze Dönüş,* (Ankara: Özdenöze Yayınları, 2010), 10.
[204] Suat Cebeci, *Dinî Danışma ve Rehberlik*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 79.
[205] Dilek Konuk ve Hediye Arslan, "*Stigma, Spiritualite ve Konfor Sürecine Göre İrdelenmesi",* (2009), 54.
[206] Üzeyir Ok, *Dünya ve Türkiye'de Manevi Bakıma Yaklaşım*, (İbn Haldun Üniversitesi, Not:1, 9 Mart 2018), 11.
[207] Serpil Başar, *1. Din Hizmetleri Sempozyumu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 763, İlmi Eserler: 124, Editör: Dr. Mehmet Bulut, Ankara, (2007), 630.
[208] Ali Seyyar, *Sosyal Hizmetlerde Manevi Bakım*, İstanbul: Rağbet Yayınları, (2010), 31-33.
[209] Takyettin Karakaya, *Aktüel Manevi Problemler Bağlamında Alternatif Bir Model Olarak Kslasik Dönem Sûfî Tecrübesi*, (Bursa: Uludağ üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 16-18.

### 1.3. Batı Sözlük ve Literatüründe Maneviyat Kavramı

Bir kelime veya kavramın tanım gücü, olayların, davranışların ve deneyimlerin nasıl değerlendirilmesi gerektiğini belirler. Bu değerlendirme, belirli bir zamanda belirli bir kültür veya felsefi görüşler içindeki normlar ve değerler tarafından belirlenir. Güncel anlamda maneviyatın ilk kullanımı, on yedinci yüzyılda Fransa'da felsefi bir yaklaşım olan dinginlik akımına karşı mistisizm ve dua ile ilişkilendirilerek Madam Goyan'ın "La Nouvelle Spiritualte*" isimli* eserinde görülmektedir.[210]

Kelimenin Batı dillerindeki kökenine bakıldığında, nefes, ilham, karakter veya ruh anlamını karşılayan Latince "*spiritus*" kökeninden türetildiği görülmektedir. Bu kavram İbrani, Yunan ve Roma dillerinde "yaşam nefesi" olarak adlandırılmaktaydı. Yunanca'da *"psyche*," Sanskritçe'de "*atman"* ve İbranice'de "*ruach*" gibi ruh için kullanılan kelimeler mevcuttur.[211] Felemenkçe "*geest/geestelijke*" kelimesi ruh, manevi, tinsel, nefis, zihnen, düşünsel, ruhani anlamlarına, Fransızcada "*esprit"* ruh olarak, Almanca dilinde ise maneviyat "*geist*" Türkçe ifadesiyle ruh, kelimesine karşılık gelmektedir. İngilizce "*spirit" kelimesi* nefes, cesaret, kuvvet, ruh, hayat, can, yürek, öz, gerçek anlam gibi birçok anlamları içermektedir.[212] Görüldüğü gibi maneviyat kavramı birçok dilde ruh, anlam, iç dünya, moral kelimelerine yakın anlamlar taşımaktadır.

The Oxford English Dictionary sözlüğünde ise *spiritual* kelimesine yüklenen anlamlar şöyledir:

Ruha ait veya bunlarla ilgili, ahlaki nitelikler, dindar, kutsal, dini açıdan iyi; ruhsal eğilimlere veya içgüdülere sahip olmak, bir başkasına veya başkalarına karşı manevi bir ilişki içinde olmak, Özel olarak veya öncelikli olarak kiliseyi ve dini ilgilendiren konular.[213]

---

[210] Gordon Wakefield S.*A Dictionary of Christian Spirituality,* London: SCM, (1988). (Nak. Sevde Düzgüner, *Maneviyat Algısı ve Diğerkâmlıkla İlişkisi (Kan Bağışı Örneğinde Türkiye ve Amerika Karşılaştırmalı Nitel Bir Araştırma)*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 19.)

[211] Cherly Delgado, "A discussion of the concept of spirituality", *Nursing Science Querterly,* 18, (2005), 157. (Nak. Nasreen Lalani. "Meanings and Interpretations of Spirituality in Nursing and Health" *Religions* 11, no. 9, (2020).

[212] Spirit, (Erişim 13 Mayıs 2024).

[213] The Oxford English Dictionary, 257-258, https://www.oed.com/search/dictionary/?scope=Entries & spirituel, Erişim 12.09.2023.

Sözlük anlamlarının çeşitli oluşu maneviyatın çok boyutlu olduğu önermesini ortaya koymaktadır. Düzgüner "*spirituality-spiritual*" kavramının kelime dizininin de tam olarak "maneviyat" anlamında kullanılmadığını, "ruh-ruhsal-ruhsallık" anlamını karşıladığını ve alan yazında "ruh "anlamında kullanılan "tin-tinsel ve tinsellik" kavramının ise genellikle felsefi alanda kullanıldığını aktarmaktadır.[214]

Sözlük anlamlarının verileriyle bir çıkarım yapıldığında maneviyat, maddi-cismani, değer ve algının dışında manevi değerler ve normlar ile anlam ve amacı kapsayan, içsel, dinle ilgili soyut bir kavram olduğu görülmektedir.

Kavramım sözlük anlamları doğrultusunda maneviyata insanlığın temel bir unsuru olarak bakıldığında, kavrama kültürel, dini, seküler ve felsefi boyutlarının yanı sıra inanç ve uygulamaları da kucaklayacak şekilde bir değerlendirme yapılması kaçınılmazdır.[215] Alan araştırmacılarının kavramı, etimolojik ve semantik olarak yorumlamalarıyla birlikte her araştırmacının kendi dini, ideolojik, kültürel, siyasi ve felsefi donanımlarıyla da kavrama anlam yüklediği görülmektedir. Batı literatüründe kavramın tarihi serüveninde yaşadığı dönüşümler, Batı toplumlarının siyasi, ekonomik ve sosyal değişimlerine orantılı olarak maneviyata farklı anlam ve içerik kazandırmıştır. Bu farklılık ve çeşitliliğin sebeplerini Drury ve arkadaşları şöyle belirtmektedirler: Batı alan yazında maneviyata yüklenen tanıların çeşitli ve farklı oluşu ve bir tanı üzerinde fikir birliği yapamamalarının sebeplerinden biri olarak, farklı disiplin ve alanlardaki bilim insanlarının kendi yorumlarını katarak kavrama farklı bakış açıları yüklemeleridir. Ayrıca, maneviyatı tanımlamanın sıkıntılarından bir yönü de maneviyat ile din arasındaki sınırların yeterli ölçüde tanımlanmamış olmasından kaynaklandığıdır.[216] Drury ve arkadaşlarının yaptığı bir analizde, bir tanım belirlemek için şu bileşenlerin gerektiğini kaydedilir:

- Hayatta anlam ve amaç arayışı veya duygusu,
- Daha yüksek bir gücü, sevdiklerini, doğayı, sanatı veya müziği içerebilen, benliğin ötesinde bir şeye bağlılık,

[214] Sevde Düzgüner, *Maneviyat Algısı ve Diğerkâmlıkla İlişkisi (Kan Bağışı Örneğinde Türkiye ve Amerika Karşılaştırmalı Nitel Bir Araştırma)*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 11-14.
[215] Christina M. Puchalski, Benjamin Blatt, Mikhail, Amy Butler, "Spirituality and health: The development of a field", *Acad Med*, 89 (1), (2014), 10–16.
[216] Connie Drury and Jennifer Hunter, "The Hole in Holistic Patient Care", Kansas City: University of Missouri, *Open Journal of Nursing*, 6 (9), (2016), 779-780.

- Varoluş ve stres faktörlerini aşma ve fiziksel, psikososyal ve manevi / ruhsal sağlığı korumak için bir iç güç kaynağı.[217]

Bu bileşenlerin ortak nokta olmasına rağmen merkezi bir tanımın olmayışı yıllardır alan yazında tartışılmaktadır.

Modern dünyanın dini ve seküler kavramları tek boyutlu olarak tanımlaması eleştirileri maneviyat kavramına yönelik kafa karışıklığına sebep olduğu gibi, bu alanın genişletilmesine ihtiyaç olduğunu da ortaya koymaktadır. Bu eleştiriler gölgesinde kavramın anlam yolculuğuna çıktığımızda, Batı literatüründe maneviyat kavramının tek bir anlam karşılığını bulunmadığı görülmektedir. Buda kavrama birbirine yakın fakat farklı anlamlar yüklenmesine sebebiyet vermiştir. Batı literatüründe 1970'li yıllardan sonra yeni bir anlam kazandırılmaya çalışılan kavrama anlam yüklemede şu üç perspektifin rol oynadığı görülmektedir:

I. Maneviyatı dindarlığın bir ünitesi olarak görenler,

II. Maneviyatı dindarlıktan ayrı ele alıp maneviyatı dindarlıktan daha geniş bir olgu olarak kabul edenler,

III. Dindarlıkla maneviyatı eş anlamlı değerlendirenler.[218]

Gross'un yaptığı bu tespit doğrultusunda, aşağıdaki tabloda derlediğimiz Batı literatüründe kavrama yüklenen ve alan yazına kazandırılan maneviyat tanımlarından örneklerler verilerek, kavramsallaşma alanındaki farklılığı ortaya koymak amaçlanmıştır.

[217] Connie Drury and Jennifer Hunter, "The Hole in Holistic Patient Care", Kansas City: University of Missouri, *Open Journal of Nursing*, 779.
[218] Zehavit Gross, "Spirituality, Contemporary Approaches to Deining", Encyclopedia of Religious and Spiritual Development, Thousand Oakss, London and New Delhi: *Sage Publications*, (2006), 424-425.

| **Maneviyat Tanımları:** | |
|---|---|
| Dayson ve ark. | *Benlik, başkaları ve Tanrı arasındaki doğru ilişki olarak tasavvur edilmiştir*.[219] |
| Vaugan | *Aşkın bir boyutun farkındalığı ve varoluşa anlam ve amaç getiren kutsalın kişisel deneyimi*.[220] |
| Delgado | *Maneviyat inanç yaşamda anlam ve amaç arayışı, başkalarıyla bağlantı duygusu ve iç huzur duygusuyla sonuçlanan kendini aşma durumu.*[221] |
| Gross | *Maneviyat, insan kontrolünün ve kavrayışının ötesinde yer alan üstün bir varlığa veya güce yaklaşma özlemin ifadesidir*.[222] |
| Puchalski ve diğ. | *Bireylerin başkaları, benlik, doğa ve kutsal olanla ilişkisi bağlamında anlam ve amaç arayışıdır*.[223] |
| Elkins ve diğ. | *Aşkın bir boyutun farkındalığından bakarak kendine, başkalarına, doğaya, hayata ve bireyin sonsuz olarak düşündüğü her şeye belirli normlarla karakterize edilen bir var olma ve deneyimlemedir*.[224] |

**Tablo 7:** Batı Literatüründe Maneviyat Tanımları

Maneviyatın ortaya konulan sözlük ve kavramsal anlamlarından ilerleyerek Batının kullandığı en yaygın tanımı Karagül,

[219] Jane Dyson, Mark Koob and Dawn Forman, "The meaning of spirituality: A literature review", *Journal of Advenced Nursing*, 26, (1997), 1183-1185.
[220] Frances Vaughan, "Spiritual issues in psychotherapy", *Journal of Transpersonal Psychology,* 23 (2), (1991), 105.
[221] Cherly Delgado, "A discussion of the concept of spirituality", *Nursing Science Querterly,* 18, (2005), 157.
[222] Zehavit Gross, "Spirituality, Contemporary Approaches to Deining", Encyclopedia of Religious and Spiritual Development, Elizabeth M. Dowling and W. George Scarlett (Ed.), Thousand Oakss, London and New Delhi: *Sage Publications*, (2006), 424-425.
[223] Christina M. Puchalski, Benjamin Blatt, Mikhail, Mikhail, Amy Butler, "Spirituality and health: The development of a field", *Acad Med*, Volume 89 (1), (2014), 10–16.
[224] David N. Elkins, L Hedstrom, James.Hughes, Lori. L., Leaf, J. Andrew & Cherly Saunders. "Towards a humanistic–phenomenological spirituality": *Definition, description, and measurement. Journal of Humanistic Psychology* volume 28 (4), (1988), 56.

*"Aşkın bir varlığa, yüksek bir güce inanmanın yanında, dini olsun olmasın hayata anlam ve amaç katan her türlü duygu ve düşüncelerin bütünüdür."* olarak özetlemiştir.[225]

Tanımların ortak kilit bileşenlerinden olan "aşkın ve kutsal" ifadesiyle vurgulananın, ne olduğunu bilmek maneviyat kavramını analiz ve idrak etmek açısından önem arz ettiğinden bu iki kelimeye yüklenen anlamın, "tanrısal varlık", "ilahi nesne", "nihai gerçeklik" ve "nihai hakikat" olduğu,[226] tespiti tanımların metafizik eksenli olduğuna dikkat çekmektedir.

Çalışmamıza aldığımız yukarıdaki tanımları değerlendirdiğimizde Batı'da oluşturulan maneviyat algısında, mutlak anlamda dini olması gerekmediğidir. Tanımlarının ortak temel vurgusunda bağlılık, anlam arayışı, aşkın boyut ve öznel tecrübe-deneyimleme ve dini duygu olarak öne çıkmaktadır. Maneviyat tanımlarındaki bu temel yönler maneviyatın, insan olmanın doğal ve gerekli bir bileşeni olarak öznel, soyut ve çok boyutlu bir kavram olduğu yönündedir.[227]

### 1.4. Yeniçağ Maneviyatı Tanımlamak

Paul Heelas, ve Linda Woodhead "*The Spiritual Revolution*" kitabında "Dinlerin yerini maneviyat biçimlerine bıraktığı ruhsal bir devrim mi yaşıyoruz?" sorusuyla post modern maneviyata dikkat çekmektedirler. İkinci Dünya savaşı sonrası Uzak Doğunun öğreti ve inançlarını, mistik ve manevi arayışları karşılayacak umuduyla Batıya taşınması sonucu ruhsalı bir dönem yok sayan Batı dünyası New Age akımlarının vadettiği manevi çeşitliliğe kucak açmıştır. Post modern döneminin yeni dini olma niteliğinde olan bu maneviyat çeşitliliğinin ardına düştüğümüzde, din sosyoloğu Hollandalı akademisyen Prof.Houtman'ın tanımı ile "Hristiyanlık sonrası maneviyat" veya popüler isimlendirilmesiyle "New Age" akımı 1960'lı yıllarda çağdaş maneviyat türü olarak Amerika'da ortaya çıkan ve Avrupa'ya sıçrayan kökenleri çok eski dönemlere uzanan ve ana ekseninin insanlık ve evrenin birliği olan post modern bir akımdır.[228]

---

[225] Arslan Karagül, *Batı'da Resmî Kurumlarda Profesyonel Manevi Bakım Hizmetleri Teori ve Pratiği,* (Samsun: Uğur Ofset, 2020), 23.
[226] M. Örgey ve M. Günalan M., "İşyeri Maneviyatı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 1, (2011), 53.
[227] Ruth.A. Tanyi, "Towards clarification of the meaning of spiritual"*, Journal of Advencent Nursing,* Volume 39 (5)*,* Saint Paul*,* (2002), 500.
[228] Serpil Bozkurt, Geçmişten Günümüze New Age Hareketine Genel Bir Bakış ilâhiyât: *Akademik Araştırmalar Yıllığı,* Sayı / No: 5, (2022) Araştırma Makalesi, 95.

New Age hareketi için çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Bir tanıma göre, New Age, dini bir otorite veya tanrının merkeziyeti yerine insanın merkeze alındığı, tanrı ile birey arasında bir aracının reddedildiği ve içsel bir tanrı inşasını öngören kutsallık, öğretiler ve pratikler bütünü olarak nitelendirilmiştir.[229] Başka bir tanıma göre ise, her insanın içinde sakladığı ve onu rahatsız eden olumsuz duyguları dışa vurarak, kabullenerek ve bu duygularla yüzleşerek içsel uyanışı ve değişimi yakalamak zamanı olarak anlamlandırılmıştır.[230]

Maneviyatın yeni tanım ve uygulamalarını anlamak için yapılan bu tanımlamalardan, maneviyatın modern ve modern öncesi kullanımlarından önemli ölçüde farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında, özellikle son on yıllarda maneviyat terimi yaygın olarak kullanılmaya ve anlam alanının radikal bir şekilde değiştiği alan yazında gözlenmektedir**.** Yeni maneviyat anlayışları, metafizik, madde ötesi ve dinin özüne yönelik önceki referansları bir ölçüde koruyarak, maneviyatın din dünyasının dışında da var olabileceği yaklaşımıyla ortaya çıkmıştır. Yeniçağ maneviyatı, bireyin ötesinde bir değer ve anlam kaynağı, içsel bilinç, kişisel bütünleşme, kişisel büyüme ve gelişme için bir yolculuk, rasyonel olmayan sezgisel içsel ve dışsal anlam arayışı olarak tanımlanmış ve literatüre girmiştir.[231] Bu ve diğer yaklaşımlar, çağdaş maneviyatın insanı merkeze aldığını ve bu doğrultuda topluma manevi boşluğu dolduracak teklifler sunduğunu vurgulamaktadır.

Sunulan bu maneviyat tarzında, dinlerin ritüelleri ve kuralları yerine, enerji ve kişisel gelişim uygulamalarının ön planda olduğu ve olumlu düşünme, manevi anlamda rahatlama, arınma, aydınlanma ve mutluluğa ulaşma telkin ve öğretileriyle modern hayatın kargaşa ve yalnızlığından çıkıp anlam arayışına bir yolculuğun bulunduğu ifade edilmektedir.[232] Bozkurt'un ifade ettiği rahatlama, arınma, aydınlanma ve diğer arayışlar günümüzde maneviyatın, sadece dini bağlamda değil, sağlık, fiziksel egzersiz, iş ve

[229] Şafak Başkaya, *New Age Hareketi: Modern Bir Dinsellik Biçiminin Sosyo-Kültürel Analizi*, (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: 2006), 9.
[230] Metin Albasan, *Yeni Çağ'da İçsel Kıyamet ve Değişim Zamanı*, (İstanbul: New Age Yayınları, 2006), 14.
[231] Boaz Huss, "Spirituality: The Emergence of a New Cultural Category and its Challenge to the Religious and the Secular", *Journal of Contemporary Religion*, 29,1, (2014), 47-49.
[232] Serpil Bozkurt, Geçmişten Günümüze New Age Hareketine Genel Bir Bakış ilâhiyât: *Akademik Araştırmalar Yıllığı,* Araştırma Makalesi, s 5, (2022), 116.

eğitim gibi diğer alanlarla ilişkilendirilerek fiziksel ve maddi faaliyetler bağlamında da değerlendirilmektedir.

Konunun başında sorulan "bu çağ dine karşı maneviyat çağı mı?" sorunun cevabını istatiksel düzeyde bulmak adına Houtman ve Aupers 1981-2000 aralığında, on dört ülkede ve üç araştırma yılı boyunca yaptıkları akademik çalışmanın neticesinde ruhsal dönüşümü haritalandırmaya çalışmışlardır. Ruhsal dönüşü haritalandırma araştırması İtalya, Kanada, Fransa, Büyük Britanya, Batı Almanya, Hollanda, Danimarka, Belçika, İspanya, İrlanda, İzlanda, Norveç, İsveç ve Amerika'da yapılmıştır. Çıkan sonuçta, Fransa, Hollanda, İngiltere ve İsveç Hristiyanlık sonrası maneviyata en fazla ilgi duyan ülkeler olduğu belirlenmiştir.[233] Bu bulgular, yeni maneviyat arayışlarının yoğun olduğu ve manevi bir dönüşümün gerçekleştiği sonucunu doğrulamaktadır. Günümüzde maneviyatın, bireylerin dini bağlantılarından ziyade kişisel ve içsel deneyimlerine odaklandığı "dindar değilim ama maneviyatım güçlü" ifadeleri ile alanda önemli bir anlam genişlemesi yaşandığı görülmektedir. Toplumun bireyselleşme ve yalnızlaşma eğilimlerinin artmasıyla birlikte, manevi ihtiyaç ve yönelimlerde de bir artış gözlemlenmektedir. Bu durum, manevi danışmanlık alanına bir hareketlilik ve profesyonellik getirmesi açısından kritik öneme sahiptir.

## 2. Manevi Danışmanlık

İnsan doğası gereği rehberliğe ve danışmanlığa ihtiyaç duyar. Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Adem'e yaratılışında tüm isimlerin öğretilmesi ve meleklerle olan iletişimi, insanın ilk danışmanlık deneyimi olarak kabul edilir.[234] İnsan, kendi potansiyelini, çevresini ve yaratıcısını anlamak ve yaşamına anlam kazandırmak için çaba sarf eder. Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e kadar peygamberler, insanlığa anlam ve amaç bulmalarında danışmanlık ve rehberlik yapmışlardır. Geçmişten günümüze, insanlar maddi ve manevi problemlerle başa çıkmak için din ve inançlarına motivasyon kaynağı olarak sığınmışlardır. Bireyler, inandıkları ve güvendikleri dini değerlerle bağ kurarak çözüm ararlar. Bu nedenle, yüzyıllar boyunca dini liderler ve kurumlar, müntesiplerine

[233] Dick Houtman, Stef Aupers, The Spiritual Turn and the Decline of Tradition: The Spread of Post-Christian Spirituality in 14 Western Countries, 1981–2000, *Journal For The Scientific Study of Religion, (*2017*),* 315-320.

[234] Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) Kur'an Meali, Bakara Süresi (31), "Ve Adem'e bütün isimleri öğretti. Sonra bunları meleklere gösterip "Sözünüzde doğru iseniz şunların isimlerini bana söyleyin" dedi. Erişim 17 Mayıs 2024. https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/38/31-33-ayet-tefsiri

geleneksel dinî yaklaşımlarla danışmanlık yapmışlardır. Özellikle Hristiyan geleneğinde, din adamlarının bireylere ilgi gösterme, yönlendirme, destekleme ve dinlemesiyle pastoral bakım adı verilen bir danışmanlık geleneği oluşmuştur.[235] Psikoloji biliminin bağımsız bir disiplin olarak kabulüne kadar insana dair sorunlar, felsefi yaklaşımla ele alınıyordu. Orta çağ Hristiyan Batı'da ve İslam dünyasında psikoloji (ilmi nefs), felsefenin ve ilahiyatın bir alanı olarak işlevsel olduğundan o dönem insanlarının manevi ihtiyaçları bu alanla giderilmekteydi. Felsefi antropoloji de insanın özünde ruhsal olduğunu savunmaktaydı. İnsanın ruhsal-manevi doyumu için manevi kaynaklardan beslenmesinin fıtri ve ontolojik bir ihtiyaç olduğu gerçeğini Sokrates yaşadığı dönemde gündeme ilk getirenlerdendir. Platon'un *Sokrates'in Savunması* eserinde ruhun öncelenmesi ve ruh bakımı yapılması gerektiğini şöyle ifade etmiştir:

> *"*Paraya, onura, üne, bu kadar önem verdiğin halde bilgeliğe, akla, hiç durmadan yükseltilmesi gereken ruha bu kadar az önem vermekten sıkılmaz mısın?.. Çünkü ben, genç, yaşlı hepinizi vücudunuza, paranıza değil her şeyden çok ruhun en yüksek eğitimine önem vermeniz gerektiğini…"[236]

Sokrates'in bu çağrısı bugün de ciddiye alınması gereken bir gerçeklik olarak mal mülk, şan şöhret ve itibar kaygısı dışında insanın iki dünya huzuru için ruha bakım ve ruhla ilgilenilmesi yönündedir. Bugün de insanların manevi ihtiyaçlarını karşılamadıkları takdirde ruhsal sorunlarla karşılaşabilecekleri düşünülmektedir. Özellikle yalnızlığın bir hayat tarzı olarak kabul gördüğü günümüzde manevi danışmanlığın ne kadar önemli olduğunu fark etmekteyiz. İnsanın hayat alanı içinde kendini çaresiz, anlamsız, güvensiz, yalnız ve güçsüz hissettiği her ortamda manevi danışmanlıktan söz edilebilir. Manevi danışmanlık meslek olarak saygınlık, saydamlık, etkin dinleme, güven, dini ve inanç desteği, iyileştirmek ve somutluk gibi genel ilke ve prensiplere sahip, uygulama olarak ortalama hizmet standartlarına sahip, kurum ve muhatabına göre hizmet sunumunun çeşitlilik ve yöntemsel farklılığıyla disiplinler arası (teoloji, felsefe, psikoloji, sosyoloji vb.) bilimsel ve profesyonel bir danışmanlık ve rehberlik hizmetidir. Batı da literatür içinde "pastoral care", "pastoral counselling", "religious counselling", "spiritual care", "seelsorge", "geestelijke verzorging" gibi isimlerle tanımlanmaktadır. Manevi

[235] Ömer Faruk Söylev, "Dini Danışma ve Rehberliğin Temel Kavramları ve Tarihi Arka Planı Üzerine Bir Değerlendirme", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 21/1 (2017), 270.
[236] Eflatun, *Sokrates'in Savunması*. Dünya Klasikleri I, çev. Niyazi Berkes, (Çağdaş Matbaacılık,1998), 64-65.

danışmanlık arka planını, bir meslek olarak gelişim ve olgunlaşmasını bilmek, manevi ihtiyaçların karşılanması noktasında güven ve meslek saygınlığı için önemlidir. Bu bağlamda manevi danışmanlığın tarihsel dönüşüm sürecini araştırmamıza taşımak gerekli görülmüştür.

Manevi danışmanlık tarihi, insanlık tarihiyle başlamış olup Hristiyan geleneğinde kurumsal ve organize bir şekilde uygulanan bir alan olarak kabul edilmektedir. Akademik literatürde de bu görüşe sıkça rastlanılmaktadır.[237] Protestan kilisesi tarafından aktif bir şekilde yürütülen pastoral-papaz çalışmaları, pastoral bakım kavramının ilk kez Papa Gregory I tarafından 590'lı yıllarda İtalyanca olarak yazılan *"Liber Regulae Pastoralis"* adlı eserde kilise çalışanlarının sorumlulukları bağlamında kullanılarak literatüre girmiştir.[238] Kilise bağlılarına sunduğu hizmeti tanımlarken:

> "eksiklik, belirsizlik, kusurluluk, anlamsızlık, yalnızlık, hastalık, ihtiyaç, yoksulluk, ıstırap ve ölümlülük gibi durumlarla başa çıkarken 'geniş yaşamı' mümkün kılmaya adanmışlıktır"[239]

değeri üzerinden yapmıştır. Bu tanıma göre, pastoral hizmetin kapsamı, hastaları ve tutukluları ziyaret etmek, ölmekte olanları rahatlatmak ve barışı teşvik etmek gibi yardım faaliyetlerini içermektedir.[240] Mukaddes kitap, pastoral hizmetin temelini ve alanlarını sağladığı gibi pastoral modellerin de kaynağı olmuştur. Tanrı'nın varlığının izlerini aramak, teselli etmek, eşlik etmek, şifa vermek, vaaz etmek, rehberlik etmek, beslemek ve maddi destek gibi çalışmalar, İncil'in önerdiği hizmet modellerindendir.[241]

---

[237] Fatma Yüksel Çamur, "Dini Danışmanlıkta Danışan Danışman İlişkisi Hadisler Çerçevesinde Teolojik Bir Bakış", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 / 2, (2020), 654. Zuhal Ağılkaya-Şahin, *Federal Almanya Cumhuriyeti'nde dini danışmanlık: teori- eğitim- uygulama,* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din bilimleri Ana Bilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2014), 13-14. Ömer Faruk Söylev, "Dini Danışma ve Rehberliğin Temel Kavramları ve Tarihi Arka Planı Üzerine Bir Değerlendirme", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 21/1 (2017), 63. Merve Reyhan Baygeldi, "Türkiye'de Modern Sorunlara Dini Bir Çözüm Olarak Manevi Danışmanlık Uygulaması, Mevcut Durum ve Öneriler", *SETA* 234, (2018), 13.

[238] İlhan Topuz, "Din Görevlilerinin Manevi Danışmanlık Yeterlilikleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, Isparta, (2014), 42.

[239] Bass and Jaap Dykstra, (2008) For Life Abundant: Practical Theology, Theological Education, and Christian Ministry. Grand Rapids: Eerdmans, (Nak. R. Ruard Ganzevoort, et al. "Teaching spiritual care in an interfaith context." *Journal for the Academic Study of Religion,* 27. 2, (2014), 182).

[240] R.Ruard Ganzevoort, M. Ajouaou, A. van Der Braak., E. De Jongh and L. Minnema, "Teaching Spiritual Care in an Interfaith Context", *Journal for the Academic Study of Religion,* 27, 2, (2014), 182.

[241] R.Ruard Ganzevoort, M. Ajouaou, A. van Der Braak., E. De Jongh and L. Minnema, "Teaching Spiritual Care in an Interfaith Context", *Journal for the Academic Study of Religion,* 27, 2, (2014), 182.

Hristiyan inanç ve kültür dinamiklerine dayanan bu değerler, tebliğ, terapi ve tefsir metotlarıyla pastoral destek, söz hizmeti üzerinden yapılmıştır.[242] Kökenleri dini kültür ve öğretilerden doğmuş olsa da sekülerleşen dünyada manevi danışmanlık, dinsel dayatmalarla sınırlandırılmaması gereken uygulamalı terapötik bir danışma-counselıng sürecine evrilmiştir.

### 2.1. Manevi Danışmanlık Dönüşüm Süreci

İnsanlık tarihinin tüm döneminde, fiziksel sağlığın yanı sıra ruhsal sağlık da önemli bir kaygı konusu olmuştur. Pozitivist ve materyalist felsefi akımlardan beslenen beşerî bilimler, dini-maneviyatı bilimsel araştırmaların dışında tutmuş insana, mekanik ve maddi yönünden değer biçerek insanı tek boyuta veya makinaya indirgemiştir.[243] Frankl'ın: *"*Varoluşsal boşluk, yirminci yüzyılın bir olgusudur"[244] değerlendirmesi toplumun bulunduğu durumu özetlemektedir. İnsanın anlama, adlandırma, bağlanma, güvenme, dayanma, korunma, bilinç, üretme, amaç edinme, düşünce gücü, inanma gibi manevi ihtiyaçları olduğu ve sahip olduğu bu değerler göz ardı edilmeden insanı varoluşsal boşluğundan kurtarmak gerekmektedir. İnsan bir dönem kendine yabancılaştırılmış sonrasında ise kendini yeniden keşfetmesine olanak sağlayacak imkanlar sunulmaya başlamıştır. Bu keşif insanın fıtratına uygun yaklaşımlarla çağdaş dönemin şartlarında ele alınmasına sebebiyet vermiştir. İnsanın ıstırabını anlamak ve bunlara cevap bulmak için William James, Pierre Janet, Alfred Adler, Carl Jung, Sigmund Freud, Carl Rogers ve diğerleri psikolojik hastalıkların teşhis ve iyileştirilmesine yönelik metot ve teoriler geliştirmişlerdir.[245]

George Engel, 1977'de biyopsikososyal modelini açıklarken, bireyi indirgemeci bilimsel yaklaşımlardan öte, bütüncül yaşam ve ölüm metafiziğiyle bütünleştiren bir bakış açısı sunmaktaydı.[246] Bu bakış açısı, insanın manevi ihtiyaçlarının giderilmesinin elzem olduğunu göstermektedir. Batı'nın bu farkındalığı özellikle pastoral danışmanlık alanında

---

[242] Gerben Heitink, *Pastorale zorg. Theologie differentiatie praktijk, Handboek praktische theologie,* (Kampen: Kok,1998), 43-85.
[243] Julian Ofray De La Mettria, *İnsan Bir Makine*, çev. Ehra Bayramoğlu, (İstanbul: Havass Yayınları, Birinci Baskı, 1980), 19.
[244] E. Frank Viktor, *İnsanın Anlam Arayışı*, 56. Baskı, (İstanbul: Okuyan Us Yayınevi. Tercüme, Selçuk Budak, 2019), 120.
[245] Rayn La Mothe, "Pastoral Psychotherapy and Pastoral Counseling. In: Leeming", D.A. (eds) *Encyclopedia of Psychology and Religion. Springer*, Boston, 1-4614-6086-2_9206, (2014), 1315.
[246] Daniel P. Sulmasy, OFM, MD, PhD, "A Biopsychosocial-Spiritual Model for the Care of Patients at the End of Life"*, The Gerontologist*, (2002), 25-26.

kendini yeni bir bilim dalına entegre etmeye ve Hristiyanlıkla bağımsız daha açılımlı ve geniş bir kavram olan manevi danışmanlık olarak yeni bir alana doğru evrilmiştir.

Alanda bu olumlu dönüşümler 1970'lerde, inanç gelişimi ve olgunlaşmaya yönelik her türlü bireysel inanç sorunlarını, bazı psikolojik yöntem ve tekniklerle interaktif ve terapötik uygulama ile gerçekleştirerek, pastoral-manevi psikoterapi danışmanlık hizmetine doğru profesyonelleşmiştir. Özetle, yeni bir disiplin olarak manevi danışmanlık, seküler ve modern batı dünyasında birçok tartışmayı da başlatarak ABD çıkışlı olarak kurumsallaşmaya başladı. Modern (seküler) psikoterapide kullanılan davranış bilimleri odaklı model ve metotlar pastoral care ile birleştirilerek yeni bir dini ve manevi psikoterapötik bakımın temelleri atıldı ve dini veya dini olmayan tercihlere bakılmaksızın eş düzey bir yardım ilişkisi olarak kişi merkezli bir inanç terapisinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.[247]

### 2.2. Manevi Danışmanlık Tanımları

Literatür taramaları, dini ve manevi destek sağlamayı amaçlayan farklı alanlarda birçok isimlendirmeyle karşılaşılabilir. Bu isimlendirmeler arasında dini danışmanlık, manevi danışmanlık, manevi destek, dini psikoterapi, manevi yönelimli psikoterapi, manevi bakım, pastoral bakım, inanç bakım danışmanlığı gibi çeşitli tanımlar bulunmaktadır. Manevi danışmanlık kavramı da maneviyat gibi net bir tanımlamaya sahip değildir ve literatürde farklı şekillerde kullanılmaktadır. Manevi danışmanlık ve bakım terimleri, ″psikososyal" kavramından "biyopsikososyal" kavramına geçişin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.[248] Bu terimler, biyopsikososyal modelin alanın genişlemesine yol açmasıyla birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Ancak, manevi danışmanlık teriminin belirsizliği, kavramsal açıdan, tanımı, mesleğin gerekliliği, uygulayıcıları, kullanılacak yöntemler ve metodoloji gibi konuları içeren birçok tartışmayı beraberinde getirmektedir. Manevi danışmanlık, diğer danışmanlık alanlarıyla karşılaştırıldığında daha genç bir alan olarak kabul edilmekte ve günümüz toplumu için ne kadar önemli olduğu, her geçen gün daha iyi anlaşılmaktadır.

---

[247] Carey,Lindsay B., and Cohen, Jeffre,, *"Pastoral and spiritual care."* Encyclopaedia of global bioethics, s. 1-14, 2015.

[248] Carey,Lindsay B., and Cohen, Jeffre *"Pastoral and spiritual care."* Encyclopaedia of global bioethics, s. 1-14, 2015.

Manevi danışmanlık alanındaki modern gelişme ile Batı literatüründe mesleki tanımlar farklılıklar göstermektedir. Bu tanımlar seküler, terapötik, inanç ve dini yaklaşımlı manevi danışmanlık tanımlamalarıdır. Bu yaklaşımlar doğrultusunda Batı literatüründeki manevi danışmanlık tanımlarını derleyerek aşağıdaki tabloyu oluşturduk.

| **Manevi Danışmanlık Tanımlamaları:** | |
|---|---|
| Heitink | "*Papazın -müjdenin ışığında ve Mesih'in cemaatiyle bağlantılı olarak inanç ve yaşamla ilgili sorularda onlarla bir yol bulmak için yardım ilişkisidir.*"[249] |
| Dijkstra | "*Manevi danışmanın insanlarla hayat görüşleri ışığında inanç veya yaşamla ilgili sorularda yol bulmalarına yardımcı olmak için bir yardım ilişkisine girmektir.''*[250] |
| Clebsch & Jaekle | "*Görevlendirilmiş din adamları (pastor) tarafından insanların ruhen iyileştirmeyi, desteklemeyi, uzlaştırmayı ve onlara rehberlik etmeyi hedefleyen bir yardım etme etkinliğidir*"[251] |
| VGVZ | "*Manevi danışmanlık, hayata anlam ve yön vermede profesyonel rehberlik, yardım ve tavsiyedir*".[252] |

**Tablo 8.** Batı Literatüründe Manevi Danışmanlık Tanımlamaları

Yabancı literatürde yıllar içinde, farklı boyutlara dikkat edilerek yapılan manevi danışmanlık tariflerinden verdiğimiz örnekler Türkiye'de bu alanda akademik çalışma yapan tüm araştırmacılar tarafında kullanılan tanımlamalar olmakla birlikte Hollandalı uzmanların yapmış oldukları tanımlamalarla da konuyu zenginleştirmeye çalıştık.

Manevi danışmanlık alanındaki gelişmeleri henüz yakalayamamış olan ülkemizde son 20-25 yıldır yapılan araştırma ve akademik çalışmalar sonucu alana ilişkin geliştirilen tanımlamalardan öne çıkanları aşağıdaki tabloda derledik:

.[249] Gerben Heitink, *Pastoraat als hulpverlening. Inleiding in de pastorale theologie en psychologie*, Kampen, Kok, 2e druk, 1979, 57.

[250] Jaap Dijkstra. *Gespreksvoering bij geestelijke verzorging. Een methodische ondersteuning om betekenisvolle gesprekken te voere*n, (Soest: Nelissen, 2007), 27.

[251] C. R. Stinnette, Pastoral Care in Historical Perspective. William A. Clebsch and Charles R. Jaeckle, Prentice-Hall, Inc.1964, 344 pages, 7.50. *Church history, 34*(1), (1965), 113. Akt. Üzeyir Ok, "İnanç Bakım ve Danışmanlığı: Bir Model Geliştirme Denemesi", *DİB I. Din Hizmetleri Sempozyumu,* Cilt II, (2008), 557).

[252] VGVZ, "Wat is Geestelijke Verzorging?", (Erişim 16 Mayıs 2024).

| | |
|---|---|
| Diyanet İşleri Başkanlığı-1 | *Dini referanslardan hareketle bir din ve inanç desteğidir. İnsanların acılı, sıkıntılı, üzüntülü, korkulu, yalnızlık ve ümitsizlik hallerinde, kriz durumlarında, ani değişmelerle gelen/maruz kaldıkları yeni duruma uyum sağlama, baş edebilme becerilerini geliştirmelerine yardımcı olarak onlara din ve inanç açısından destek olmak, varsa soru ve sorunlarına danışmanlık/rehberlik etmek, hayatlarına yeni bir anlam verebilmede eşlik etmek ve onlara moral vermekti*r [253] |
| Karagül | *İnsanların acılı, sıkıntılı, üzüntülü, korkulu, yalnızlık ve ümitsizlik hallerinde, ani değişimlerle gelen (hastalık, ameliyat, mahkumluk, askerlik, sakatlık, afet, yaşlılık gibi) kriz durumlarında, onların yanında olmak; onlara din ve inanç açısından destek olabilmek, varsa soru ve sorunlarına danışmanlık etmek; adet ve ibadetlerini yerine getirebilmelerinde rehberlik, varlıklarına bir mana, hayatlarına bir anlam verebilmede eşlik edebilmektir*.[254] |
| Ayten | *Bireyin hastalık, yaşlılık, özürlülük, doğal felakete maruz kalma gibi çeşitli zor durumlar yaşamasına bağlı olarak hayatında kaybettiği anlamı ve kontrolü yeniden elde etmesi, bazı durumlar da kendisini dönüştürmesi ve manevi alana yaklaştıran ve manevi anlamda olgunlaşmasına imkân sunan fırsatlar*.[255] |
| Coşkun | *Kişinin, dini düşünce ve inançlarının farkında olan ve bireyi bedensel, zihinsel ve ruhi bakımdan bir bütün olarak ele alan uzmanlarca dini ve psikoterapi yöntem ve ilkelerin dahil edilerek, dini ve psikolojik problemlerin çözümünde kullanılan terapötik danışmanlıktır.*[256] |

**Tablo 9.** Türkçe Literatürde Manevi Danışmanlık Tanımlamaları

Türkiye'de ilgili literatürün yeni oluşmaya başlamış olması, akademik çalışmaların son dönem üzerinde yoğunlaşması, teorik ve bilimsel çalışmaların yeterli düzeyde olmayışı ve Batıya nispeten belirli bir yapı ve net bir zemine oturtulmuş olmaması gibi sebeplerle manevi danışmanlık ülkemizde, isimlendirme ve tanımlamada ortak bir dil oluşturamamıştır. Yukarıdaki tanımlamalardan anlaşılacağı gibi birçok tanımlara ait bilgiler Batı kaynaklı olup yerli ve özgün tanımlar henüz yeterince yapılamamıştır.

[253] Abdurrahman Han. "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hastanelerde Yürüttüğü Manevi Destek Hizmetleri", *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik,* C. II, Eds. Ali Ayten, Mustafa Koç, Nuri Tınaz, (İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, 2016), 97.
[254] Arslan Karagül, "Manevi Bakım: Anlamı, Önemi, Yöntemi ve Eğitimi (Hollanda Örneği)", *Dinî Araştırmalar Dergisi*, C. 15, s.40, (2012), 7.
[255] Ali Ayten, *Dindarlık Ruhsal ve Fiziksel Sağlığı Etkiler mi? Din, Erdem ve Sağlık*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015), 35.
[256] Fatma Çoşkun, "Dünden Bugüne Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri", *İlahiyât: Akademik Araştırmalar Yıllığı*, Araştırma Makalesi, s.5, (2022), 78.

Karagül'ün manevi danışmanlığı konumu, amacı ve içeri açısından tanımlamasına yer vermek çalışmamıza değer katacaktır:

- *Yeri itibarıyla manevi danışmanlık;* "İbadet merkezleri (cami. Havra, kilise vb.) dışında kalan, hastane cezaevleri, askeriye, huzur evleri gibi resmî kurumlardaki din ve inanç desteğiyle ilgili maneviyat hizmetleri,"
- *Amaca yönelik manevi danışmanlık:* **"**İnsanların varlıklarına yön ve anlam verme sürecinde içlerinde bulunan manevi -inanç gücünü harekete geçirerek bireylerin iç huzur, olgunluk ve mutluluğa kavuşmalarına katkıda bulunmak."
- *İçerik olarak manevi danışmanlık:* "insanlara, varlıklarına yön ve anlam verme sürecinde bir inanç esası üzerine ve o inancı temsilen uzman bir şekilde yapılan manevi destek, yardım, rehberlik.[257]

Bütün yapılan bu tanımlardan manevi danışmanlığın ortak paydalarının destek, anlam arayışı, zor zamanlarda ihtiyaç duyulan, ruhen iyileştirmeyi destekleyen, inanç ve yaşamla ilgili sorulara cevap bulma, korkuları giderme gibi noktalarda buluşmaktadır. Manevi danışmanlığın tarihi serüven ve tariflerinden sonra çıkaracağımız sonuçlarda, manevi danışmanlığın ne bir sosyal bakım hizmeti olduğu, ne psikolojik hastalıkları tedavi eden alternatif bit terapi yöntemi, ne cincilik, medyumluk ne bir misyonerlik çalışması ve ne bir vaaz, nasihat ve tebliğ yöntemi olmadığıdır.[258]

Sonuç olarak manevi danışmanlık, modern insanın maddi ve haz eğilimli yaşam biçiminde bulamadığı huzur ve yetkinliği manevi değer ve normlarla veya maddi olanla harmanlayarak bulabilmesi için profesyonelce yapılan din ve inanca dayalı destek, rehberlik ve yardım hizmetidir. Ruh sağlığı disiplinlerinin topluma kazandıracakları huzur ve anlam arayışlarına cevap vermeleri için öncelikli meselesi insanı tanımak,

---

[257] Arslan Karagül, *Batı'da Resmî Kurumlarda Profesyonel Manevi Bakım Hizmetleri Teori ve Pratiği,* (Samsun: Uğur Ofset, 2020), 183.

[258] Hatice Kılınçer, *Tıp, Psikoloji ve İlahiyat Öğrencilerinin Türkiye'deki Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Uygulamalarına Yönelik Tutumları Üzerine Bir Araştırma*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Psikolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017), 40-43. Arslan Karagül, *Batı'da Resmî Kurumlarda Profesyonel Manevi Bakım Hizmetleri Teori ve Pratiği,* 183.

anlamak ve yorumlamaktır. Kültürden, tarihten ve dinden bağımsız birey olmadığı için maneviyat ve danışmanlık bir ihtiyaç olarak her zaman güncelliğini koruyacaktır.

### 2.3. Sağlık Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık

Araştırmamızın konusu kapsamında olan multidisipliner ekip çalışmasının sağlık kurumlarındaki etkinlik ve gerekliliğini iyi okuyabilmek için öncelikle hastanelerde manevi danışmanlık uygulamalarının önemli bir ihtiyaç olduğu kabul edilmelidir.

Maneviyat ile sağlık arasındaki pozitif başa çıkma ve psikolojik olumlu faydasının fark edilmesi neticesi, manevi danışmanlığın sağlık hizmetlerinde işlevselliğinin artırılmasına ve daha profesyonel oluşumun sağlanmasına imkân sağlamıştır. Sağlık konusunda son yıllarda yapılan araştırmalar, fiziksel sağlığa, biyolojik etkenlerin ötesinde psikolojik ve sosyal faktörlerin de etkili olacağını göstermektedir Biyomedikal tedavi, hastalıkların biyolojik kökenli olduğunu ve bunun yeterli tedavi olduğunu yıllarca savunmuş ve kabul etmiştir. Hastalık gelişimi ve tedavisinde kullanılan tıbbı model yaklaşımın yetersiz kalışı nedeniyle, bilim dünyası başka etmenler ve alternatif uygulamalar üzerine yoğunlaşmaya başlamıştır.

Bu çerçevede ele alınan *"*sosyal destek*"* kavramı, bireyler arası yardım alma ve yardım vermeye dayanan çift yönlü bir etkileşim süreci olması kişiye, psikolojik ve bedensel bütünlüğünü korumasını sağlamaktadır. Her hastanın, hastalığa karşı aldığı destek kaynakları farklıdır. Manevi danışmanlık hastalığa karşı tamamlayıcı bir destek kaynağı olarak hastanelerde yerini almıştır.[259] İnanan insanın inandığı değerler doğrultusunda yaşama ihtiyacı her mekânda gündemdedir. Özellikle, hastalık ve ölüm gibi olaylarda kişi inandığı güçten ya da dininin sunduğu çözüm yollarından faydalanmak istemektedir. Sağlıkta temel bir hak olarak kabul gören manevi danışmanlık için, akredite komisyonu Joint Commisson International (JCI) Hasta ve Aile Hakları bölümünde:

> *"*Hastane, hastanın kişisel değerlerine ve inançlarına saygılı bir bakım sağlar ve manevi- dini inançlarla ilgili taleplere yanıt verir."

İfadesini kullanır[260].

---

[259] Banu Aladağ, *Yatan ve Ayakta Tedavi Gören Hastaların Sosyal Destek ve Sosyal Karşılaştırma Düzeyleri,* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000), 1-2.
[260] Marcelo Saad and Roberta de Mederios, "Programs of Religious/Spiritual Support In Hospitals - Five 'Whies' and five 'Hows'", *Philosophy, Ethics, and Humanities in Medicine*, 11, (2016), 2.

Dünya ölçeğinde manevi yönelimlere uygun sağlık bakımını akredite eden ve destekleyen bu düzenlemelere uygun hizmet almanın alt yapısı olan, manevi danışmanlığın tanımını hatırlamak meselenin kavranmasına katkı sağlayacaktır. Ulusal Meslek Standardında manevi danışmanlık tanımı şöyle geçmektedir:

> *"*Danışanların inanç dünyalarına etkilerini bilmelerine yardımcı olma sürecini; danışanların din veya maneviyatla ilişkilendirdiği sorunlarıyla başa çıkmalarında bütüncül bir yaklaşımla modern danışma teknikleri ile dini ve manevi yönelimleri birlikte kullanan; problemi konusunda danışanların hedefine ulaşmalarını sağlamak maksadıyla yapılan danışmanlık hizmetidir*"*[261]

Tanımda belirtildiği gibi bireyin hayatının anlamını sorgulamasının yanında hastalık, acı, ölüm gibi olguların anlam bulmasında başa çıkmayı güçlendirme faaliyeti olarak görülmektedir. Alanın, sağlık kurumlarında yaygın olmasının sebebi ise maneviyat-sağlık boyutunun bilimsel verilerle ilişkilendirilmesidir. Dini-manevi yönelimlerin hastalık üzerinde pozitif etkileri üzerine yapılan araştırmalar sonucu, hastaların hastanelerde manevi destek alma eğilimini artırmıştır. Bu bağlamda ABD'deki en büyük Protestan sağlık sistemi olan Adventist Sağlık Sisteminde uygulanmak üzere Duke Üniversitesi'nin "Maneviyat, İlahiyat ve Sağlık Merkezi'nde bir model proje başlatılmıştır. *"*Ruhsallığı Hasta Bakımına Entegre Etme*"* başlıklı projenin amaçları söyle sıralanmaktadır:

1. Hastaların tıbbı hastalıkla ilgili manevi ihtiyaçları belirlemek.
2. Belirlenen manevi ihtiyaçları yetkin bir şekilde ele almak.
3. Hastaların manevi ihtiyaçlarını doktor ve diğer ekip üyeleriyle konuşabilecekleri ortam oluşturmak.
4. Sağlık ekibinin hasta bakımıyla ilgili ihtiyaçlarını ele almak.
5. Hizmet edilen tüm hastalara bütüncül sağlık hizmeti sağlamak.[262]

Bu tür proje ve model çalışmaların gerekliliğini Koening şu gerekçelerle ortaya koymaktadır:

---

[261] Manevi Danışman Seviye (6) Ulusal Meslek Standartı. Ek-2. 2019, (Erişim 19 Mayıs 2024).
[262] Harold G. Koening "The Spiritual Care Team: Enabling the Practice of Whole Person", *Medicine.Religions*, 5,4, (2014), 1161.

1. Zihin, beden ve ruhun birbiriyle ilişkilidir ve hastaların hastalık döneminde maneviyat ihtiyacı hissederler. Bu ihtiyaçların ele alınması memnuniyet, yaşam kalitesi ve hekim-hasta arasında olumlu ilişkilerin gelişmesine olanak sağlar.

2. Dini- manevi yönelimlerin hastalıklarla başa çıkmada etkin rol oynar ve hastanın duygusal durumunda iyileşmeye yönelik motivasyon sonucunda öz bakım sağlama yeteneklerinin arttırır.

3. Dini -manevi inançların tıbbi sonuçları etkiler.

4. Dini inançlar hekimler tarafından verilen tıbbı kararlar üzerinde etkilidir.

5. Manevi destek tedaviye uyumu geliştirebilir.

6. Manevi konuları ele alınarak holistik bir bakım hizmeti sunmak, hastaya içsel ödül sağlayarak sağlık ekibine fayda sağlayabilir.[263]

Bu gerekçeler, tıp alanında hastaların sadece medikal yaklaşımla değerlendirilmelerinin ötesine geçilmesini vurgulayarak, bireyin fiziksel, sosyal, duygusal, ekonomik, kültürel ve manevi değerlerle ele alınmasının önemini ortaya koyan çalışmalardır. Ayrıca Duke Üniversitesi, "İlahiyat ve Sağlık Merkezi" tarafından yapılan bir çalışmada insanların hastalıkla ilişkili olarak duydukları manevi ihtiyaçları şu şekilde sıralanmıştır:

- Hastalığı anlamlandırma gereği,
- Hastalık dönemi boyunca "anlam" ihtiyacının devam etmesi,
- Manevi -dini inançların kabul edildiğine destek ve saygı duyulma gereksinimi,
- Zihnin içinde bulunduğu hastalıktan farklı konu ve alanlara yoğunlaşma ihtiyacı,
- Ölümü kabullenme ve ölüm korkusuyla başa çıkma desteğine duyulan ihtiyaç.
- Affetme ve affedilme gereksinimi,
- Hastalık sürecinde şükretme gereksinimi,

[263] Harold G. Koening "The Spiritual Care Team: Enabling the Practice of Whole Person", 1163.

- Umut motivasyonuna olan gereksinim.[264]

Araştırmalar sonucu elde edilen bu veriler, hastanelerde yatarak tedavi gören hastaların hastalıktan kaynaklanan sıkıntılarının çözümünde, inanç ve maneviyat güçlerinden faydalanmalarının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bunun karşılanabilmesi için sağlık personeli tarafından bütüncül (holistik) bir yaklaşımla desteklenmesi önemlidir. Teknik olarak kurum, hasta ve yakınlarının dini-manevi ihtiyaçların desteklenmesi yönünde taahhütte bulunmalıdır. Bu taahhüt, hastaneye kabul sürecinde verilen kurumsal broşürlerde manevi destek hizmetinin işlevselliğini içermelidir.

Sonuç olarak, hastane manevi danışmanlığının, yatan hastaların hastane ortamında dini-manevi ihtiyaçlarının karşılanması, moral verilmesi, ibadetlerini yerine getirmede olanakların sunulması, hastalara hastalıklarıyla başa çıkmada destek, eşlik ve teselli edilmesi noktasında önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Bu hizmetler, hastalar için iyileşme, manevi acıların azalması, sağlık personeli açısından iş tatmininin teşvik edilmesi gibi benzer olumlu sonuçlara katkıda bulunmaktadır.

### 2.3.1 Hastane Ortamında Başa Çıkma Boyutu Olarak Maneviyat

Tıp tarihi kaynaklarında sağlık maneviyat ilişkisinin insanın şifa arayışının başından itibaren iççice olduğunu göstermektedir. Tarihin başından beri insanoğlu şifa arayışında maddi sebeplere baş vurmanın yanında, madde ötesi güçlerin etkisinden de faydalanmışlardır. Manevi hastalıkların tedavi sürecinin kronolojik sıralaması:

"Doğaötesi güçlere, sihir ve büyüye inançla tedavi",

"Tababetin/hekimliğin kontrolünde tedavi süreci,"

"Psikoloji/beşerî ilimlerin yaklaşımıyla tedavi süreci" olarak gelişmiştir.

Bu aşamaların bir sonrasıyla bir öncekinin hükmünü yitirmediği, eşzamanlı olarak dünyanın farklı bölgelerinde tüm bu uygulamalar devam ettiği görülmektedir.[265] Bu kronolojik sıradan ilerlediğimizde, kadim dönemlerde anormal davranışlar ve sebebi kavranamayan durumların sebebi olarak yıldızların hareketi, habis ruhların ve şeytanların

[264] Koenig GH. Aging and God: Spiritual Pathways To Mental Health in Midlife And Later Years. Binghamton, NY: The Haworrth Pastoral Press. 1994; 284-7. akt. Melike Boztilki ve Elif Ardıç, Maneviyat ve Sağlık, *Journal of Academic Research in Nursing*, 3 (1) (2017), 39-45).

[265] Muhammed Rıza Salarifer, Muhammed Sadık Şücai, Seyyid Mehdi Musaviasi, Muhammed Devletşah, *İslami Kaynaklar Işığında Ruhsal Hijyen*, (İstanbul: El-Mustafa Yayınları, Birinci Baskı, çev. Kenan Çamurcu, 2014), 20.

intikamı ve Tanrının ikazı ile ilişkilendirilmiştir. Bu ilişkilendirme Çin, Mısır, Yunan gibi çeşitli milletlerde de gözlenmektedir. Tedavi için cin çıkarma gibi doğaötesi güçlere başvurma, yakarış, gürültü çıkarma, özel macunlar yedirme tedavisinin yanında, habis ruhları uzaklaştırmada hastayı suya batırma, aç bırakma, kırbaçlama, dağlama ve ateşe atma[266] gibi insan beden ve ruhuna aykırı tedaviler Batı'da Orta çağ boyunca uygulanmıştır.

Maneviyatı hastane sistemlerinde konuşmak ve anlamlandırmak için öncelikle hastalık ve sağlık kavramlarını tanımlamak gereklidir. Sağlık, Dünya Sağlık Örgütü tarafından *"kişinin bedenen, ruhen ve sosyal yönden tam bir iyilik içerisinde olmak halidir."* şeklinde tanımlanır.[267] Bu tanıma göre sağlık, sadece fiziksel hastalık ve sakatlık durumunu değil, aynı zamanda ruhsal ve sosyal yönden de bir dengeyi ifade eder. Hastalık ise; bireyin fiziksel, ruhsal, entelektüel ve sosyal etkinliklerini azaltan veya tüketen bir durumu ifade eder. Biyolojik sıkıntıların yanı sıra hastalık, sosyal ve kültürel bir olgu olarak da bireyin hayatına uyumunu etkiler.[268] Kısaca hastalık biyolojik sıkıntıların yanında manevi iyi oluş alanını etkileyen bir gerçekliktir.

Maneviyat kavramının tanımında ortak bir görüş olmamasına rağmen, manevi yaklaşımların tıbbi hizmetlerde doğru bir şekilde değerlendirilmesi için maneviyat kavramının yeniden tanımlamak gerekmektedir. Lalani'ye göre maneviyat,

> ″anlam oluşturma, amaç, bağlantılık, bütünlük ve bütünleşme, enerji ve aşkınlık gibi çoklu deneyimsel açıklamalarla karakterize edilen bireyselleştirilmiş bir yolculuktur."[269]

Lalani, sağlık alanı ile uyumlu bir şekilde bütüncül şifayı kapsayacak bir tanımlama ortaya koymuştur.

Hastalık döneminde bireylerin varoluşsal sıkıntılar yaşaması, hayatın anlamını, amacını ve hastalığın neden kendisine geldiğini sorgulaması ve bilinmezlik korkusuyla karşılaşması doğaldır. Bu gibi durumlarla başa çıkarken, din ve maneviyattan destek

---

[266] Bootzin,Richard,R etel, Abnormal Psychology: Current Perpectives, New York: McGraw-Hill, 1993. akt. Muhammed Rıza Salarifer, Muhammed Sadık Şücai, Seyyid Mehdi Musaviasi, Muhammed Devletşah, *İslami Kaynaklar Işığında Ruhsal Hijyen*, 21.

[267] Ali Alu, "Sağlığın Temel Kavramları", *Sağlık Yönetim Dergisi*, 1 (2), (2017), 33.

[268] Nursen Bolsoy ve Sevil Ümran, "Sağlık-Hastalık ve Kültür Etkileşimi", Anadolu Üniversitesi, *Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 9 (3), (2006), 80.

[269] Nasreen Lalani. "Meanings and Interpretations of Spirituality in Nursing and Health" *Religions* 11, no. 9, (2020), 428.

almak olağan bir durumdur. Stres kaynakları ve yaşamsal olaylar, bireyin inanç alanını tehdit ettiği zamanlarda ″Manevi Sıkıntı*/ Spiritual Distres″* olarak ortaya çıkar.[270] Kişinin inandığı değerler doğrultusunda yaşamak ve bu değerlerle başa çıkma çabası içinde olması durumunda din ve maneviyata olan gereksinim artar. Bu nedenle, maneviyat sağlık hizmetlerinde önemli bir faktördür, çünkü bireyin anlam arayışını ve amacını yansıtır. Puchalski klinik ortamlarda maneviyatın, sıkıntı, korku, kaygı ve benzeri zorlu durumlarda güç kaynağı olarak kendini gösterebileceğini teşhis ve tedaviyi olumlu yönde etkileyebileceğini bir uzman gözüyle aktarmaktadır.[271] Maneviyatın bir güç kaynağı olarak, bireyin belirsizlik ve anlamsızlıkla başa çıkma yeteneğini artırarak stres, hastalık, yaşlanma, ölüm, kayıp ve kriz durumlarında manevi bir uyanışa neden olabilir. Bu uyanış bireyin kendini yeniden değerlendirmesine imkân verebilir. Bu yaklaşım 1990'lardan itibaren hastaneler, tıbbi eğitim programları, hemşirelik, etik, sosyal hizmet ve psikoloji gibi alanlarda maneviyatın sağlığı nasıl desteklediğine dair kapsamlı araştırmalara yol açmıştır. Bu araştırmalar maneviyatın, yaşamın anlamını belirleme ve geliştirme, yaşam kalitesini artırma, hastalıkla başa çıkma yeteneklerini geliştirme ve stresi azaltma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir.

Yapılan teorik ve ampirik araştırmalar, maneviyata ve inanca dayalı başa çıkma yöntemlerini kullanan bireylerin fiziksel ve ruhsal sağlıklarında olumlu sonuçlar elde ettiklerini göstermektedir. Örneğin, manevi baş etmenin koroner kalp hastalığı, yüksek kan basıncı, serebrovasküler hastalıklar, yüksek tansiyon, inme HIV, immünolojik bozukluklar, cinsel yolla bulaşan hastalıklar ve kanser türlerinde ayrıca, manevi destek uygulamalarının, yaşam doyumunu artırdığı, depresyon ve anksiyete semptomlarını azalttığı, sigara, alkol ve diğer madde bağımlılıklarının azaldığı belirtilmektedir.[272] Bu doğrultuda bir başka akademik araştırmada manevi veya dini uygulamaların uyku düzenleyici, stres, depresyon ve kan basıncını azalttığı, kronik ağrılar ve ilişkilerde

[270] Melike Boztilki ve Elif Ardıç, Maneviyat ve Sağlık, *Journal of Academic Research in Nursing*, 3 (1) (2017), 42.
[271] Christina M. Puchalski, MD, FACP; Lunsford, R.N.Beverly, Mary H. Harris, LICSW; Miller, Rabbi Tamara. "Interdisciplinary Spiritual Care for Seriously Ill and Dying Patients A Collaborative Model", *The Cancer Journal*, 12(5), (2006), 398-412.
[272] Choumanova I, Wanat S, Barrett R, Kopman C (2006). Religion and spirituality in coping with breast cancer: Perspective of Chilean women. The Breast Journal, 12 (4): 349-352. akt. Nihal Bostancı-Daştan ve Sevim Buzlu, "Meme kanseri hastalarında maneviyatın etkileri ve Manevi Bakım", Maltepe Üniversitesi, *Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, 3 (1), (2010), 75.

tepkiselliği azaltıcı etkileri olduğu saptanmıştır.[273] Bu bağlamda yapılan araştırmalar, maneviyatın stresle ve özellikle tıbbi hastalıklarla başa çıkmada etkili olduğunu göstermektedir.

Como'nun makalesinde belirttiği gibi, manevi uygulamaların kolaylaştırılması genel sağlık üzerinde olumlu etkiler bırakabilir. Maneviyatın, sağlıkla iş birliği içinde olarak sağlığı desteklediği ve hastalık döneminde bireyin kendini güçlü hissetmesine, hayattan tatminlik bulmasına, hastalığa, acıya, ıstıraba ve ölüme tepkisini azaltmaya yardımcı olduğu vurgulanmıştır.[274] Maneviyatın sağlıkla ilişkisi genellikle, manevi pratiklerin kötü alışkanlıkları engellemesi, sağlıklı yaşam tarzlarına yönlendirmesi, fiziksel, duygusal ve sosyal yönden daha sağlıklı olmaya katkıda bulunması gibi faktörlerle ölçülür.[275]

Sonuç olarak, varoluşsal ve dini kökenli maneviyatın sağlık hizmetlerinde birçok hastalıkla başa çıkma becerilerini geliştirerek yaşama tutunmayı desteklediği açıkça ortaya konmaktadır. Bu destekleyici etkiyi Nazi kamplarında en derinden deneyimleyenlerden biri olan Frankl, yaşadıkları bütün zorluklara, acılara ve ölümlere rağmen yaşamayı anlamlı kılan ve kişinin elinden alınamayan şeyin manevi özgürlük olduğunu ve bunun kişiye umut ve direniş sağladığı[276] yönündeki tanıklığı maneviyatın, hastalıklarla baş etme noktasında en değerli delili olacaktır.

### 2.3.2. Manevi Danışmanlıkta Holistik Değerlendirme

Manevi destek hizmetlerinde bütüncül (holistik) yaklaşımın esas olduğu genel kabul görmektedir. Doğanın her bir parçası bir dizi güç aracılığıyla birbirine bağlıdır. William James'in ifadesiyle,

> "Hissettiğimiz ve göze görünen dünya, göze görünmeyen alemin bir kısmıdır. Bu görünen ve hissedilen dünya, değer ve anlamını gayb aleminden alır."[277]

---

[273] Koenig HG. The Healing Power of Faith. New York: Simon & Schuster; (2001), 11-231. akt. Duygu Hiçdurmaz ve Fatma Öz, "Stresle başetmenin bir boyutu olarak spiritüalite", Anadolu Üniversitesi, *Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 16:1 (2013), 54).

[274] June M. Como, "Spiritual practice: A Literature Review Related to Spiritual Health and Health Outcomes", *Holistic Nursing Practice* 21(5), (2007), 234-235.

[275] Melike Boztilki ve Elif Ardıç, Maneviyat ve Sağlık, *Journal of Academic Research in Nursing*, 3 (1) (2017), 41.

[276] Emile Frank Viktor, *İnsanın Anlam Arayışı*, 56. Baskı, (İstanbul: Okuyan Us Yayınevi. Tercüme, Selçuk Budak, 2019), 81-85.

[277] Muhammed Rıza Salarifer, Muhammed Sadık Şücai, Seyyid Mehdi Musaviasi, Muhammed Devletşah, *İslami Kaynaklar Işığında Ruhsal Hijyen*, (İstanbul: El-Mustafa Yayınları, Birinci Baskı, çev. Kenan Çamurcu, 2014), 173.

İnsanlık, evrenin bir parçası olarak, içsel ve dışsal kuvvetlerin bütünlüğünde yaşar. Evreni oluşturan bu bütünlük insanın bedeni, karakteri ve ruhunun beraberliğinde de kendini göstermektedir. İlk holistik hemşirelerden kabul edilen Florence Nightingale, holistik bakımı şöyle tanımlamıştır:

> "Sağlık için, manevi gereksinimler vücudu oluşturan fiziksel organlar kadar önemli bir öğedir, hepimizin gözlemlediği fiziksel durum zihnimiz ve ruhumuzu etkileyebilir. Bir birey ruhsal ve duygusal olarak yaralandıysa ve zarar gördüyse fiziksel hastalıklar ortaya çıkar"[278]

Holistik sağlık hizmeti kavramı ise 1988'de Cathie Guzzetta tarafından,

> "Beden, zihin ve ruhun dengesini ve birbirine bağlılığını teşvik etmek için sanat ve bilim, analitik ve sezgisel beceriler ile çeşitli tedavi modaliteleri arasından seçim yapma yeteneği ve bilgisi arasındaki hassas bir denge sağlamaktır".[279]

Guzzetta'nın tanımına benzer şekilde, Amerikan Holistik Hemşireler Birliği de sağlığı, akıl, beden ve ruh arasındaki uyum ilişkisi olarak tanımlayarak holistik yaklaşımı vurgulamıştır.[280] Bu tanımlar ve vurgular sağlık hizmetlerinde manevi ihtiyacın kaçınılmaz olduğunu öne çıkarmaktadır.

Son yıllarda sağlık sektöründe bu yaklaşıma verilen önem, hastaların yaşam kalitesine büyük katkılar sağlamıştır. Batı'da, sağlık değerlendirmeleri genellikle elementel bir yaklaşım üzerinden yapılmıştır. Bu yaklaşıma göre, insanın beden, ruh ve maneviyatından oluştuğu kabul edilirken, her birinin tedavisinin sadece o bölümle mümkün olduğu düşünülmüştür. Örneğin, depresif rahatsızlıkların tedavisinde, anti-depresan ilaçlar sıklıkla kullanılmıştır. İnsanı oluşturan unsurlar arasındaki bütünlükte, meydana gelen bir rahatsızlık diğer alanları da etkileyebilir. Bunun için bireyin sağlığı açısından unsurlar arasında bir denge kurulması önemlidir.[281] Bu nedenle hastane manevi danışmanlığının amacı; sosyal, fiziksel, duygusal, psikolojik ve manevi boyutlarıyla holistik bakımlı tedavi uygulamaktır.

---

[278] Ş. Ergül, A. Bayık, Hemşirelik ve Manevi Bakım: *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi,* 8 (1), (2014), 38.
[279] Connie Drury and Jennifer Hunter, "The Hole in Holistic Patient Care", Kansas City: University of Missouri, *Open Journal of Nursing* volume 6 (9), (2016), 779.
[280] Sevda Korkut-Bayındır ve Sevil Biçer, "Holistik Hemşirelik Bakımı Holistic Nursing Care", *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 4 (1), (2019), 26-27.
[281] Mustafa Köylü, "Ruh Sağlığı ve Din: Batı toplumu açısından bir değerlendirme", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (23), (2007), 76.

Bütünsel şifa anlayışı, fiziksel acıya ve hastalık tedavisine odaklanmak yerine insanı, fizyolojik, psikolojik, sosyal ve manevi bileşenleriyle iyileştirmeyi hedefler. Hastane ortamında, ölüm korkusu, çaresizlik, umutsuzluk duyguları, kronik ve fiziksel hastalıklar, acı çekme, stres ve kayıp gibi durumlarla karşılaşan bireylerin anlam kayıplarına çözüm için anlam ve maneviyata olan ilgi artmıştır.

### 3. Multidisipliner Çalışma Yaklaşımı

Modernist yaklaşımda her bir disiplin, kendi alanında kavramlar geliştirerek diğer disiplinlerle olan ilişkilerini zayıflatma eğilimindedir. Bilim tarihine bakıldığında ise, bilim insanlarının bütüncül bir yaklaşımla eğitim aldıkları, karşılaştıkları sorunlara bütüncül yaklaşımla elde ettikleri bilgi ve beceri ile çözüm önerileri ortaya koydukları görülmektedir. Bunun bir örneği İbn-i Sina'nın felsefe eğitimi yanında hukuk, tıp, matematik gibi disiplinlerle de kendini geliştirdiğidir.[282]

Multidisipliner, "Multidisipliner/çoklu disiplin, bir veya fazla bilim adamı tarafından icra edilen farklı disiplinlerin bir araya getirilmesi ve bir disiplindeki yetkinliğin diğer disiplinlerle ilişkilendirerek kapsamlı bir bilgiye ulaşmaktır"[283] tanımıyla multidisipliner iş birliği her alanda faydalı sonuçlar doğurabilir. Nitelikli sağlık hizmetleri sunabilmenin öncelikli şartları, alanında uzmanlaşmış sağlık profesyonelleri ve bu profesyonellerin kendi aralarında yapıcı iş birliği ve iletişim içinde, ekip anlayışı doğrultusunda hizmet etmeleridir.

Sağlık kurumlarında ekip; "Bireye kapsamlı ve kaliteli hizmet sunma amacıyla farklı sağlık uzmanlarının bir araya gelerek, birlikte kararlar alıp hayata geçirildiği, her bir uzmanlık alanının kendi mesleki görevini üstlendiği, bilgi ve tecrübelerin iş birliği içinde paylaşıldığı bir yapıdır."[284]

Multidisipliner ekip ise, "Hastalar için bütünsel bakım ve tedavi sürecinde hizmet sunan, farklı profesyonellerin birinci, ikinci ve üçüncü basamak sağlık hizmetlerinin sınırları

---

[282] Sibel İnci ve Volkan Hasan Kaya, "Eğitimde Multidisipliner, Disiplinlerarası ve Transdisipliner Kavramları", *Millî Eğitim*, Cilt: 51, s. 235, (2022), 2769-2770.

[283] Joseph J. Kockelmans, Why *Interdisciplianirty, Interdisciplinarity and Higher Education.* (Pennsylvania: Pennsylvania State University, 1979), 127 akt. Emrullah Ügen Akademik Tefsir Araştırmalarında İnterdisipliner Yöntem ve Önemi, Bingöl Üniversitesi, *İlahiyat Fakültesi Dergisi* c. V, s. 10, (2017), 11-32

[284] Birol Leman. *Hemşirelik Süreci*, (Etki Matbaacılık Yayıncılık Ltd. Şti., İzmir, 2005), 14-15.

içinde bir araya geldiği grup" olarak tanımlanmaktadır.[285] Multidisipliner ekip tanımlamasından anlaşıldığı üzere sağlık uzmanlarının, bütüncül bir yaklaşımla sağlık hizmetlerinde etkin olmaları gerektiğidir.

Özdemir, sağlık ekiplerinin amacını; değişik uzmanların farklı yeteneklerini ekip içinde birleştirerek daha fazla veriyi kullanma imkanına sahip olarak hastaya kaliteli sağlık hizmeti sunulması olarak özetlemektedir.[286] Literatürde iş birliği çalışmaları "team work", "takım çalışması", multidisipliner çalışma", "ekip çalışması", "interdisipliner", "koordinasyon", "entegrasyon", "interprofesyonel uygulama" gibi terimlerle tanımlanmaktadır.

Sağlık alanlarının her bir bölümünde kritik öneme sahip olan ekip çalışması, uzmanlık bakış açılarının bir araya getirilerek bireyin sağlığını ve sonuçlarını iyileştirmek için ortak bir gaye oluşturulmasıyla karakterize edilebilir. Multidisipliner yaklaşım, sağlık ve sosyal konularla ilgili ortak karar alınmasını teşvik eden, katılımcı, işbirlikçi ve koordineli bir ortaklık olarak değerlendirebilir.

### 3.1. Sağlık Hizmetlerinde Multidisipliner Yaklaşım

Günümüzde değişen sağlık hizmetleri anlayışı ekip çalışmasını bir zorunluluk haline getirmiştir. Kronik hastalıkların artış göstermesi, diyabet, kalp hastalığı, kanser hastalığının çoğalması, yaşlı nüfusun artış göstermesi, sağlık kurumlarında multidisipliner bir hizmet anlayışını benimsemeyi zorunlu kılmıştır.[287]

Çeşitli disiplinlerdeki bilimsel veriler ve bilgiler artıkça akademisyenler tarafından, kritik sorulara doğru cevaplar bulabilmek veya bir alanda bilginin uygulanmasını kolaylaştırmak için disiplin alanlarının birbirleriyle koordineli çalışma ihtiyacının her alanda olduğu gibi sağlık sektöründe de giderek daha fazla farkına varılmıştır. Sağlık alanında tedavinin sonuç vermesi, sağlığın geliştirilmesi ve sağlıkla ilgili sorunlara daha iyi çözümler sunulabilmesi için farklı bakış açılarına sahip multidisipliner yaklaşım büyük önem arz etmektedir.

---

[285] Jefferies H. Jefferies, KK. Chan, "Multidisciplinary team working: is it both holistic and effective?", *Int J Gynecol Cancer*. 14 (2), (2004), 210.
[286] Uğur Özdemir, "Psikiyatri Tedavi Ekibinin Ekip Çalışması Kavramına İlişkin Kendi Bilgilerini ve Çalıştıkları Psikiyatri Tedavi Kurumlarını Değerlendirmeleri", *Kriz Dergisi,* 7 (2), (1999), 17.
[287] Meltem Saygılı ve Özlem Özer, "Sağlık çalışanlarında ekip çalışması tutumlarının incelenmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, Cilt: 11, s.27, (2020), 445.

Reeyes, 1700'lerde Batı'da hastanelerde bakımın "hasta merkezli" olduğunu bildirmektedir. 1950'lerin ortalarında bu yaklaşım *"*hastalık merkezli tıp" olarak hastanın biyo-psikososyal bütünlükleri içinde ele alınmalarına odaklanan Holizm paradigmasıyla ele alınarak hastanın bakım sürecine dahil edilmesi sağlanmıştır. Yakın dönemlerde ise hasta merkezli bakım, "işbirlikçi hasta merkezli*"* bir yaklaşımı benimsenmeye başlamıştır. Bu yaklaşımda takım temelli bir süreçle, hastayı ekibin bir parçası olarak kabul etmek, sunulan hizmetin kalitesini iyileştirmek ve ekip arasında güveni sağlamak odak noktadır.[288] Bu yaklaşımı Herbert geniş bir açıyla şöyle ifade etmektedir:

> *"*İşbirlikçi hasta merkezli uygulama, her disiplinin hasta bakımına aktif katılımını teşvik etmek için tasarlanmıştır. Hasta ve ailelerin hedefleri ve değerleri geliştirmeyi hedefler. Bakım verenler arasında sürekli iletişim için mekanizmalar sağlar, disiplinler içinde ve disiplinler arasında klinik karar vermede personelin katılımını optimize eder ve tüm profesyonellerin diğer disiplin alanlarının katkılarına saygı duymayı teşvik eder*."*[289]

İş birlikçi hasta merkezli yaklaşım, bütüncül bakış ideolojisine odaklanmaya vurgu yapmaktadır. Disiplinler arası iş birliği sağlık hizmetlerinin parçalanmasını engelleyerek daha bütüncül bir yaklaşımla hastalara fayda sağladığı tartışılmaz bir realitedir. Çözülmesi gereken sorunun, kapsamlı bir şekilde anlaşılması için birden fazla aktörlerin katılımını gerektirmektedir. Sağlık ve sosyal bakımdan çoklu meslekler arası ekip çalışmasının olduğu her ortamda, klinik bakımın sağlanması, hastalığın yönetimi, teşhis çalışmaları, sağlığın teşviki ve geliştirilmesi ile ilgili konuların meslekler arası ekip çalışmasında dikkate alınmasındandır. *Meslekler Arası Ekip Çalışması* kitabında Reeves ve arkadaşları, ekip çalışmasının bağlamında genel tıp, inme, rehabilitasyon, pediatri, geriatri, cerrahî ve toplum ruh sağlığı ekipmanının dahil olması gerektiğini, aynı zamanda idarecilerin, müdürlerin ve sağlık asistanlarının değerlendirmelerinin de bulunacağı bir ekip yapılanmasından bahsetmektedirler.[290] Bu değerlendirmeler sonucu iş birliği, günümüz sağlık sektöründe önemli bir bileşen olarak hasta güvenliği, kaliteli sağlık

---

[288] Scott Reeves, Simon Lewin, Sherry Espin, Merrick Zwarenstein, *İnterprofessional Team work for Health and Social Care*, (Publisher: Blackwell-Wiley, Series Editor: Hugh Barr, 2010), 26-27.

[289] C. Herbert, Changing the culture: interprofessional education for collaborative patient-centered practice in Canada. *Journal of Interprofessional Care*; 19 Suppl. 1, (2005) 1–4. (Nakleden. Scott Reeves, Simon Lewin, Sherry Espin, Merrick Zwarenstein, *Interprofessional Team work for Health and Social Care*,), 26-27.

[290] Scott Reeves, Simon Lewin, Sherry Espin, Merrick Zwarenstein, *İnterprofessional Team work for Health and Social Care*,), 3.

hizmeti sonuçları ve ekonomi ile ilgili iyileştirme açısından öne çıkmaktadır. Yapılan araştırma ve ampirik değerlendirmeler iş birliğinin, sağlık hizmeti sunanların arasında gelişmiş iletişim ve sunulan hizmetlere daha kolay erişebilirlik, hasta sonuçlarını iyileştirdiği tezini ortaya koymaktadır.

Sağlık alanında multidisipliner yaklaşımın kullanımı, 1980'lerden sonra radyoterapi ve kemoterapide sağ kalıma olan etkisinin kanıtlanmasının ardından onkoloji bölümlerinde geniş çapta benimsenmeye başlamıştır. Özellikle onkoloji ve palyatif bakım alanlarında, bu yaklaşımın iyileştirici etkileri ve öneminin farkına varılmasının ardından, "Çok Disiplinli İstişare" (Multi Disciplinair Overleg MDO) toplantıları çeşitli uzmanlık alanlarından destekleyici müdahalelerin entegrasyonunu sağlayarak geliştirilmiştir. Böylece ikinci grup profesyonellerin MDO (Çok Disiplinli İstişare)'lara katılmasıyla, tedavinin yan etkilerinin önlenmesi veya azaltılması, bakım kalitesinin artması ve sonuç olarak hastaların tedaviye uyumunun ve bağlılığının arttığı gözlemlenmiştir.[291] Bu bulgular, hastaların tedavi süreçlerinde yalnızca tıbbı tedaviyi öncelemenin, hastanın psikososyal ihtiyaç ve sorunlarını görmezden gelmenin sağlık hizmetlerinde kaliteyi ve sağlık profesyonelleri arasındaki iş birliğini engelleyebileceğini göstermektedir. Hastanın sağlığına yönelik bir bütün olarak, biyopsikososyal bir yaklaşım benimsemek, multidisipliner yaklaşımın hasta haklarına saygılı bir yaklaşım olduğunu belirtmek mümkündür.

### 3.2. Hollanda Sağlık Kurumlarında Multidisipliner Konsültasyon

Hollanda literatüründe multidisipliner ekip çalışması, biyopsikososyal modele dayanan Multidisipliner İş birliği (Multi Disciplinair Overlegs MDO) olarak tanımlanmakta ve ortak bir amaç için üç veya daha fazla disiplinin iş birliği içinde çalışan temsilcilerden oluşan bir grup olarak ifade edilmektedir.[292]

Geriatri (İleri Yaş Sağlığı) uzmanları derneği VERENSO, MDO'yu *"*çeşitli disiplinlerin iş birliği içinde, hastanın özel ihtiyaçlarına uygun bakım ve tedaviyi birlikte sağlayan tutarlı ve yüksek kaliteli bir bakım sunma yolu"

[291] M. Taberna, F. Gil Moncayo, E. Jané-Salas, M. Antonio, L. Arribas, E. Vilajosana, E. Peralvez Torres, R. Mesía, *The Multidisciplinary Team (MDT) Approach and Quality of Care*. 2020.
[292]U.S. Department of Justice, Multi Disciplinair Overleg (MDO), (Erişim 23 Mayıs 2024).

şeklinde tanımlamaktadır.[293] Hollanda'daki kurumlar, genel olarak MDO ekiplerinin temel işlevinin, farklı sağlık profesyonellerinden oluşan bir grubun bir araya gelerek hastaların tedavi planlarını belirlemek olduğunu kabul etmektedirler.

Birçok ülkede olduğu gibi, Hollanda'da da multidisipliner ekip toplantıları için hasta ve hastalık özelliklerine göre kılavuzlar mevcuttur. Bu kılavuzlar, her hasta için uygun tedaviyi belirlemeyi amaçlayarak optimal klinik karar alımını desteklemektedir. Tüm kılavuzlar, multidisipliner çalışma ekipleri tarafından geliştirilmekte ve birkaç yılda bir güncellenmektedir. Göğüs kanseri, palyatif bakım, geriatri gibi birçok hastalığın kılavuzları mevcuttur.[294]

Geriatri (İleri Yaş Sağlığı) kılavuzunun içeriğinden notlar aktararak, Hollanda'daki MDO ekip çalışmalarının yapısına dair bir algıda bulunmak mümkündür. Kılavuz da MDO'nun, sağlık hizmetlerinde ve sosyal bakımda kesintisiz bir bağlantı kurmayı, tedavileri periyodik olarak gözden geçirmeyi, hasta ile bilgi alışverişinde bulunmayı, tıbbi politik ve bakım hedeflerini belirlemeyi ve tedaviler ilgili disiplinleri koordine etmeyi amaçladığını belirtmektedir.[295] İçerik olarak kılavuz MDO toplantılarının sürekliliğini ve sürdürebilirliğini sağlamak amacına yönelik olduğu dikkat çekmektedir.

Hollanda sağlık sisteminde her hastanenin kendi MDO düzenlemeleri ve organizasyonu bulunmaktadır. Bu düzenlemeler, üyelerin fiziksel konumunu, üyelerin konuşma sırasını ve tutanakları kimin tutacağını içermektedir. Bu bağlamda bir örnek olarak Slingeland Hastanesi akciğer kanseri merkezi bölümünün MDO toplantılarının web sitesindeki bilgilendirmesini, sunmak yararlı olacaktır.[296]

[293] Geriatri uzmanları derneği (VERENSO), (Erişim 21 Mayıs 2024).
[294] Federatie Medisch Specialisten, (Erişim 14 Mayıs 2024).
[295] Geriatri uzmanları derneği (VERENSO), "Handreiking Multidisciplinair Overleg" (MDO), (Erişim 25 Nisan 2024).
[296] Kenniscentrum Longkanker, "Multidisciplinair Overleg MDO", (Erişim 14 Mayıs 2024).

| **MDO Toplantı Örneği:** |
| --- |
| **Gepubliceerd op: 01 april 2022**<br><br>*Iedere week is er een MDO oncologie (multidisciplinair overleg), waarbij alle medisch specialisten aanwezig zijn. In het MDO worden alle nieuwe patiënten met longkanker besproken. In gezamenlijk overleg wordt voor iedere patiënt het beste behandelplan opgesteld. Ook kunnen al bekende patiënten opnieuw besproken worden.*<br><br>*Tijdens dit MDO is er een videoverbinding met Rijnstate en Ziekenhuis Gelderse vallei waarbij de longartsen uit die ziekenhuizen aanwezig zijn en we samen alle patienten met longkanker bespreken.*<br><br>**Yayınlama tarihi: 01 Nisan 2022**<br><br>*"Her hafta tüm tıp uzmanlarının hazır bulunduğu bir MDO onkolojisi (Çok Disiplinli Onkoloji İstişare Toplantısı) bulunmaktadır. Akciğer kanseri olan tüm yeni hastalar MDO'da tartışılmaktadır. Ortak konsültasyonda her hasta için en iyi tedavi planı hazırlanır.*<br><br>*MDO sırasında Rijnstate ve Gelderse Valley Hastanesi ile bu hastanelerdeki göğüs hastalıkları uzmanlarının bulunduğu bir video bağlantısı ile tüm akciğer kanseri hastalarını birlikte tartışıyoruz."* |

**Tablo 10:** Slingeland Hastanesi MDO Toplantı Örneği

Hastanenin MDO toplantılarının sadece kendi hastanelerindeki uzmanlarla değil başka hastanelerdeki uzmanlarla da çoklu disiplin toplantıları yaptıkları görülmektedir.

Aynı şekilde Jeroen Bosch Hastanesi Kuvez ünitesi, MDO toplantılarıyla ilgili açıklamalarında ise,

> *"*Çocuğunuzun kuvez ünitesi MDO, çeşitli sağlık uzmanlarının bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Bunlar çocuğunuzun bakımıyla ilgilenen sağlık uzmanlarıdır. Uzmanlar düşüncelerini, gözlemlerini veya sorularını tartışacaklardır. MDO'da doktorlar, Hemşire, pedagog, konuşma terapisti, psikolog, psikiyatrist, sosyal hizmetler görevlisi ve manevi danışman bulunmaktadır. (…) MDO'yu genellikle salı günleri planlıyoruz*."*[297]

Bu örneklerle, her hastanenin kendi plan ve programları dahilinde yüksek katılımlı MDO toplantıları düzenlediklerini ve bu toplantılara farklı uzmanlık alanlarından sağlık

[297] Jaroen Bosch Ziekenhuis, "Multidisciplinair Overleg (MDO) A5 Zuid Couveuseafdeling", (Erişim 23 Nisan 2024).

profesyonellerini dahil ettiklerini öğrenmekteyiz. Hollanda'da sağlık hizmetlerinin daha iyi koordine edilmesi, tedavi sonuçlarının iyileştirilmesi ve hastalar için daha yüksek yaşam kalitesi sağlamak amaçlı MDO'lar büyük önem taşımaktadırlar.

### 3.3. Hollanda'da Manevi Danışmanlık Hizmetlerinde Multidisipliner Ekip Çalışması

Hollanda Groningen Protestan İlahiyat Üniversitesi manevi danışmanlık fahri profesörü Martin Walton, manevi danışmanların multidisipliner işbirliği içindeki konumlarının çok az araştırıldığını ve bu konuda fazla kaynak olmadığını söylemektedir. Walton 2011 yılında kaleme aldığı makalesinde "Çok Disiplinli İstişare" (Multi Disciplinair Overleg MDO)'de bir ekipte manevi danışmanın konumuna ilişkin bir netliğin olmadığını belirtmekle birlikte bir vaka üzerinden MDO'da manevi danışmanın katkılarını aktarmaktadır. 61 yaşındaki bir kanser hastasının tedaviyi reddetmesi ve ötenazi isteği üzerine manevi danışman, hastayla yaptığı görüşmeler ve elde ettiği bilgiler doğrultusunda multidisipliner iş birliği MDO toplantısındaki sorumluluğunu şu açılardan düşünmektedir:

1. Tedavinin reddedilmesi ve ötanazi isteği MDO toplantısında ele alınacak; bu konuda ekip içinde farklı görüşler olması muhtemeldir. Manevi danışman, bu süreçte aydınlatıcı bir rol oynayabilir ve izlenecek yol haritasında rehberlik yapabilir.

2. Manevi danışman, hastayla yaptığı görüşmeler sırasında "kutsal alan" olarak nitelendirilen ve diğer sağlık profesyonellerine açık olmayan bilgilere sahip olabilir. Bu nedenle, hastanın tedavisine katkıda bulunması amacıyla daha fazla görüşme yapması gerektiğini açıkça belirtebilir.

3. Hastanın duygusal durumuyla ilgili olarak, manevi danışman, hastanın bir psikoloğa ihtiyacı olup olmadığını tartışabilir.

4. Manevi danışman, hastanelerin etik kurullarına katılımları nedeniyle, ötanazi prosedür ve protokolünü bildiği için hem hastayla hem de hasta aile üyeleriyle en uygun iletişimin sağlanmasına yardımcı olabilir.[298]

[298] Martin Walton "Multidisciplinaire geestelijke verzorging Samenwerking in de zorg", *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*", jaargang 14, s.64, (2011), 17-25.

Örnek verilen hasta hikayesi, manevi danışmanlığın multidisipliner iş birliği içinde farklı roller üstlendiğini göstermekte ve anlam, maneviyat ve etik alanlarda sorumluluk gerektiren bir konumda olduğunu ortaya koymaktadır. Literatür taramaları ve yapılan araştırmalar, onkoloji ve palyatif bakım birimlerinde manevi danışmanların daha etkili ve yoğun bir şekilde faaliyet gösterdiğini göstermektedir. Rotterdam Erasmus Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde 2022 yılında öğrenciler tarafından 43 manevi danışman, 50 aile hekimi ve 5 yoğun bakım uzmanın katkı sağlamasıyla yapılan bir araştırma projesinde, hekimlerle manevi danışmanlar arasındaki özellikle palyatif aşamada iş birliğini ele almıştır. Bu araştırmada, doktorların manevi danışmanların işlevleri hakkında daha fazla bilgilendirilmesi, doktorlar ve manevi danışmanlar arasındaki iletişimin artırılması ve iş birliği için organizasyonel yapıların güçlendirilmesi gerektiği belirlenmiştir. Öğrencilerin tespit ettiği bu üç noktanın iyileştirilmesi için önerilen çözüm önerileri şunlardır:

1. Hekimlerin manevi danışmanların varlığından ve sağlık hizmetlerindeki etkilerinden haberdar edilmeleri ve hastalarının manevi yardım taleplerini zamanında görmeyi öğrenmeleri gerekmektedir.

2. Araştırma sonuçlarına göre, doktorların üçte biri, ortak hastalarıyla ilgilenirken manevi danışmanlar hakkında yeterince bilgi sahibi olmadıklarını ve manevi danışmanların geri bildirimlerinin bazen yetersiz olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle, manevi danışmanların doktorlar için daha görünür hale getirilmesi ve MDO düzenli olarak yer almaları önemlidir.[299]

Bu sonuca göre manevi danışmanlar, multidisipliner, interdisipliner ve etik kurulu toplantılarına katılmakla birlikte, sağlık personeli ve manevi danışmanların daha işbirlikçi ve iletişime açık bir yaklaşım geliştirmeleri gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Hollanda Ruh Sağlığı ve Bağımlılıkla Mücadele Derneği (GGZ), 2023 yılında tanı ve tedavi süreçlerinde anlam ve maneviyata verilen önemin, iyileşme odaklı bir yaklaşımla uyumlu olduğunu belirterek, Hollanda Klinik Geriatri Derneği (NVKG), Hollanda Psikiyatri Derneği (NVvP), Hollanda Psikoterapi Derneği (NVP), Manevi Bakıcılar Derneği (VGVZ), Hollanda Psikologlar Enstitüsü (NIP) gibi kurumların onay ve destekleriyle birlikte, profesyonellere, hastalara ve hasta yakınlarına teşhis ve tedavi

[299] Agora Leven tot het Einde, “Veel huisartsen tevreden over samenwerken met geestelijk verzorgers”, (Erişim 30 Mayıs 2024).

aşamasında maneviyat ve anlamı dikkate alacak bir kalite standardı oluşturmuştur. Bu standardın "Bakım Organizasyonu" bölümünde "anlamlı bakım" için önerilen ön koşullar şunlardır:

1. Anlam alanında etkili bir bakımın sağlanması için, kurum içinde ve dışında profesyonel, multidisipliner ekip ve manevi danışmanlar arasında etkin bir iş birliği gerekmektedir. Manevi danışmanların hasta dosyalarına erişim sağlaması, bu iş birliğine önemli katkılar sunabilir.

2. Kurum ve kuruluşların sağlık hizmetlerinde MDO'larda, maneviyat konularının ele alınmasına olanak sağlaması ve manevi danışmanların bu tür iş birliğine aktif olarak katılması önemlidir.[300]

Ekip iş birliğinin, manevi danışmanlarla etkin olabilmesi için üniversiteler ve devlet kurumları birtakım çalışmalar yürütmektedirler. Örneğin, Sağlık, Refah ve Spor Bakanlığı (VWS) ile Hümanistik Araştırmalar Üniversitesi (HvU) tarafından manevi danışmanlar ile birinci basamak sağlık hizmetleri profesyonelleriyle, iş birliğini güçlendirmek için bir sübvansiyonu (destek) kullanıma sunmuştur. 2020 yılında başlayan ve iki yıl süren projenin amacı, Urtecht şehri bölgesindeki manevi danışmanlarla pratisyen hekim uygulama asistanları arasına işbirlikçi bir öğrenme programı geliştirmektir. Her türlü işbirlikçi çalışma için öncelikle uzmanların bu alanda eğitilmeleri, ekip çalışmalarının daha verimli ve profesyonel sonuçlar elde etmeyi sağlayacağı için kaçınılmazdır.[301]

Bütün bu bilgileri değerlendirdiğimizde Hollanda'da son dönemlerde MDO toplantılarında manevi danışmanların daha fazla gündeme alındığını, iş birliği noktasında resmi organlar tarafından desteklendiğini ve sağlık uzmanları tarafından manevi danışmanlık ve danışmanların işlevselliğinin kabul gördüğünü ifade edebiliriz. Nitekim literatürde geçen bu bilgiler, bizim bu çalışma kapsamında yaptığımız alan araştırması sonucunda elde ettiğimiz verilerle de paralellik arz etmektedir. Bir sonraki bölümde bu veriler ayrıntılı olarak analiz edilecektir.

[300] GGZ Standararden, "Zingeving in de Psychische Hulpverlening", (Erişim 17 Mayıs 2024).
[301] Universiteit voor Humanistiek (UvH), "Leerstoelgroepen en Hun Projecten" (Erişim 16 Nisan 2024).

# ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

# ARAŞTIRMA BULGULARI VE YORUMLAR

Nitel araştırmanın fenomenolojik araştırma deseni üzerine yapılandırmayı tercih ettiğimiz çalışmamızda, Hollanda hastanelerinde görev yapan manevi danışmanlarla sağlık personeli arasındaki multidisipliner ekip çalışması boyutuna yönelik yaptığımız mülakatlar ve değerlendirmeleri ele alacağız.

Çalışmamız kapsamında yaptığımız alan araştırma sonuçlarını iki ana bölümde analiz edeceğiz. İlk bölümde manevi danışmanların kendilerini hastane çalışma ortamında nasıl değerlendirdikleri, sağlık personeli ile manevi danışmanlar arasındaki multidisipliner toplantıların içeriği, sağlık personelinin manevi danışmanlara hangi konularda başvurdukları ve doktor ile hemşirelerin kendileri için manevi destek taleplerine yönelik düşüncelerini belirlemek amaçlanmıştır.

İkinci bölümü ise doktor ve hemşireleri kapsayan sağlık görevlileriyle yapılan görüşmelerin analizi yer almaktadır. Bu bölümde sağlık personelinin manevi danışmanlara yönelik algıları, manevi danışmanlarla çoklu koordinasyon sürecinin işleyişi ve sağlık personelinin manevi destek hizmetlerine dair değerlendirmelerine ilişkin düşüncelerini anlamak hedeflenmektedir. Mülakatlar değerlendirilirken çok disiplinli multidisipliner toplantılarını MDO kısaltmasıyla kullanılmıştır.

## 1. Manevi Danışmanların Multidisipliner İşbirliğine İlişkin Görüşlerinin Analizi

Çalışma kapsamında görüştüğümüz manevi danışmanların multidisipliner iş birliğine ilişkin görüşlerini analiz etmeden önce katılımcılarla ilgili bilgi vermek yerinde olacaktır. Araştırma kapsamında görüşülen on manevi danışmanın tamamı, Hollanda yasaları gereği yüksek lisans mezunudur. Çalışmada cinsiyet dengesi gözetilmiş ve beş erkek, beş kadın manevi danışman ile görüşülmüştür. Katılımcıların çoğunluğunun hizmet yılı on yıl ve üstüdür. Etik kurallar gereği manevi danışmanların isimleri zikredilmeden Katılımcı 1, Katılımcı 2, vd. şeklinde kodlanmıştır. Araştırma kapsamında görüşülen manevi danışmanların demografik bilgileri aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

| **Demografik Bilgiler:** | | | | |
|---|---|---|---|---|
| **Meslek** | **Cinsiyet** | **Milliyet** | **Eğitim** | **Hizmet Süresi** |
| Manevi Danışman | Kadın | Türk | Yüksek Lisans | 15 Yıl |
| Manevi Danışman | Erkek | Boşnak | Yüksek Lisans | 10 Yıl |
| Manevi Danışman | Erkek | Türk | Yüksek Lisans | 22 Yıl |
| Manevi Danışman | Erkek | Türk | Yüksek Lisans | 11 Yıl |
| Manevi Danışman | Kadın | Türk | Yüksek Lisans | 10 yıl |
| Manevi Danışman | Kadın | Türk | Yüksek Lisans | 7 Yıl |
| Manevi Danışman | Kadın | Hollandalı | Yüksek Lisans | 4 Yıl |
| Manevi Danışman | Kadın | Türk | Yüksek Lisans | 13 Yıl |
| Manevi Danışman | Erkek | Hollandalı | Yüksek Lisans | 22 Yıl |
| Manevi Danışman | Kadın | Türk | Yüksek Lisans | 2 Yıl |

**Tablo 11:** Manevi Danışmanların Demografik Bilgileri

### 1.1. Manevi Danışmanların Hastanelerdeki Konumlarına ve Varlıklarının Değerine Yönelik Algıları

Araştırmamızda manevi danışmanların iş ortamlarındaki mesleki algılarını incelendiğimiz bu başlık altında, katılımcıların kabul edilme durumları, sağlık personelinin kendilerinden manevi destek almaları ve multidisipliner ekip çalışmasının boyutlarına ilişkin değerlendirmeleri toplanmıştır. Katılımcılara, deneyimledikleri vakalardan örnekler vererek cevaplamaları istenen sorularla ilgili yanıtların analizi yapılmıştır. Bu analiz, yer yer katılımcıların cevapları ve değerlendirmelerinden alıntılar da eklenerek güçlendirilmiştir.

Katılımcıların geneli, bir manevi danışman olarak hastanede kendilerini önemsendiğini ve kurum tarafından desteklendiğini hissetmektedir. *Katılımcı 5,* bu durumu şöyle aktarmaktadır:

> "Hastanelerde ana bilgisayarda gündem paylaşılır. İlk göreve geldiğimde bilgisayarda o gün benim resmimi ana ekrana koymuşlardı ve Müslüman manevi rehber bizimle çalışacak şu özelliklere sahip, numarası şu, şu, şu görev için aramızda diye. Hollanda dilini iyi kullanıp güler yüzlü olduğumdan insani olarak kabul görüyorum. Görevim açısından herhangi bir dışlanma yaşamıyorum." (K5).

Katılımcının kendini güler yüzlü ve yaşadığı ülkenin dilene hâkim olduğunu belirtmesi kişisel özelliklerinin mesleğiyle bütünleştiğini göstermektedir. Hastanenin manevi danışmana yönelik onure edici yaklaşımı *Katılımcı 5*'e ilk iş gününde kendine güven oluşturması açısından değer taşıyan bir yaklaşımdır. Ayrıca kurumun ciddi ve dikkat çekici bu karşılama ön hazırlığı, manevi danışmanlık mesleğinin kurum tarafından önemsendiğini göstermektedir. Bu önemin bilinmesi için öncelikle manevi danışmanlığın tanımını hatırlamakta fayda vardır. Manevi Danışmanlık Ulusal Meslek Standardında manevi danışmanlık şöyle tanımlanmaktadır:

> *"*Danışanların inanç dünyalarına etkilerini bilmelerine yardımcı olma sürecini; danışanların din veya maneviyatla ilişkilendirdiği sorunlarıyla başa çıkmalarında bütüncül bir yaklaşımla modern danışma teknikleri ile dini ve manevi yönelimleri birlikte kullanan; problemi konusunda danışanların hedefine ulaşmalarını sağlamak maksadıyla yapılan danışmanlık hizmetidir.[302]

Bu tanımlama mesleğin profesyonelliğine ve işlevselliğine dikkat çekmektedir. Uzmanlık gerektiren bir alan olarak manevi danışmanlık hizmetlerinde görev alan profesyonellerin mesleki yeterlilikleri ve kişisel özellikleri mesleki açıdan önemlidir. Bu alan teoloji, psikoloji ve sosyoloji alanlarından yararlanılan interdisipliner bir hizmet alanıdır. Dolayısıyla manevi danışmanın bu disiplinlerde donanımlı olması belirli düzeyde bu alanlarda eğitim alması gerekir.

*Katılımcı 1*, Hollanda'nın Amsterdam şehrinde ilk tesettürlü müslüman bir manevi danışman olarak tecrübesini şöyle paylaşmaktadır:

[302] Manevi Danışmanlık Ulusal Meslek Standardı, (Erişim 09 Mayıs 2024).

> "15 yıldır ve ilklerden olarak bu hizmeti yapıyorum. Çalıştığım hastane konum olarak Amsterdam'ın tam ortasında bulunuyor. Çok fazla farklı kültürel ve dinden insanlar var. Kıyafetimden farklı bir dine mensup olduğum belli ama artık alıştılar farklı olarak algılanmıyorum ötekileştirilmiyorum ama düşünce yapımızda farklılıklar olduğu kesin.*"* (K1).

Katılımcı, farklı kültür ve inançların bir arada yaşadığı bir ortamda mesleğini uzun yıllardır devam ettirmekte, fiziki olarak farklı algılansa da yıllar içinde mesleki konum ve varlıklarının kabul gördüğünü ifade etmektedir.

Katolik mezhebine mensup *Katılımcı 9,* genellikle Göğüs Hastalıkları, Gastroenteroloji, Jinekoloji bölümlerinde manevi danışman olarak görev yapan ve mesleki kariyerinden emin olarak kendini şu şekilde ifade etmektedir:

> "Hastanede bölümlere gittiğim zaman kendimi iyi hissediyorum, ayrımcılık hissetmiyorum. Katolik bakış açımda ayrıca sorgulanmıyor manevi danışman olarak çağrılıyorum ve insanlara çok kolay erişebilir olduğumu düşünüyorum." (K9).

Mesleğini 22 yıldır sürdüren *Katılımcı 9*, görüşmeler sırasında mesleğine duyduğu saygı ve ciddiyeti, heyecanı ile göstermekteydi. Farklı bir mezhebe sahip olmasının önemi olmadığını, mezhebi üzerinden değil mesleği üzerinden kabul gördüğünü kendinden emin bir şekilde ortaya koymuştur. Katılımcının mesleğinde başarılı ve hâkim olması alan yazında belirtilen, hastane manevi uzmanlarının psikolojik danışma yeteneklerine sahip, sağlık konularında kendini yetiştirmeye çalışan, hastalık psikolojisini bilen, etkili iletişim becerilerini kullanabilen ayrıca dini-manevi literatüre hâkim olan yaşadığı toplumun dini-kültürel normlarını gözlemlemiş ve kavramış olmaları gerektiği[303] bileşenlerine sahip olduğu izlenimini vermiştir.

22 yıldır bir üniversite araştırma hastanesinde manevi danışman olarak görev yapan katılımcı 3, sağlık personeli ile aralarındaki sınır ve saygıyı şu şekilde izah etmektedir:

> *"*22 yıldır bu hizmetteyim mesleki konumumdan dolayı bir ayrım görmedim. Her birim kendi sınırını bildiği için ve kim için hastanede olduğunu bildiği, görev bilincini de bildiği için bir çatışma yaşamıyoruz. Tam aksine birbirimizden faydalanıyoruz. Ben istediğim zaman doktor veya hemşireye rahatlıkla gidip

[303] Erkan Kavas ve Nurgül Kavas, "Manevi Destek Algısı Ölçeği (MDA): Geliştirilmesi, Geçerliği ve Güvenirliği". *Turkish Studies* 9, s.2, (2014), 909.

> hasta hakkında konuşabiliyorum. Onlarda istedikleri takdirde bizimle konuşabiliyorlar. İstisnalar, ırkçılığın yükseldiği günümüz dünyasında çok az da olsa hissettirenler olur*." (K3).*

Manevi danışmanlık, sağlık sektörü içinde bağımsız bir disiplin olarak kabul görmesi ve hastane ortamında tüm disiplinlerle iletişim içinde olunması gereken bir alandır. George Engel 1977 yılından itibaren insanlara, iyileştirilmesi gereken fiziksel varlıklardan daha kapsamlı bir bakımı ele alan biyo-psiko-sosyal modelini açıklayarak sağlık hizmetlerine alternatif bir vizyon sunmuştur. Ancak tam olarak gerçekleşmeyen bu modelin yetersizliği anlaşılınca biyopsikososyal-spiritüel bir sağlık hizmet modeli gündeme gelmiş ve rağbet görmüştür.[304] Maneviyatın sağlık hizmetine entegre edilmesini manevi danışmanlar kadar, son otuz yıldır bu alanın öncü ve sıcak savunucularından olan dahiliye uzmanı Puchalski gibi uzmanlarda[305] desteklemektedir. Katılımcının dile getirdiği gibi her birimin kendi sınırını bilmesi disiplinler arası ilişkiyi de belirlemektedir.

Vries ve arkadaşları hastane manevi danışmanlarını hastanın yaşam dünyası ile doktor arasında çevirmen olarak tanımlamaktadır. Onlara göre sağlık çalışanları hastanın, medikal durumuna odaklandıklarından hastalarının neşe ve desteklerini nereden aldıklarını, yaşamlarını anlam açısından nereden beslediklerini okuyamazlar. Manevi danışmanlar hastaların tıbbi durumdan daha fazlası olduklarını hatırlatmaya çalışan, hastaların deneyim ve anlam kaynaklarını tercüme ederek hekimlerin hastalarını anlamalarına olanak tanıyan uzmanlardır.[306] *Katılımcı 3*'ün ifadelerinden meslek ve alanının kabulü noktasında hekim ve hemşirelerle diyalog halinde olduğunu, adeta bir çevirmen olarak işini yaptığını anlamaktayız.

Hümanist inanca sahip *Katılımcı 7* ve Müslüman *Katılımcı 8,* manevi danışmanların sağlık alanında konum ve kabullenilmeleri konusundaki düşüncelerini şöyle paylaşmışlardır:

> "Bana göre çok ciddiye alınıyorum. Doktorlar tarafından iyi muamele görüyorum. Bazen görmezlikten geliyorlar bazı doktorlar, inancı bilimsellikten

[304] Daniel P. Sulmasy, "A Biopsychosocial-Spiritual Model for the Care of Patients at the End of Life"*, The Gerontologist*, (2002), 24–33.
[305] C. J. W. Leget, "Spiritual care als toekomst van de geestelijke verzorging", *Religie & Samenleving*, *12*, 2/3, (2017), 99.
[306] R. Vries, N. Berlinger, W. Cadge, "Lost in translation: the chaplain's role in health care". Hastings Cent Rep., 38 (6), (2008), 23-27.

daha önemsiz görebiliyorlar inancı bir kenara koyabiliyorlar. Ama son dönemlerde neredeyse yok gibi.” (K7).

“Kişiden kişiye değişiyor. Muhatapla alakalı bazen. Bölümden bölüme değişebiliyor. Tamamen ötekileştiriliyorum diyemem aksini de iddia edemiyorum. Doktor ve hemşireler mesleğimizi kabullenmişler. Bizi daha çok doktorlar arıyor, telefon açıyor, e-posta gönderiyor hastaları için.” (K8).

*Katılımcı 7'*nin *“*çok ciddiye alınıyorum” öz güveninde, Hollanda hükümet ve sağlık kurumlarının bu alanı kabulü ve desteklemesine bağlamak gerekir. Hollanda Manevi Danışmanlar Derneği VGVZ, manevi danışmanlığı şöyle tanımlamıştır:

> “İnsanlara, varlıklarına anlam verme sürecinde din ve hayat felsefeleri esasına bağlı profesyonelce ve resmi olarak rehberlik ve eşlik etmek, etik ve felsefi konularda bakım ve bakım politikalarını belirlemede profesyonel bir şekilde tasviyelerde bulunmak.*”*[307]

Resmi kanal yoluyla yapılan bu tanıda profesyonelliğe vurgu yapılması, manevi danışman ve mesleklerinin yetkilendirilerek ulusal bir kimlik kazandırılmasını göstermektedir.

Hollanda’da manevi danışmanlık alanında akademik çalışmaları bulunan akademisyenlerin yakın dönemde 176 manevi danışmanla yaptıkları bir ankette katılımcıların çoğu %84’ü uzmanlıklarını sağlık profesyonelleriyle paylaştıklarında genellikle manevi desteğin önemi ve kabulü noktasında olumlu dönüşler aldıklarını, %72’si doktor ve hemşirelerden bir dirençle genellikle karşılaşmadıklarını anlam konusunda getirdikleri katma değerden disiplinlerin memnun kaldıklarını belirtmişlerdir. Ancak %16’sı bazen, %1’i ise her zaman olumsuz dirençle karşılaştıklarını dile getirmişlerdir.[308]

*Katılımcı 7* ve *Katılımcı 8*, mesleki olarak kendilerinin ciddiye alındıklarını paylaşmakla birlikte bazı sağlık uzmanlarının kendi dünya görüşleri sebebiyle din ve inanca karşı direnç gösterdiklerini fakat bu yaklaşımın onları etkilemediğini, konum ve

[307] VGVZ, “Beroepsstandaard Geestelijk Verzorger 2015”, (Erişim 09 Nisan 2024).
[308] Jacqueline van Meurs, Roos Breedveld, Joep van de Geer, Carlo Leget, Wim Smeets, Robert Koorneef, Kris Vissers, Yvonne Engels, and Anne Wichmann, "Role-Perceptions of Dutch Spiritual Caregivers in Implementing Multidisciplinary Spiritual Care: A National Survey" *International Journal of Environmental Research and Public Health* 20, no. 3, (2023), 2157.

kabullenmelerinin kendilerini iyi hissettirdiğini paylaşarak meseleye çok daha realist yaklaşmışlardır.

Hollanda sağlık sisteminde hastaneler, yarı özerk bir yapıda kurumsallaştığı ve bu sistem içinde hizmet ettiklerinden dolayı her alanda elamanlarını bizzat kurum olarak işe almakta ya da işine son verebilmektedir. Ayrıca bazı elamanlarını *"oproepkracht"* Türkçe ifadesiyle "çağırmalı" olarak istihdam edebilmektedir. Bunlar ihtiyaç duyulduğu zaman görev verilen elamanlardır. Hastaneler maddi kısıtlamaya gittikleri zaman manevi danışmanların sayısını azaltmakta veya çağırmalı *oproepkracht* sistemle görev vermektedir.

*Katılımcı 6*, bu sistem üzerinden görevini yapmakta ve kendini çalışma ortamında şu ifadelerle ortaya koymaktadır:

> *"*Çağırmalı çalışıyorum. Doktor veya hemşirenin ihtiyacı doğrultusunda çağrılıyorum. Hasta ve yakını ile doktor anlaşmazlığa düştüklerinde beni arıyorlar. Demek ki uyum sıkıntısı yok ki çağrılıyorum. Ciddiye alındığımı görüyorum." (K6).

Alanın ihtiyaç duyulan bir gereksinim olduğuna dair literatürde birçok araştırma mevcuttur. ABD'de yapılan araştırmalarda din görevlilerinin birçok meslek grubundan daha fazla destek noktasında kendilerine başvurulduğu ortaya konmuştur. Araştırmalarda hastalık ve zor durumlarda bireylerin destek amacıyla psikolog, doktor, evlilik danışmanı ve sosyal çalışma uzmanlarının toplamına başvurduğundan daha fazla dini-manevi destek almaya başvurduğu ortaya konan araştırmalar mevcuttur.[309] Yapılan bu tür araştırmalar maneviyat ve manevi danışmanlığın sağlık hizmetlerindeki rolünün ağırlığını göstermektedir.

Seküler yaşamı hayat tarzı olarak benimseyen Hollanda'da, her geçen gün alanın yükselmesi ve kabul görmesi elbette tesadüfi değildir. Manevi danışmanlık tanılarında vurgulanan profesyonellik, akademik eğitim şartı ve alanın kendine has ilke ve esaslarıyla bağımsız bir disiplin olarak yerini alması alanın kazanımlarındandır. Bu bağlamda Özkan'ın doktora tezinde, araştırmaları sonucu derlediği alanla ilgili ilke ve esasları maddelemek, manevi danışmanlığın hastanelerde bağımsız bir disiplin olarak değer

[309] Mustafa Köylü, "Teoriden Pratiğe Dini Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri: Samsun Örneği", *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, Cilt: I, (2016), 69.

kazandığını göstermek için değerlidir. Ortaya konulan ilkelerin her toplumun inanç ve kültürel yapısına göre değişiklik göstermesi olasıdır. Bu ilke ve esasların gerek kurum tarafından takip edilmesi gerekse danışman tarafından gereğince yerine getirilmesi hastane ortamında artan manevi danışmanlık uygulamalarının kabulünü ve kalitesini etkileyecektir.

| **İlke ve Esaslar:** | |
|---|---|
| Manevi Danışmanlığın İlke ve Esasları | 1. Manevi danışmanlık ilahiyat-psikoloji entegrasyonu gerektirmektedir.<br>2. İnsana bütüncül bir yaklaşım hakimdir.<br>3. Manevi danışmanlıkta danışan hasta temelli yardım esastır.<br>4. Manevi danışmanlık yaşanmakta olan toplumun din ve kültürüne göre şekillenmektedir.<br>5. Manevi danışmanlık diğer din hizmetlerinden ve diğer yardım hizmetlerinden farklı olan, özgün bir yapıya sahiptir.<br>6. Manevî danışmanlıkta sınırları aşmadan, diğer alanlara müdahale etmeden danışanlara yardımda bulunulmalıdır.<br>7. Manevi danışmanlık uygulamalarında ilgili disiplinlerle koordinasyon ve gerektiğinde ilgili uzmanlara yönlendirme bir gerekliliktir.<br>8. Manevi danışmanlıkta tarafsızlığa ve etik ilkelere riayet edilmelidir.<br>9. Manevi danışmanlık uygulamalarında danışmanlar kendi inancını danışana dayatmaz.<br>10. Manevi danışmanlıktaki dini söylemde danışanın inanç ve ihtiyacı dikkate alınır.[310] |

**Tablo 12:** Manevi Danışmanlığın İlke ve Esasları

Hastane manevi danışmanlığının konum ve entegresini ele aldığımız bu bölümde, Utrecht Akademi Hastanesi (UMC)'nin manevi danışmanlık departmanının hazırladığı

[310] Aysun Özkan, *Türkiye'de Sağlık Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık: Bir karma yöntem araştırması,* (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2019), 39-46.

bilgilendirme broşürünü paylaşmak manevi danışmanların hastane hizmetlerindeki fonksiyonel ve yapısal örgütlenmesi noktasında örneklik açından yerinde olacaktır.

| |
|---|
| "*Hastaneye kaldırılmak sizin için çok zor olabilir. Duygularınızı, düşüncelerinizi veya sorularınızı açığa vurmak ister misiniz? Her bölümün bir manevi danışmanı vardır. Mesela ritüellerden veya dinden dolayı bölümdeki manevi danışmanın dışında bir manevi danışmanı mı tercih edersiniz? O zaman bunu belirtebilirsiniz. Mesela hümanist, Hristiyan veya İslami danışmanlar da var. Konuşmanın ne hakkında olacağına siz karar verin. Birlikte size neyin güç verdiğini, sizin için neyin önemli olduğunu keşfedebilir ve başınıza neler geleceğini düşünebilirsiniz"* |
| *Birisiyle konuşmak işe yarayabilir ama kim bilir, zor zamanlar geçirdiğinizde bambaşka şeylerden de destek alabilirsiniz. Mesela kendinize bir an olsun, müzik, dışarıda olmak, sanat, inanç... Herkese göre farklıdır. Bu nedenle, UMC Utrecht'in sunduğu seçenekler arasında size en uygun olanı kendiniz seçin.* |
| *Müzik: Merkez salonda bir piyano var. Dinlemeye mi yoksa oynamaya mı geliyorsun?* |
| *Sessizlik merkezi. Sessizlik merkezimiz yansıma, sessizlik, dua veya meditasyon için bir yerdir. Sessizlik merkezini ana geçitte bulabilirsiniz: çiçekçi ile büfe arasındaki terasta.* |
| *Kilise ayinleri: Hıristiyan bayramlarında UMC Utrecht'in sessizlik merkezinde saat 10:00'da bir kilise ayini yapılır. Ayın birinci ve üçüncü pazar günü odanızda akşam yemeği/cemaat almak mümkündür. Bunu aynı formda belirtebilirsiniz.* |
| *İslami Cuma Namazı: Manevi bakım servisi tarafından cuma hizmeti verilmemektedir. Cuma öğleden sonraları insanlar genellikle kendiliğinden dua için toplanırlar. Namaz vakitlerini mescitteki duyuru panosunda bulabilirsiniz.* |
| **Meditasyon veya yoga: pazartesi günleri 12:30- 13:00 arası.** |
| **Yoga: cuma günü 12:30- 13:00 arası.** |

**Tablo 13:** Universitair Medische centra Utrecht (UMC) Hastanesi Manevi Bakım Tanıtım Verileri[311]

Manevi danışmanlık veren sağlık kurumlarının bu şekilde tanıtım ve yaklaşımları mesleğin tanıtım ve kabulüne imkanlar hazırlamaktadır.

[311] Utrecht Medisch Centrum (UMC), "Ontspanning & Activiteiten", (Erişim 16 Nisan 2024).

Araştırmamızda eriştiğimiz bu veriler, Hollanda'da her inanç ve dinden olan manevi danışmanların hastane çalışma ortamlarında iyi bir konuma sahip olduklarını göstermektedir. Manevi danışmanların mesleki olarak da resmi düzenlenmelere sahip oldukları birinci bölümde ele alınmıştı. Hollanda'da dini-manevi destek uygulamalarının hastanelerin temel görevleri olarak yasal düzenlemelerin içinde olmasının yanında, temel hasta haklarından sayılmaktadır. Bu temel haklar, Hollanda'da manevi danışmanlık alanını "Sağlık Kalite Kanunu*"* çerçevesinde sağlık sigortası kapsamına dahil etmiştir.[312] Katılımcıların deneyimlerinden Hollanda'da resmi düzenlemeler kadar mesleğin pratikte de uygulanabilirliği kanıtlanmıştır. Ancak hastanelerin mali kısıtlamalarında manevi danışmanların sayılarının azaltılması veya çağırmalı olarak görev almaları bulguları manidardır. Katılımcılar kabul görülmelerinin sonucu olarak hastaya ulaşmanın kolaylığını ve talep edilmelerini de vurgulamaktadırlar

Bu başlıktaki araştırmamız manevi danışmanın, bulunduğu ülkenin ve temsil ettiği inancın- dinin öğretilerini ve mesleki bilgi ve becerilerini kullanarak hasta, hasta yakını ve sağlık personeline yönelik manevi ihtiyaç ve anlam arayışlarını gereğince analiz edip müdahale planını hazırlaması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca sağlık kurumlarının sunduğu imkanlar yerince kullanıldığında manevi danışmanlık mesleği, konum ve işlevselliğini sürekli geliştirerek talep edilecek bir disiplin olacaktır. Heterojen bir ülke konumundaki Hollanda özelinde bu takdirin, gelişerek ilerlediğini ancak istenilen düzeye gelebilmesi için öncelikle danışmanların, aktif ve göz önünde olup kendilerini hatırlatmaları ve vatandaşların bu yasal haklarından haberdar edilmeleri için daha ciddi çalışmalara gerek duyulduğu sonucuna varılmıştır.

### 1.2. Sağlık Personelinin Kendileri için Manevi Destek Talepleri

Sağlık personelinin manevi danışmanlardan manevi destek yardımı alıp almadıklarına dair katılımcılara "*Çalıştığınız hastanedeki sağlık personeli kendileri için manevi destek talebinde bulunuyor mu? Örneklendirebilir misiniz*?" sorusu yönetilmiştir. Yoğun ve stresli bir çalışma ortamına sahip olan sağlık personelinin, manevi destek taleplerinin hangi durum ve koşullarda olduğuna dair görüşlerine yer verdiğimiz manevi danışmanların bu soruya verdikleri cevap ve deneyimlerini değerlendireceğiz.

[312] Arslan Karagül, "Manevi Bakım, Anlamı, Önemi, Yöntemi ve Eğitimi, Hollanda Örneği", *Dini Araştırmalar Dergisi,* 15, (2012), 6.

*Katılımcı 1*, uzun yılların kazandırdığı güven ve tecrübeyle sağlık çalışanlarının ilgilerini şöyle paylaşmaktadır:

> "Sağlık personelinden Müslüman olan da olmayanda geliyor. Sağlık zor bir meslek. İnsansınız yanlış yapma ihtimali var. Verdikleri kararları bazen sorguluyorlar, öbür opsiyonumu deneseydim diye bu noktada gelenler oluyor. Mesela bir doktor… Uzun zaman yatmakta olan yoğun bakım hastası için, seçim yapması gerekiyordu ilgili tüm birimlerle görüşmüş ve hastanın tedavisinin sonlandırılmasına karar alınmıştı. Protokoller gereği doktor karar vermek zorundadır. Hasta ailesi doktoru çok suçladı bana geldi içeriğini anlatmam etik olmaz ama bu durum doktorun geçmişi ve yaşanmışlığıyla ilgiliydi. Hemşireler geliyorlar meslekteki arkadaşlarıyla sıkıntı yaşayanlar.*"* (K1).

Sağlık personelini, kriz zamanlarında destek, kişisel manevi- dini sorular ve anlam arayışları için manevi danışmanların gösterdiği ilgi ve performanstan memnuniyetlerini Ho ve arkadaşlarının yaptığı bir araştırmada da belirtmişlerdir. Duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve düşük başarı endişesiyle tetiklenen bu durum, tükenmişlik oranlarının doktor ve hemşirelerde genel nüfusa oranla daha yüksek olduğu bulgularına ulaşmışlardır.[313] Hollanda yoğun bakım ünitesi çalışanlarına yönelik bir araştırmada yoğun bakım doktorlarının %29'u, hemşirelerin %36'sı bir hastanın ölümünden sonra kendileri için manevi bir danışmana güvenmenin gerekli olduğunu belirtmişlerdir.[314] Tıp pratiğinin gergin ve stresli bir çalışma ortamı nedeniyle bu tabloyu normal okumak gerekir.

Erasmus Üniversitesi Araştırma Hastanesi Müslüman manevi danışmanlarından *Katılımcı 8*, manevi destek yardımını bir örnekle izah etmektedir.

> "Manevi destek yardımı için gelenler oluyor ama daha çok yaşanmış bir olay üzerine oluyor. Bir çocuk vefat etmişti oksijen tüpünü anne kapattırmak istememiş, açtırmış bu da çocuğu boğmuş daha sonra anne kalp masajı yapmak istemiş. Çocuk doğuştan özürlüymüş orada bulunan hemşire çok etkilenmişti. Böyle durumlarda ekip olarak toplanıyoruz[315] sağlık personeline destek olmak için.*"* (K8).

---

[313] JQ Ho, CD. Nguyen, Lopes R, Ezeji-Okoye SC, Kuschner WG. "Spiritual Care in the Intensive Care Unit: A Narrative Review", *J Intensive Care Med*., 33 (5), (2018), 279-287.

[314] S. Willemse, W. Smeets, E. van Leeuwen, L. Janssen, N. Foudraine, "Spiritual Care in the ICU: Perspectives of Dutch Intensivists, ICU Nurses, and Spiritual Caregivers". *J Relig Health*, 57(2), (2018), 583-595.

[315] Araştırmacı notu: Katılımcının görev yaptığı hastanede 8 manevi danışman bulunmaktadır

Yoğun bakım hemşireleri, maneviyat ve dindarlığın tükenmişliğe karşı koruyucu olduğunu[316] desteklemeleri sağlık hizmetleri açısından değerlidir. Bu nedenle sağlık çalışanlarının ruhsal sağlıkları, manevi ihtiyaçları ve duygusal tükenmişlikleri ile ilgilenmek yoğun bakım için kaliteyi yükselten dinamiklerdendir.

Yapılan başka bir araştırma özellikle yoğun bakım hemşirelerinde, ölmek üzere olan hastaya karşı olumlu tutumlarının düşük olduğu gözlemlenmiştir. Ölüm oranının fazla olduğu ünitelerde manevi danışmanların bulundurulması, sağlık çalışanlarının olumlu maneviyat ve hizmet algısına sahip olmaları ve bu konulara farkındalıklarının artırmaları gerektiği önemle vurgulanmaktadır.[317] Dolayısıyla ölümle karşı karşıya gelen sağlık çalışanlarının, ölüme karşı kendi iç sorgulama süreçlerinde alacakları manevi destek hizmetinin faydası önemlidir.

Müslüman olarak ilk manevi danışmanlardan olan ve alanda tecrübe sahibi *olan Katılımcı 3* sağlık profesyonellerinin moral-manevi destek ihtiyaçlarını sorgulamamız hakkındaki paylaşımı, bu konudaki değerlendirmemize netlik katmaktadır:

> "İnsanların genel anlamda manevi desteğe ihtiyacı vardır. Hastane personeline vakit ayırıyorum. Bu, iç tüzüğümüzde var. Randevu alıp geliyorlar personelin manevi ihtiyaçlarını dışarıdan alınması isteniyordu. Son dönemlerde hastane manevi danışmanlarından alınmalarına izin verildi. Doktorlar hastasını kaybetmiş ve bunu kabullenmekte zorlanıyor manevi destek için geliyorlar. Evlenmek isteyip nikah kıydırmak için gelenler oluyor. Maneviyat bir ihtiyaç olduğundan Hollandalılar çok rahat ihtiyacım var diyebiliyorlar. Manevi danışmanlarla konuşulanlar mahremiyet olduğundan hastanenin en üst düzeyi de gelse başbakan da gelse anlatmıyoruz. Bu hukuksal bir yetkidir. Bu durum çalışanlara güven veriyor. Hümanist olan sağlıkçılardan bazıları İslam'ı meraktan geliyorlar veya hastaların bazı tavırlarını anlamadıkları zaman bize geliyorlar*."* (K3).

Acı ve zorlukların yoğun yaşandığı hastane ortamında bunlara şahit olan sağlık elamanlarının bu durumlardan etkilenmemesi mümkün değildir. Böyle durumda sağlık personelinin de manevi destek ihtiyacı kaçınılmaz olacaktır. Sağlık personelinin hastalarını kaybettiklerinde, hasta yakını ile yaşadıkları olumsuzluklar sebebiyle ve kendi

[316] JQ Ho, CD. Nguyen, Lopes R, Ezeji-Okoye SC, Kuschner WG. "Spiritual Care in the Intensive Care Unit: A Narrative Review", *J Intensive Care Med*., 33 (5), (2018), 279-287.
[317] Elif Merve Ertürk. Yoğun Bakım Hemşirelerinin Hastalık-Ölüm ve Ahiret İnancı İlişkisi Bağlamında Görüşleri ve Durumu Anlamlandırma Süreçlerinde Manevi Danışmanlığın Rolü ve Önemi 2019, 132-133.

özel anlam ihtiyaçları içinde manevi danışmanlara başvurdukları gözlenmektedir. Katılımcının özellikle vurguladığı güven oluşturmadaki yasal düzenleme olan *"vershoningsrecht"*tır..Bu manevi danışmanın meslek sırrı saklama görevi olarak mahkemede bile konuşmama, danışanlar hakkında rapor vermeme hakkıdır. Bu yasal düzenleme sağlık profesyonellerinin manevi danışmanlardan güvenle destek almalarını sağlamaktadır. Dini danışmanlıkta gizlilik esası, yani susma yükümlülüğü temel kuraldır. Bu her türlü dini danışmanlık faaliyeti için geçerlidir. Gizlilik esası gereğince danışanın verdiği her türlü bilgi üçüncü kişilere karşı korunur. Buna eşler, ebeveynler ve doktorlar da dahildir ve bilgiler ancak danışanın izni ile paylaşılabilir.

Araştırmamızın bu aşamasında katılımcıların verdiği yanıtlar da hastanelerde manevi danışmanın, sadece hasta, hasta yakını ile değil aynı zamanda kurum içeresinde birlikte çalıştıkları sağlık personeli ile iletişim ve etkileşim içinde olduğudur. Manevi danışmanların sağlık personeline manevi destek vermelerinin hastane organizasyonunun ve sağlık profesyonellerinin verimli bir şekilde hizmet etmelerinde etkin olacaktır.[318] teorisini desteklemektedir. Literatürde manevi danışmanların sağlık uzmanlarına mesleki ve kişisel problemleriyle baş etmelerine destek olma noktasında destek oldukları doğrulanmaktadır. Bu desteğin sağlık elamanlarının moral düzeyini artırdığı, mesleki tükenmişlik sendromunun düzeyinin azalmasına etki ettiği söylenebilir. Böylece çalışanların iş yükünün azalmasına ve mesleki performansın artmasına imkân sağlayacaktır. Yapılan bir araştırmada yoğun bakım ünitesi doktor ve hemşirelerinin %75'ü manevi danışmanların sağlıkçıların iyi oluşuna destek olmasında önemli rol üstlendiklerini, %32'si de danışmanların sağlık çalışanlarının kişisel sorunlarında onlara destek olması gerektiğini düşünmektedirler.[319] Çalışmamızın bu bölümündeki katılımcıların katkıları ve alan yazındaki kanıtlardan profesyonel sağlık çalışanlarının, bireysel manevi doyumları ve bu boyutta kendilerini tanımaları, hasta ve ailelerin manevi ihtiyaçlarına daha duyarlı olacaklarını desteklemektedir.

---

[318] Arif Korkmaz, "Hastanede Dini Hayat: Teorik Çerçeve", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29 (29), (2010), 296.

[319] Aysun Özkan, *Türkiye'de Sağlık Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık: Bir karma yöntem araştırması,* (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2019), 319.

### 1.3. Manevi Danışmanlar ve Sağlık Personeli Arasında Multidisipliner Ekip Çalışması

Manevi danışmanlar ile sağlık personeli arasında multidisipliner ekip çalışması bağlamında öncelikle Hollanda Manevi Danışmanlar Derneği VGVZ'in Profesyonel Mesleki Standartları **(***Beroepsstandaard geestelijk verzorgers*) kitapçığında yer alan "Disiplinlerle Ortak Çalışma Standartları'nı aktarmak, konunun değerlendirilmesi açısından yol gösterici olacaktır:

I. Manevi rehber hastanın (danışanın) çıkarı gereği başka disiplinlerin temsilcileriyle iş birliğine açıktır. Bu noktada 36. maddede önerilen gizlilik koşullarını dikkate alarak karşılıklı olarak bilgi alışverişine hazırdır.

II. Manevi rehber çalıştığı kurumda gerekli olduğu zaman kendi uzmanlığından faydalanılmasına imkân verir.

III. Manevi rehber kendi bilgi ve becerisinin dışındaki alanlarda çekimser kalır, gerekli ve mümkün olduğu yerde başka hizmet sunucularına sevk yapar.

IV. Ne zaman ilişki başkasına aktarılması gerekiyorsa, manevi rehber müşterisiyle müzakere ederek iyi bir aktarım için gerekli bilgileri vermeli ve çaba sarf etmelidir. Bu noktada 36. maddede önerilen gizlilik kurallarına uymalıdır.

V. Manevi rehber, başka disiplinlerden meslektaşlarının işlevlerini yerine getirmesine yönelik kamunun eleştirileri konusunda kaçınmalıdır.[320]

Araştırmamızın odağı olan multidisipliner ekip çalışmasına ilişkin katılımcılara *"Çalıştığınız hastanedeki doktor ve hemşirelerle periyodik multidisipliner toplantılarınız oluyor mu? Bu toplantılarda eşit söz hakkına sahip misiniz?"* sorusu yöneltilmiştir. Mülakatlar değerlendirilirken "Çok Disiplinli Multidisipliner Toplantıları" MDO kısaltmasıyla kullanılmıştır. Katılımcılara MDO'larda söz sahibi oldukları konulardan örnekler vererek soruları cevaplamaları istenmiş ve bu yanıtların analizi alanla ilgili değerlendirmelerden alıntılar da alınarak desteklenmiştir.

[320] VGVZ, "Beroepsstandaard-2015", (Erişim 12 Mayıs 2024).

Araştırmamızın bu aşamasında, manevi danışmanlar ve sağlık personeli arasındaki multidisipliner ekip çalışmalarının işlevselliği ve bu istişare toplantılarında manevi danışmanların konum ve etkilerine ilişkin değerlendirmeleri toplanmıştır. MDO'larda manevi danışmanların işlevselliğinin arttığı ve bunun sağlanmasında manevi danışmanların görünürlüklerini artırmaları gerektiği vurgusu yapılmaktadır.

Katılımcıların bu alandaki tecrübe ve deneyimleri şöyledir:

*Katılımcı 7'*nin haftada bir düzenli katıldığı MDO toplantılarına ilişkin görüşü şöyledir

> "Toplantılarımız sadece haftada bir gün ve palyatif hastalar için olana katılıyorum. Zaman zaman sağlık personeli ile hastaların ilerlemeleri ile ilgili toplantılara katılıyorum*."* (K7).

Palyatif bakım hastalarının sağlık durumları, gelecekle ilgili belirsizlikleri ve ölümle yüzleşmeleri, manevi arayış ve sorunları canlı tutmaktadır. Sağlık alanındaki tüm bölümler arasında manevi boyutun önemsendiği alanın başında palyatif bölüm yer almaktadır. Hollanda Ulusal Kılavuzu *"*Palyatif Bakımın Varoluşsal ve Manevi Yönleri*"* esas alınarak, Hollanda'nın güneydoğu bölgesinde multidisipliner palyatif bakım ekibinden doktor, hemşire ve manevi danışmanlardan oluşan bir ekip, hastaların manevi boyutuna ilişkin gereksinimlerini tanımlama ve keşfetmeye yönelik etkileşimli bir iletişim metodu ile bunu sağlık hizmetlerine entegre etmeyi amaçlayan bir çalışma yapılmıştır. Bu araştırma sonucunda manevi boyutun tanımlanması, keşfedilmesi ve manevi desteğin sağlanması için eğitim, ekip işleyişinde MDO ve iletişimin geliştirilmesi önerilmiştir.[321]

Hollanda'da ekran yüzü olan ve Müslüman manevi danışmanlar sektörünün başkanı olan Kardiyoloji, Yoğun Bakım ve Acil Serviste manevi danışman olan *Katılımcı 4*, toplantılar ve toplantılarda doktorların kendisine yaklaşımı konusundaki deneyimini şöyle paylaşmaktadır:

> "Yoğun bakımda olduğumda bir hastanın hakkında konuşulacaksa katılıyorum, yani ihtiyaç duyulduğunda katılıyorum. MDO istişare toplantısı gibi. Bu toplantılarda manevi danışman, doktor, hemşire, fizyoterapist, ergoterapist gibi

[321] Jacqueline van Meurs, Roos Breedveld, Joep van de Geer, Carlo Leget, Wim Smeets, Robert Koorneef, Kris Vissers, Yvonne Engels, and Anne Wichmann, "Role-Perceptions of Dutch Spiritual Caregivers in Implementing Multidisciplinary Spiritual Care: A National Survey" *International Journal of Environmental Research and Public Health* 20, no. 3, (2023), 1493-1503.

> çeşit çeşit uzmanların bir araya geldiği ve bir hastanın hastalığı hakkında konuşulan toplantılardır. Bu toplantılarda sıkıntı duymuyorum. Doktorla aynı seviyedeyiz ekip olarak iyiyiz. Söz hakkı kesinlikle veriliyor, tavsiye veriyorum doktorlar tavsiye alıyor bu beni çok mutlu ediyor. Yeni göreve başladığımda iki doktor bana 'neyi tavsiye edersiniz' dediler şaşırdım, doktor bana fikrimi soruyor diye çok şaşırdım. Yeni başlamış olmama rağmen bu soruyu sordular tutumları çok iyiydi. Müslüman bir hasta vefat durumundaydı. Birkaç yoğun bakım uzmanı ile toplantıya katıldım. Doktorlardan biri 'öleceğini söylemeyelim' diğeri, 'söyleyelim, hakkıdır bilmek', bir diğeri 'farklı metotlarla söyleyelim' dedi. Ben tebessüm ettim çünkü, onlarla yaptığımız toplantılar ve onlara verdiğimiz eğitimlerin faydasını gördüm. Doktorlar arasındaki bu çelişkinin sebebi kültürel olarak hastaya öleceklerini direkt söylüyorlar, Müslümanlara böyle yaklaşmamaları gerektiğini anlatıyoruz.*''* (K4).

Katılımcının da ifade ettiği gibi bu toplantıların, her bir disipline birtakım kazanımlar sağlamaktadır. MDO''un sağladığı kazanımlar, iş birliğinin geliştirilmesi, karar verme sürecinin verimliliği, bilgi paylaşımının optimum seviyeye çıkarılması ve iletişimin geliştirilmesi[322] gibi önemli unsurları içermektedir. Bu kazanımlar, sağlık alanındaki profesyonellerin etkili bir şekilde bir araya gelerek hastaların bakımında ve tedavisinde daha başarılı sonuçlar elde etmelerine yardımcı olur. Katılımcının ifadesine bakıldığında, çok disiplinli istişare toplantılarında (MDO) manevi danışmanların mesleki görüşlerinin dikkate alındığı ve diğer uzmanlarla eşit söz hakkına sahip olduklarını belirtikleri götülmektedir. Bu durum, manevi danışmanların Hollanda sağlık sistemindeki iş birliğine başarılı bir şekilde entegre olduğunu göstermektedir.

Mesleğinde uzun yılların tecrübesine sahip *Katılımcı 8*, üniversite araştırma hastanesinde görev yapması nedeniyle interdisipliner ve multidisipliner ekip çalışmaları hakkında araştırmamıza destek sağlayacak paylaşımlarını şu cümlelerle ifade etmiştir:

> *"*Hastanemizde farklı bir uygulama var. PSZ&Z (Psychosociale Zorg en Zingeving Team) "Psikososyal ve Anlam Ekib"i oluşturulmuştur. Burada psikiyatrılar, psikologlar, manevi danışmanlar, sosyal danışmanlar ve pedagoglar var. Aynı grupta çalıştığımız için sıkıntı yok. Her perşembe palyatif bölümde MDO toplantısına katılıyorum. Hemşire, doktor ve ilgili uzmanlar hasta hakkında

[322] Inter, "Multi Disciplinaire Overlegruimtes", (Erişim 19 Mayıs 2024).

> konuşur. Bize de hastanın durumu manevi açıdan sorulur. Hastanede her bölümün MDO toplantıları vardır. MDO her hastanede resmi olarak var yani hastanelerin yönetmelikleri gereği. Bizim hastanede her MDO toplantılarına gireriz (manevi danışmanlar) bizimle ilgili bir şey yoksa susuyoruz. Orda olmamız bir güven oluşturup, kabullenilmemizi ve tanınmamızı artırıyor. Ayrıca çalıştığım hastanenin etik kurulu var oraya üyeyim. Multidisipliner toplantılardan daha geniş oluyor, komisyon olarak altı haftada bir toplanıyoruz hastane hakkında da konuşuyoruz." (K8).

Birçok disiplinden, bireyin sağlık problemini çözmede birlikte çalışma sorumluluğuyla bir araya gelen sağlık profesyonellerinin çalışma gücünü aktaran *Katılımcı 8*'in paylaşımlarından, hastanelerin büyüklük ve işlevselliğine göre interdisipliner ekip çalışmaları olduğunu; bununla birlikte her hastanede ve her bölümde multidisipliner ekip çalışmalarının yasal olduğunu ve manevi danışmanların bu toplantılara mutlaka katıldığını anlıyoruz. Ayrıca manevi danışman olarak katılımcının, hastanenin etik kurulu komisyonuna üye olması ve toplantılara katılması mesleğin önemine vurgu yapmaktadır. Amerika, İngiltere, Almanya gibi ülkelerde, etik sorunlara çözüm bulabilmek için hastane etik kurulları oluşturulmuştur. Bu kurulda başkan, hemşirelik yöneticisi, psikiyatr, hasta doktoru, yasal danışman ve manevi danışman da üye olarak katılmaktadır.[323]

Hollanda genelinde birçok şubesiyle hizmet veren bir hastanede manevi danışmanı olan *Katılımcı 5,* insanı holistik ele almanın kaçınılmaz bir gereği olarak çok disiplinli ve takım odaklı toplantı deneyimlerinin paylaşımını şöyle özetlemektedir:

> "Birçok disiplinin bir arada bulunduğu toplantılara benim kendi hastamla ilgiliyse giriyorum. Sosyal danışman, dahiliye, hemşireler, uzman doktorlar bu toplantılara katılıyor, olayı birçok yönüyle ele almak için. Hastayı holistik ele alıyoruz. MDO bunun yeri Etik konuları da burada ele alıyoruz. Hizmetin kalitesini artırmak, 'Daha iyi ne yapabiliriz?' diye bir araya geliyoruz. Burada hepimizin eşit söz hakkı var beraber karar veriyoruz. Doktor midesiyle ilgilenirken psikolojisini gözden kaçırabiliyor, psikiyatr ilgilenirken manevi ihtiyaçlarını fark etmeyebilir, hemşire beden bakımıyla ilgilenirken hastayı başka yönden unutabilir, görmeyebilir. MDO'da her anlatılandan bir sonuç çıkararak bakıma-tedavi sürecine giriliyor. Fişi

[323] Arif Korkmaz, "Hastanede Dini Hayat: Teorik Çerçeve", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29 (29), (2010), 297.

çekilecek hasta oluyor aile istemiyor doktorlar tıkanıyor hukuki yola başvurmak istiyorlar veya başka hastaneye sevk etmeyi tartışıyoruz.*" (K5).*

Sağlığın fiziksel, psikolojik, manevi ve sosyal boyutları kuşattığı gerçeğiyle, hastalıkların tedavisinde çok boyutlu bir uygulamanın olması gerektiği katılımcı tecrübelerinde de ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla insanı bir bütün olarak anlama arayışında çoklu disiplin paradigmasının olması kaçınılmazdır.

Katolik manevi danışman olan ve 22 yıllık mesleki tecrübeye sahip *Katılımcı 9*, şunları ifade etmiştir:

"Cerrahi bölümde çok disiplinli toplantılarımız düzenli oluyor. Bu toplantılarda hastanın ruhsal ve manevi ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak söz sahibi oluyorum. Bu konuları belki çözüm için değil ama ufkumuzu genişletmemiz için konuşuyoruz*."* (K9).

Manevi danışmanlar için literatürlerde ifade edilen zor zamanların destekleyicileri sıfatı, onların multidisipliner ekiple bütünleşmelerinde geleceğe yönelik sağlık hizmetlerinde kalitenin artmasında etkilerinin olması muhtemeldir.

*Katılımcı 9*, MDO içindeki rolünü, hastanın kültürel ve dini alt yapısını anlayarak hasta - doktor arasında iletişimi sağlayacak bir sağlık profesyoneli olarak belirlemektedir. Toplantılarda mesleki olarak kendine güvenen ve mesleğinin değerini koruyarak bu toplantılarda bulunması gerektiğini ifade eden *Katılımcı 3* şunları kaydetmektedir:

"MDO haftalık veya vakaya göre haftada iki kez yapılabiliyor. Hasta hakkında herkes kendi alanıyla ilgili tavsiye ve önerilerde bulunuyor. Manevi danışman olarak doktor veya hasta tarafından farklı bir bakış açısıyla karşılaşıyorsunuz, öncelikle bir yargıç değilsiniz doktorla hasta arasında kalmamanız gerekiyor. Sorunun sebebi birbirlerini anlamadıklarından kaynaklanmaktadır. İnanç, din, kültür, hayata bakış açısının farklı oluşundan oluyor. İki tarafı dinleyip anlamaya çalışıyorum. Eğer dini açıdan bir anlaşılmama varsa hastanın dininin gereğini anlatıyorum, doktor 'Ne yapabilirim? Nasıl yaklaşabilirim?' diyor. Nasıl yaklaşmaları konusunda tavsiyede bulunuyorum."

Araştırmacı: Ciddiye alınıyor musunuz, eşit söz hakkına sahip misiniz?

"Herkes gibi söz sahibiyiz Manevi danışman olmamla düşük bir sıfatı temsil etmiyorum. Atılgan ve kendinizi yetiştirmişseniz sıkıntı yok, onların tersini de söyleyebilirsiniz. Tedavinin sonlandırılması noktasında Müslüman olarak dini ve

kültürel açıdan onlara katılmadığımızı MDO'larda söylüyoruz. Doktorlar istiyor diye caiz olmayan konularda gevşemiyoruz ama karar hasta ve yakınlarınındır biz sadece tavsiyede bulunuruz." *(K3).*

Prof. Walton iş birliği çerçevesinde en önemli stratejinin, bilinçli bir danışmanlık tutumu olduğunu vurgulayarak alanında profesyonel manevi danışmanların, hasta ve danışanlarının anlam ve maneviyat duygusunu temsil ettiklerinin farkındalığı içinde iş birliği ve iletişimin olması gerektiğini savunmaktadır.[324]

*Katılımcı 3*'ün görev yaptığı tıp fakültesi hastanesi manevi danışmanlık departmanını ve multidisipliner bir yaklaşımın hastanelerinde olduğunu şu şekilde paylaşmaktadır;[325]

| ***Departman Bilgisi:*** |
|---|
| ***Geestelijk Verzorger***<br><br>*De afdeling geestelijke verzorging locatie AMC staat voor gastvrijheid, 24-uurs bereikbaarheid, vertrouwelijkheid, nauwe samenwerking met andere zorgverleners en precieze afstemming op uw behoefte en wensen.*<br><br>***Manevi Danşmanlık***<br><br>*"AMC (Amsterdam Tıp Merkezi) lokasyonundaki manevi bakım departmanı misafirperverliği, 24 saat erişilebilirliği, gizliliği, diğer sağlık hizmeti sağlayıcılarıyla yakın iş birliğini ve ihtiyaçlarınıza ve isteklerinize göre hassas bir şekilde uyarlanmayı temsil eder.* |

**Tablo 14:** AMC Hastanesi'nin Manevi Danışmanlık Departmanın Bilgilendirmesi

Araştırmamızda birçok hastanenin tanıtım broşürlerinde manevi danışmanlık hizmetinin ekipler arası iş birliğine vurgu yapıldığı ve öne çıkarıldığı gözlenmiştir. Mesleğin sağlık hizmetlerine entegre edilmesinde MDO toplantılarının etkili olduğu bulgusuna ulaşmaktayız. Çağdaş sağlık hizmet anlayışı, farklı inanç ve kültür gruplarını anlayıp kapsayacak uzmanlarla, hasta arasında köprü görevi yapacak manevi danışmanlara ihtiyaç duymaktadır.

[324] Martin Walton "Multidisciplinaire geestelijke verzorging Samenwerking in de zorg", *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*", | jaargang 14, s.64, (2011), 24.
[325] Amsterdam Medisch Centra, (Erişim 24 Nisan 2024).

Türkiye'de lisan eğitimi aldıktan sonra Hollanda'da manevi danışmanlık alanında eğitim alan katılımcı 10, katıldığı MDO toplantılarını detaylı anlatması araştırmamızın hedefine ulaşmasında destek olmuştur.

Araştırmacı, her hastanenin MDO kriterleri aynı mı?

> "Her hastanenin politikası farklı, bazı hastanelerde bir MDO yapılıyor bazılarında her bölümün kendi MDO toplantıları oluyor."

Araştırmacı, siz kendi hastalarınızın konuşulduğu toplantılara mı katılıyorsunuz?

> Hayır, perşembe günü düzenli bizim ekipten biri mutlaka girer. Bizim hastanede beş tane manevi danışman bulunmakta ben tek Müslüman danışmanım. Benim hastamla ilgili bir görüşme yapılacaksa muhakkak katılıyorum ama bunun dışında MDO takımının içinde bulunuyoruz Ben Geriatri MDO, Palyatif MDO'ya katılıyorum. Uzmanlar bu toplantılarda farklı bir perspektif arıyorlar. Ayrıca bizim hastanede psikolog, psikiyatr ve manevi danışmanın katıldığı (PSZ&Z) 'Psikososyal ve Anlam' ekibi olarak iki üç ayda bir toplanıyoruz. Bir nevi multidisipliner toplantı gibi. Hastalarımız hakkında birbirimizin eksik kaldığı yönleri tamamlamaya çalışıyoruz.

Araştırmacı, bir MDO günlüğünden bahseder misiniz?

> "Palyatif bölümde olan MDO'lara örnek vereyim. Artık son haftaları olan veya hastaneden çıkıp eve gönderilecek hastanın hastane sonrasında nasıl bir destek sağlanabilir diye konuşuluyor. Veya ötanazi talebi olmuş bir hasta hakkında konuşuyoruz. Bir örnek vermek isterim; ötanazi istemiş bir hastamız var kanser hastası, hastalığı ilerlemeden ötanazi talep etmiş ama heyetten izin çıkmamıştı. Hasta açlık grevine başlamıştı ve beş gün sonra kahve istiyor. Hemşire ne yapacağını bilemiyor 'Kahveyi verelim mi?' Ne daha faydalı olur gibi çok basit gözükse bile toplantılarınızda ele alınıyor. Hasta çok acı çekiyor bilinci yerinde değil hasta yakını, uyutulmamasını istiyor ama ağrılar taşınabilecek ağrılar değil. 'Aileyi mi dikkate alalım biz mi karar verelim' diye konuşuyoruz. Manevi danışman olarak bu vakalarda Müslüman ailenin bakış açısını, son nefesi verme anının öneminden bahsediyorum." (K10).

*Katılımcı 10*, farklı çoklu disiplinler iş birliğinde manevi danışmanların çeşitli deneyimler kazandığını ve birçok ünitede manevi danışmanlara ihtiyaç duyulduğunu netleştirmektedir.

Multidisipliner iş birliğinde manevi danışmanın, anlam, maneviyat, etik ve kimlik sorularına destek sağlamak, sağlık hizmetlerinde bütüncül yaklaşım için felsefi ve etik sorunlara dikkat çekmek, manevi danışmanların diğer çalışanlara destek olmaları, tedavi sürecinde sağlık uzmanlarına destek olmaları gibi kazanımları mesleğin konumlandırılmasına olanak sağlamaktadır.[326] Manevi danışmanlar, entegre bakım sağlamak için doktorlar, hemşireler, psikologlar gibi sağlık personeli ile birlikte anlam sorunları, umut ve güç bulma, hasta ve yakınlarına karar verme konusunda desteklemeye yönelik iş birliği içinde olmaları gerektiği kaçınılmazdır. Manevi danışmanın deneyim ve kazanımları kadar farklı uzmanlık alanlarının tam bir entegrasyon içinde, takım ruhuyla çalışmaları sağlık hizmetlerinde başarıyı artıracaktır.

Araştırmamızın merkezi olan multidisipliner ekip çalışmasının değerlendirildiği bu aşamada Hollanda özelinde, sağlık çalışanları ile manevi danışman arasındaki entegrasyon çalışmalarının ciddiyet ve boyutunu anlamak için 2022'de Hollanda'nın ileri gelen alan akademisyenleri tarafından yönetilen bir araştırmanın sonuçlarını paylaşmak çalışmamızın amacına ulaşmasına katkı sağlayacaktır. Araştırmayı yöneten ekip Radboud Üniversitesi Tıp Fakültesi Manevi ve Pastoral Bakım Bölümü akademisyenleri olarak Hollandalı manevi danışmanların ve sağlık personellerinin sağladığı manevi desteğin günlük sağlık uygulamalarına entegrasyonu ve manevi danışmaların bu konudaki rollerinin araştırılması hedeflenmiştir. Sağlık ekibinin (doktor, hemşire), hasta için neyin anlamlı olduğunu belirlemek, bunu tedavide ele almak ve bu ihtiyacın bulgularını tespit edip tedavi planlamasına entegre etmek için desteğe ihtiyaçları olduğu bilinmektedir. Bu desteğin sağlanması adına ekip çalışmasının manevi danışmanlar tarafından nasıl algılandığını belirlemek için 174 manevi danışmanla anket yapılmıştır.

Sonuçlar: Katılımcıların %97'si manevi desteğin sadece danışmanlarla sınırlı olmaması, diğer sağlık ekiplerinin de bu konuyu ele almaları gerektiği konusunda hemfikir olduklarını ifade etmişlerdir.

Manevi konuların sağlık uzmanları tarafından daha fazla tanımlanması ve araştırılmasına katkıda bulunmanın manevi danışmanların görevlerinden olduğunu %93'ü onaylamıştır.

[326] Martin Walton "Multidisciplinaire geestelijke verzorging Samenwerking in de zorg", *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*", | jaargang 14, s.64, (2011), 24.

Sağlık personeline manevi bir konuyu ele almaları ve gözden kaçırmamaları için %55'i, multidisipliner bir toplantıya katılmanın gerekliliğine, %80 ise, bir hastanın tedavi planına ilişkin MDO 'lara katılmaları gerektiğini dile getirmişlerdir.

Katılımcıların %83'ü, sağlık profesyonelleriyle iş birliği içinde olduklarını ve ekip oluşturduklarını öne çıkarmışlardır.

İş birliği yapan katılımcıların %53'ü bunun temel olarak multidisipliner bir şekilde yapıldığını %29'u interdisipliner olduğunu vurgulamıştır.

En faydalı ekip iş birliğinin interdisipliner olduğunu %44, yöntem olarak kabul ederken %23 çok disiplinli yöntemin en iyisi olduğu görüşünü savunmuşlardır.

Katılımcılar, uzmanlıklarını sağlık çalışanlarıyla paylaştıklarında %84 olumlu tepkiler aldıklarını bildirmişlerdir.Katılımcıların %78 gibi bir çoğunluğu, diğer sağlık ekiplerinin manevi konulara daha entegre olabilmeleri ve keşfedebilmeleri için manevi danışmanlar tarafından eğitilerek katkıda bulunacaklarını kabul etmişlerdir.[327]

Anketi değerlendirdiğimizde, 172 katılımcının sağlık profesyonellerinin manevi bakım entegrasyonunun geliştirilmesi için araştırma ekibinin ulaştığı sonuçlar şunlardır:

> "İş başında onlara eğitim vererek, koçluk yaparak, hastanın tedavi planı müzakerelerine ve çok disiplinli istişare toplantılarına katılarak katkı verdiklerini savunmuşlardır."

Bu bulgulardan ilerleyerek manevi danışmanların, multidisipliner ekibin bir parçası olduklarını hissettiklerini ve bunun mesleklerinin önemli bir kazanımı olduğuna dair düşünceleri kendi aralarında kabul edilmiş bir gerçeklik olarak ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak: Katılımcılar MDO toplantılarına düzenli girdiklerini, farklı ünitelerde görev aldıklarını ama özellikle onkoloji ve palyatif biriminde daha aktif olduklarını, MDO toplantılarında mesleki olarak kabul edildiklerini ve alanları ile ilgili gereken yönlendirmeyi yaptıklarını ifade etmektedirler. Bu toplantılarda manevi danışmanların bulunmaları ve profesyonel davranmaları gelecekte mesleğe daha fazla güveni ve saygıyı kazandıracağı ifade edilmiştir. Zira daha az hata yapma, daha kaliteli iş üretilmesi,

[327] Jacqueline van Meurs, Roos Breedveld, Joep van de Geer, Carlo Leget, Wim Smeets, Robert Koorneef, Kris Vissers, Yvonne Engels, and Anne Wichmann, "Role-Perceptions of Dutch Spiritual Caregivers in Implementing Multidisciplinary Spiritual Care: A National Survey" *International Journal of Environmental Research and Public Health* 20, no. 3, (2023), 2154.

iletişimin güçlendirilerek personel arasında aidiyet ve özgüven duygularının yapıcı etkileri bu iş birliği toplantılarında kazanılacaktır. Bu bağlamda manevi danışmanların özellikle de Müslüman danışmanlarını mesleki açıdan öz güven kazanmaları, kendilerini kanıtlamaları ve mesleki açıdan varlıklarını gösterme adına MDO toplantılarında bulunmalarını önemsedikleri yadsınamaz. Manevi danışmanların multidisipliner ekiple bütünleşmelerinin geleceğe yönelik kaliteli sağlık hizmeti sunumu üzerinde olumlu etkileri olması muhtemeldir.

Jung, din adamlarıyla tıp adamlarının etkilerini bir araya getirmelerinin gerekliliği üzerinde durarak sağlık problemlerinin çözümünde sosyal, psikolojik, dini ve tıbbi alanlar arasında sürekli bir ekip çalışması gerektiğini tavsiye etmektedir.[328] Manevi danışmanlık hizmetleri organizasyon, iş birliği ve koordinasyon olmadan alanın ve mesleğin sağlık kurumlarında hak ettiği konuma ulaşması mümkün gözükmemektedir.

### 1.4. Doktor ve Hemşirelerin Manevi Danışmanların Görüşlerine Başvurdukları Konular

Bu başlıkta manevi danışmanların, manevi destek uygulama muhatabı olan hasta ve yakınları için sağlık uzmanlarının hangi sorun ve durumlarda çözüm odaklı kendilerine ihtiyaç duyulduğunu belirlemek için katılımcılara *"sağlık personeli daha çok hangi konularda size başvurmaktadırlar? örneklendirir misiniz?"* sorusu yöneltilmiştir. Hasta ve yakınları için tespit edilen manevi desteğe duyulan ihtiyacın analizi yapılacaktır. Alınan cevaplar özellikle hasta yakınları ile doktorlar arasında karar verme konusunda kendilerine ihtiyaç duyulduğu yönündedir.

*Katılımcı 7*, yanıt olarak soruya verdiği cevap şöyledir:

> "Kanser, kalp, yoğun bakım ve çeşitli konularda bize başvuruyorlar. Hasta kötü haber almışsa ve bu durumu kabullenmiyorsa doktor 'hastayla konuşabilir misin?' diye çağırıyorlar. Hastalığı çok ilerlemiş psikolojisi bozulmuş olanlar için de aranıyoruz. Daha çok yoğun bakım hastalarının yakınları için bizi arıyor doktorlar*."* (K7).

Hümanist olan katılımcı, hastane ortamında her ünitede kendilerine ihtiyaç olduğunu ifade etmektedir. Hastalıkların ilerleyişi sırasında sadece fiziksel acılar değil psikolojik,

[328] Arif Korkmaz, "Hastanede Dini Hayat: Teorik Çerçeve", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29 (29), (2010), 296.

sosyal ve manevi acıların da yaşandığını defalarca ifade ettik. Ancak sağlık çalışanları genellikle manevi boyutu ele alacak bilgi ve beceriye sahip olamadığından bu sorumluluk için manevi danışmanların desteğine ihtiyaç duymaktadırlar. Vries ve ark, tanımıyla hastane manevi destek sağlayıcı olarak danışmanlar bir *"*boşluk kimliğidir*"*[329] danışman olarak, tıbbi ortamlarda diğer mesleklerin yaklaşımları arasında beliren birçok boşluğu doldurmak üzere merhamet ve yardımla hastaya eşlik edendir.

*Katılımcı 4*, mesleğini icra noktasında uzmanların kendisine ulaşma sebeplerini şöyle sıralamaktadır:

> "Genel anlamda bir insanın zorlandığı, kötü haber aldığında bize başvuruyorlar. Hasta hastalığını öğrendi ona bir uğrar mısınız? Diyorlar. Kriz anında da bize geliyorlar hasta durumuyla uyum sağlayamamış; 'ben iyi bir insanım, neden başıma geldi' krizine girenler için çağrılıyoruz. Hastanın durumu kötüye gidince hasta yakınları 'hastamızı öldürüyorsunuz' diye olay çıkarabiliyorlar, doktorlar hemen bizlerden birilerini arıyorlar. Göğüs kanseri olan Faslı Müslüman bir hastam vardı, bayanın göğsünün alınması gerekiyor ama hasta izin vermiyormuş. Hemşire beni arayarak 'Hayati tehlikesi var konuşur musun? 'dedi. Varlık sancısı taşıyan herkese gidiyorum. Doğumdan ölüme kadar başvuruyorlar. Tüp bebek uzmanı bir doktor, Faslı Müslüman bir aileye iyi niyetiyle sperm bankasından nakille çocuk sahibi olabileceklerini tavsiye edince bana başvurdular. Doktora hukuki olabilir ama bu işin bir de etik boyutu olduğunu ve bunun olamayacağını anlattım. Bazı hastalar çok acı çekiyor, hemşireler dayanamıyor tedaviye son verilmesini talep edebiliyorlar bu meseleleri soruyorlar, konuşuyoruz*."* (K4).

Araştırmacı, Müslüman bir manevi danışmansınız farklı inanç sahipleri için de çağrılıyor musunuz?

> "Evet, Müslüman olmayanlara da gidiyorum hastane bunu benden istiyor. Hem genel hem özel yani, Müslümanlara gidiyorum." (K4).

Alan yazında yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular, sağlık hizmeti manevi danışmanların, hastalara veya ailelerine tedavi planlarını ve kararlarını değerlendirmede rollerinin daha çok öne çıktığıdır. Ayrıca manevi danışmanların etik karar verme, zor durumlarda hastalara, ailelerine, klinik sağlık personeline; destek, manevi danışmanlık ile

[329] R. Vries, N. Berlinger, W. Cadge, "Lost in translation: the chaplain's role in health care". *Hastings Cent Rep.*, 38 (6), (2008), 23-27.

ilgili eğitim sağlayarak, klinik ortamda stratejik faydaları olduğunu, dua ve diğer ritüeller konusunu üstlenmek, rolleri arasında tanımlanmıştır.[330]

Hasta yönlendirilmesinde etkin rol oynayan sağlık görevlileri, hangi hastanın manevi danışmana ihtiyacı olduğu konusunda farkındalık sahibi olduklarını, *katılımcı 4*'ün mesleki deneyimlerinden anlamaktayız.

*Katılımcı 10* ise, kendisine ihtiyaç duyulan vakaları şu şekilde özetlemektedir:

> "Tedavi sürecindeki çatışmalar, palyatif bölümde hastanın girdiği kriz anında olan durumlarda, kimsesiz, ailesi olmayan, dil sorunu olan, kültürü farklı olan hastalar için bize müracaat ediyorlar. Mülteci kamplarından gelenlerin güven problemi olduğundan onların güvende olduklarını hissettirecek birilerine ihtiyaç duyuyorlar, onlar için başvuruyorlar. Bir jinekolog, mülteci kampında üçüncü çocuğunu doğuran ve dördüncü gün bebeğini kaybeden bir anne için aradı. Jinekolog bu kültüre göre nasıl teselli edebilirim, nasıl bir hediye sunabiliriz? diye aramıştı. Onkoloji bölümü için daha çok çağrılıyorum, örnek üzerinden açıklık getirme adına, beyin ölümü gerçekleşmiş Afrikalı bir hastanın, ailesi serumla beslenmesinin durdurulmamasını istemiş doktor ise hastanın şiştiğini söyleyerek, nefes alma aparatının çekilmesine karar vermiş ve aile ile doktor arasında kavga çıkmıştı. Beni aradılar bize katılır mısın, bizimle düşünebilir misin, bu konuda bize bir tavsiyen var mı şeklinde başvuruyorlar." (K10).

İnsanlar, geçicilik, acı, ölüm ve şiddet benzeri duygusal ve anlam acılarıyla karşı karşıya gelmektedir. Bu acılara manevi danışmanlar, hangi sosyal alanda olursa olsun, bireylerin bu varoluşsal arayış ve acılarını yorumlama, derinleştirme ve güven oluşturma durumuyla karşı karşıyadır. Kaybedilmiş güvenirliği ve bağlılığı yeniden inşa etmek gibi ciddi desteği manevi danışmanlar sağlamaktadırlar. Alanın en önemli hizmetleri arasında, insana her durum ve ortamda yakınlık, ilgi, alaka, güven ve sevgi göstererek yardımcı olmaktır.

Katolik *Katılımcı 9*'un kendisine ihtiyacın duyulduğu alanlar ile katılımcı 10'nun arasında paralellik göstermektedir.

---

[330] B. Carey Lindsay & Jeffrey Cohen, Jeffrey. "Religion, Spirituality and Health Care Treatment Decisions: The Role of Chaplains in the Australian Clinical Context", *Journal of Health Care Chaplaincy,* 15:1, (2009), 30-35.

*"*Sadece dini içerik veya ritüeller için çağrılmıyoruz. Bir doktor veya hemşire varlık ve anlam arayışı içinde olanları, ağlayan, zorlanan hastaları anladıkları ve hissettikleri zaman ve hastaların kültürel, yaşam felsefeleri algısı üzerine fikir alışverişi içinde bize müracaat ediyorlar*."* (K9).

Bireylerin varlıklarına anlam kazandırma ve her insanda saklı bulunan inanç gücünü harekete geçirerek, iç huzur ve tatminlik kazandırmaya katkıda bulunmak mesleğin amaçları arasındadır. Hastalığın fiziksel ve biyolojik yönünü ele alan, kültürel bileşenlerini ele almayan sağlık uzmanlarının hastalara yardımının sınırlı kalacağı gerçeğinden hareketle, inandığı değerler doğrultusunda yaşamak isteyen, din ve maneviyatın sunduğu çözümlere ihtiyaç duyan hastalara destek ve yardım etmek bağlamında manevi danışmanlara başvurulması mesleğin gerekliliğine atıftır.

Mesleğinde tecrübeli ve başarılı olan *katılımcı 3*, bu konuda elde ettiği birikimlerini şöyle izah etmektedir:

"Etik konularda daha çok aranıyorum. Doktorların %80'i etik konular için benimle görüşme talebinde bulunmaktadırlar. Dini ve manevi konuları anlamakta zorlanıyorlar ama bunun etikten, değerden ve inançtan dolayı olduğu için saygı duyuyorlar. Etik konulardan olan ötanaziyi bizim gibi kabullenmeyen doktorlar da var. Bizim hastanede (tıp fakültesi hastanesi) bir hak var eğer, ötenazi gibi bir vakaya müdahil olmak istemiyorsanız sizi dahil etmiyorlar. Ben de o hakkı kullananlardanım manevi destek vermeyeceğim diyebiliyorum. Güven noktasında sıkıntısı olan hastalar veya özel bir durumu olup hemşirelere söyleyemeyen hastalar için de özelden aranabiliyorum. Örneğin Filistinli bir hasta Hollandaca ve İngilizce bilmediğinden hemşirelerle iletişime geçmek istememiş kendini kapatmış. Daha ilk görüşmemizde bana telefonunu göstererek aynı hastanede başka randevusu olduğunu anlatmaya çalıştı. Hemşireye haber verdim meseleyi hallettiler." *(K3).*

Sağlık etiğinde manevi danışmanın rolü konusunda kapsamlı çalışma yapan Carey ve Cohen, danışmanların etik komitelerine dahil edilmelerini:

I. Manevi danışmanların etik konu ve kurallarına teolojik ve manevi bir perspektifle temsil edebileceklerini,

II. Danışmanların meseleye bilimsel olmayan bir bakış açısı sunabilecekleri,

III. Etik kurul toplantılarında hasta ve yakınlarının inançları noktasında onları savunacağı bir rol üstlenebileceği gibi üç temel sebep göstermişlerdir.[331]

Etik konularda söz sahibi olan manevi danışmanlar, önemli ve zorlu etik kararların alınmasında hastanelerin etik kurullarında görev almaktadırlar. Organ aktarımı, genetik araştırmalar, ötanazi, tedaviye son verilmesi, hasta, hasta yakını ve hastane çalışanları arasında çıkan problemlerde uzlaştırma işlevi, doğuştan anomalili çocukların durumu, hasta üzerinde yapılan deneyler, ilaç araştırmaları[332] ve benzeri konuları tartışmak için kurulan kurullar, olaylardaki ikilem ve çıkmazlara cevap aramaktadırlar. Bu kurullarda manevi danışmanların yer alması inanç saygınlığı adına hayati önem arz etmektedir.

*Katılımcı 3*, mesleki olarak etik konularında inanç ve kültür bağlamı içinde gereken bilgilendirmeyi yaptığını ancak ötenazi kararlarında bulunmayı istememesi ve hastane yönetmeliğinin bunu desteklemesi çalışanlar açısından motivasyon sağladığını göstermektedir.

*Katılımcı 5* ise bu konudaki tecrübelerini şöyle aktarıyor:

> "Diyaliz ve onkolojiden devamlı gelen hastalar var, onlar için hemşireler bize başvuruyorlar. Doktorlar genellikle zorlu vakalarda bizi yanlarında görmek istiyorlar. Örneğin ölüm yaklaşmışsa, tümör her yanını sarmışsa, doktorlar bizleri yanlarına destek için istiyorlar. 'Nelere dikkat edelim, hassasiyetleri nedir?' Hollanda'da farklı kültür ve inançlara sahip hastalar çok fazladır. Doktorlar 'ölüm kelimesini ağzımıza alalım mı?' 'Allah'ın elinde, biz de çaresiziz desek mi?'' Hastaların inanç ve kültürleri açısından nasıl yaklaşalım' diye konuşmak için çağırıyorlar. Bir örnek vermek isterim, Faslı bir hastamız vardı erkek, ağrım ne kadar olursa olsun morfine müsaade etmemesini hanımına söylemiş, hastaneye geldiğimde salonda bir çığlık, hemşireler ağlıyor. Tümör hastanın nefes borusunu kapatmış…Bayanla görüşmemi istediler… Bir başka deneyim olarak yaşlı Hollandalı bir hastaya uğradım, gençliğinde cinsel bağımlılığı olduğunu, birçok kadınla beraber olduğunu, şimdi ise hayatını gözden geçirdiğinde pişmanlık duyduğunu, geçmişiyle yüzleşmekten korktuğunu söyledi…" (K5).

[331] Timmins, F., Caldeira, S., Murphy, M., Pujol, N., N., Sheaf, G., Weathers, E., Flanagan, B. (2018). The Role of the Healthcare Chaplain: A Literature Review, *Journal of Health Care Chaplaincy*, 24 (3), 87-106.
[332] Hamiyet Karakaya ve Yaman Örs, "1994 Dünyada ve Türkiye'de Etik Kurulları", *Ankara Tıp Mecmuası (the journal of the faculty of medicine),* vol. 47, (1994), 715.

Carey ve Cohen danışmanların hastalara, ailelere ve klinik personele, duygusal stresten kurtulmalarına, herhangi bir sağlık kararının bütünsel olmasını sağlamada aktif, duygusal, sosyal, kültürel ve manevi alanları da içerecek fiziksel ve anatomik teşhisin ötesini görebilen kilit profesyoneller olduklarını[333] yaptıkları birçok araştırma sonuçlarında ortaya koymuşlardır. Sağlık görevlilerinin manevi destek uygulamalarının içerik ve gerekliliğine dair bilgi düzeyleri onların, manevi danışmanlarla iş birliğinin artmasına sebep olduğunu katılımcının ifadelerinden anlaşılmaktadır. Hollanda örnekliğinde olduğu gibi alanın gelişimine dünya literatüründen baktığımızda, en yaygın hizmetin sağlık kurumlarında, hasta ve hasta yakınlarına yapılan manevi yönelimli psikolojik yardımlar olduğu izlenmektedir. Hastanelerde yatarak tedavi gören hastaların dini- manevi ihtiyaçlarını karşılamak, iyileşme süreçlerini desteklemek, dini ritüellerini imkanlar ölçüsünde yerine getirebilmelerine olanak sağlamak, hayatı sorgulama süreçlerinde dinleyen bir kulak olmak amacıyla manevi-dini hizmet sunmak, yirminci yüzyılın başlarından itibaren gelişerek devam eden bir uygulamadır.

*Katılımcı 5,* görevinin tıbbi modelden bağımsız ve klinik faydalara odaklanmayan alternatif bir uzman bakışı sağlayabileceklerini vurgulamaktadır.

*Katılımcı 8*, akademi hastanesi gibi yoğun bir iş ortamında bulunması nedeniyle kendisine ulaşılma sebeplerini şöyle sıralamaktadır:

> "Kemoterapi alanlar, yetişkin ve çocuk yoğun bakım ünitesinden, vurulma durumları ve trafik kazalarında hasta yakınları için akşam ve tatil günleri de dahil olmak üzere çağırılıyorum. Çok nadir olarak ölüleri yıkamak, çocuğunu kaybetmiş birini kırmamak için yıkıyoruz.*" (K8).*

Katılımcının verilerinden insanların acılı, sıkıntılı, korkulu ve ümitsizlik gibi duygusal anlarında yanlarında olarak din, inanç ve manevi konularda onlara moral ve motivasyon desteği sunmak ve inanç gücünü harekete geçirmek olarak değerlendirebiliriz. Bu alanda yapılan araştırma ve yapılan bir anket çalışması sonucu, manevi danışmanlara hastaları yönlendirmeyi dört ana sebebe gruplandırmışlardır: *"*ağrı ve depresyon; kaygı ve öfke; tedavi sorunları ve kayıp ve ölüm" olarak tespitin yanında, zor zamanlarda hastalar ve aileleri için çok değerli ve uygun olabilecek dini veya kültürel ritüel desteğinin

[333] B. Carey Lindsay & Jeffrey Cohen, Jeffrey. "Religion, Spirituality and Health Care Treatment Decisions: The Role of Chaplains in the Australian Clinical Context", *Journal of Health Care Chaplaincy,* 15:1, (2009), 309.

danışmanların rolü olarak sayılmaktadır.[334] Anket sonucu elde edilen bu veriler manevi danışmanların, pastör, imam veya haham olmadığını kendine has bir disiplin olduğunu kanıtlayan bulgulardır. ABD'de bulunan bir klinik tarafından yapılan bir başka araştırmada, hastaların inanç danışmanlığı anlamında beklentilerini ortaya koymuşlardır. 2008, 2009 yılları arasında yapılan bu anket araştırmasında manevi danışmanlardan ne beklediklerine yönelik sorulara verilen yanıtlarda: "Beni dinlemek, Tanrının ilgisini ve varlığını hatırlatmak, belirli endişe veya zor zamanlarda yanımda bulunmak, bana tavsiyelerde bulunmak, ahlaki-etik kaygılar ve kararlarda yanımda olmak, birlikte dua etmek ve kutsala dönük tören hazırlamak ve aileme-arkadaşlarıma destek vermek[335] olarak dönüş yapmışlardır. Bütün bu bulguları birleştirdiğimizde manevi danışmanlık sadece akıl, zihin, duygu ve düşünce sağlığı değil, din ve inanca dayalı bir ahlak, hayat ve varlık anlayış ve arayışıdır.

*Katılımcı 1*, özellikle hasta yakınları için kendisine başvurulmasını bir örnekle cevap vermiştir:

> "Doktor tedaviyi sonlandırma gibi ağır kararlarda bizim görüşümüze başvurmaktadırlar. Mesela morfin, bilincinin kapanmasına sebep olduğundan ölüm anında şehadet getirememe endişesiyle hasta morfini istemiyor. Hasta yakınları da morfine müsaade etmiyorlar. Doktorlar hasta acı çekiyor, bu insancıl bir durum değil, ilaç vermek zorundayız diyor ve aileyle doktorlar arasında sert tartışmalar oluyor bizi çağırıyorlar aileyle görüşüyoruz. Bir aile babalarının dindar olduğunu ve şehadet getiremeyeceği endişesinden dolayı doktorla tartışmışlar, doktor aileyle görüşebilir misin? diye rica da bulundu. Aileyle görüşerek onlara inançları doğrultusunda farklı bir bakış açısı sağlamaya çalıştım". (K1).

Biyoetik kapsamında olan tedaviyi durdurma gibi konularda, kurumların bir politika belirlemede manevi danışmanlar kurumlara danışmanlık yapmaktadırlar.

*Katılımcı 5 ve 1*'in deneyimleri, hastanın kültürünü-inancını ve dini kaynaklara hâkim, doktor-hasta ve hasta yakını arasında iletişim ve diyalog sağlama görevini üstlenen

[334] Timmins, F., Caldeira, S., Murphy, M., Pujol, N., N., Sheaf, G., Weathers, E., Flanagan, B. (2018). The Role of the Healthcare Chaplain: A Literature Review, *Journal of Health Care Chaplaincy*, 24 (3), 87-106.
[335] K.M. Piderman, D.V. Marek, S.M. Jenkins, M.E. Johnson, J.F. Buryska, T.D. Shanafelt, F. G. O' Bryan, P.D. Hansen, P.H. Howick, H.L.Durland, K.A. Lackore, L.A. Lovejoy, P.S. Mueller, "Predicting patients' expectations of hospital chaplains: a multisite survey", *Mayo Clin Proc*., 85 (11), (2010), 1001–1010.

manevi danışmanın, gelişmiş batı ülkelerinin sağlık kurumlarında olumlu ve yapıcı bir rol oynadıklarını ortaya koymaktadır.[336]

Araştırmamızın bu aşamasında, katılımcıların yanıtları neticesinde hastane manevi danışmanlığına sağlık personeli tarafından ihtiyaç duyulan durumlar genellikle hastalığı nedeniyle krize girenler, ameliyat öncesi anksiyete yaşayanlar, dini -kültürel farklılıklarda, hasta yakını ile anlaşmazlıklarda, ölüm sürecinde, hayatını anlamlandırma noktasında sıkıntı yaşayan hastalarda, dua gibi ibadet ve ritüellerin desteklenmesi için olduğu anlaşılmaktadır. Sağlık personelinin hastalarını manevi danışmana refere-havale etmelerini şöyle maddeleyebiliriz:

I. Hastaların yaşadığı problemin dini ve manevi inanç ve uygulamalarından kaynaklı olması,

II. Hasta veya yakınlarının sorunlarına inanç-din veya manevi eğilimli çözümler arayışında olmaları,

III. Yasal hasta hakları bağlamında ibadet-ritüel haklarının yerine getirilmesi için refere edilmektedir,

IV. Hasta veya yakını kendileri için manevi destek arayışında olduklarında.[337]

Bu bağlamda katılımcılardan alınan cevaplar özellikle hasta yakınları ile doktorlar arasında karar verme konusunda kendilerine ihtiyaç duyulduğu vurgusu öne çıkmıştır. Manevi destek uzmanlarının multidisipliner toplantılarında yer almaları, yaptıkları hizmetin kendine has metot, uygulama ve sınırlılıkları olduğunu temsil etmeleri, sağlık personelinin hastalıkla baş etme noktasında maneviyatın ve manevi danışmanlık mesleğinin gerekliliğini kabullenmelerine etki ettiği bulgularına ulaşılmıştır.

Katılımcılarla yaptığımız görüşme sorularının değerlendirmelerine ilişkin analizine yer verilecektir.

---

[336] Arif Korkmaz, "Hastanede Dini Hayat: Teorik Çerçeve", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29 (29), (2010), 295.

[337] Hıdır Apak ve Metin Erdem, Sağlık Hizmetleri'nde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik, Hastanede çalışan sosyal çalışmacı ve manevi destek personeli arasındaki iş birliği: sorunlar ve öneriler, Ed. Ali Ayten, Halil Ekşi, Mahmut Zengin, Nuri Tınaz, İstanbul, Dem Yayınları, (2019), 158.

## 2. Sağlık Çalışanlarının Manevi Danışmanlara Yönelik Algıları ve Multidisipliner İşbirliğine İlişkin Görüşlerinin Analizi

Alan araştırmamızın bu bölümünde manevi danışmanlık birimiyle koordinasyon sağlayan doktor ve hemşirelerin, manevi danışmanlara yönelik algıları ve uygulama sürecinde manevi danışmanlara olan ihtiyaca dair değerlendirmelere ilişkin analizlere yer verilecektir.

Sağlık personeline (doktor, hemşire) yönelik yapmış olduğumuz yarı yapılandırılmış mülakatlardan elde ettiğimiz verileri değerlendireceğimiz ana başlıklar şunlardır: sağlık çalışanlarının manevi danışmanlık mesleğinin gereklilik ve işlevselliğine ilişkin değerlendirmeleri; manevi danışmanlığın sağlık hizmetlerinin kalitesinin artmasına olumlu etkisinin olup olmadığı hakkındaki görüşleri; sağlık personelinin, manevi danışmanlarla iletişim ve multidisipliner iş birliği sürecinin nasıl olduğu; sağlık çalışanlarının, manevi danışmanlığın hastalar üzerindeki pozitif etkilerine ilişkin görüşleri.

Çalışma kapsamında görüştüğümüz sağlık çalışanlarının manevi danışmanlığa ve multidisipliner iş birliğine ilişkin görüşlerini analiz etmeden önce katılımcılarla ilgili bilgi vermek yerinde olacaktır. Araştırma kapsamında beş uzman doktor, altı hemşire ile görüşülmüştür. Örneklem grubunu oluşturan doktor ve hemşirelerin tamamı Hollanda yasaları gereği lisans ve yüksek lisans mezunudur. Katılımcıların çoğunun hizmet yılı on yıl ve üstüdür. Etik kurallar gereği doktor ve hemşirelerin isimleri zikredilmeden Katılımcı 1, Katılımcı 2., vd. şeklinde zikredilmiştir. Araştırmaya katılan doktor ve hemşirelerin vermiş oldukları cevaplar, doğrudan alıntılanmıştır. Katılımcıların aktarımlarına, araştırmacının kısa yorumlarına yer verilmiş ve analiz sırasında ulaşılan verilerle, ilgili alanlardaki bulgulardan faydalanılarak çalışmanın desteklenmesi hedeflenmiştir.

| **Demografik Özellikler:** | | | | |
|---|---|---|---|---|
| **Meslek** | **Cinsiyet** | **Milliyet** | **Eğitim** | **Hizmet Süresi** |
| Doktor/ Psikiyatr | Erkek | Türk | Uzman | 3 Yıl |
| Doktor/Psikiyatr | Kadın | Türk | Uzman | 7 Yıl |
| Doktor/yoğun Bakım | Kadın | Hollandalı | Uzman | 22 Yıl |
| Doktor/Dahiliye | Kadın | Hollandalı | Uzman | 23 Yıl |
| Doktor/Onkoloji | Kadın | Hollandalı | Uzman | 20 yıl |
| Hemşire | Kadın | Türk | Lisans | 8 Yıl |
| Hemşire | Kadın | Hollandalı | Yüksek Lisans | 11Yıl |
| Hemşire | Kadın | Hollandalı | Yüksek Lisans | 1 Yıl |
| Hemşire | Kadın | Türk | Yüksek Lisans | 15Yıl |
| Hemşire | Kadın | Surinam Asıllı | Yüksek Lisans | 18 Yıl |
| Hemşire | Kadın | Hollandalı | Yüksek Lisans | 8 Yıl |

**Tablo 15:** Sağlık Çalışanlarının Demografik Özellikleri

### 2.1. Sağlık Çalışanlarının Manevi Danışmanlık Uygulamasına ve Manevi Danışmanlara Yönelik Algıları

Araştırmamızda sağlık personelinin, manevi danışmanların mesleki uygulama ve varlıklarına yönelik algılarını belirlemeye dair değerlendirmelerini bir araya getirdiğimiz bu başlıkta; *"katılımcıların alana ilişkin bakış açılarını, mesleki olarak hastane manevi danışmanlığının yardımcı sağlık ekibi içinde nasıl değerlendirdikleri"* analiz edilecektir.

Manevi danışmanlara yönelik imaj ve algıların analiz edildiği bu bölümde yapılan görüşmeler, özellikle onkoloji ve yoğun bakım doktorlarının ve hemşirelerinin hastaların,

hayatlarıyla yüzleşip yaşamlarının anlamını aradıkları döneme şahitlik etmeleri sebebiyle manevi danışmanlara yönelik algılarının pozitif yönde olduğu görülmektedir.

Uzun yıllardır yoğun bakımda uzman doktor olarak görev yapan *Katılımcı* 3, hastanede görev yapan manevi danışmanların profesyonellikleri ve fonksiyonlarına dair bakış açısını şöyle ifade etmektedir:

> "Manevi danışmanların varlığı, bizim yoğun bakım ünitesi için çok önemli. Çünkü hastalar için mana taşıyorlar, onlara rehberlik ediyorlar, konumları bizim için de önemli. Biz farklı kültürlerin gelenek görenek ve inançlarına bazen farklı baksak bile manevi danışmanlar bunları bizim için normalleştirmeye çalışıyorlar. Farklı inanca ve kültüre sahip hastalar da bizim insanımız diye yardımcı oluyorlar. Manevi danışman olarak değerli bir konumdalar. Bizim hastaneye gelen Müslüman manevi danışmandan çok şey öğrendik, bilgilendik özellikle etik konularda ve farklı kültürler hakkında." (K3).

Bilindiği gibi "Yoğun bakım ünitesi fiziksel durumu ağır olan hastaların monitörle izlenerek yaşam fonksiyonlarının desteklendiği, özel tedavi yöntemlerinin uygulandığı, karmaşık cihazların bulunduğu bölümlerdir."[338] Yoğun bakım ünitelerinde hastaların ölüm korkusu, beden bütünlüğünün kaybolması, geleceğini öngörememesi, ağrı ve yaşamının tehdit altında olması, yakınlarını görememesi, hareket kısıtlılığı gibi durumlarla yüz yüze gelir. Bundan dolayı bu ünitelerde maneviyat gereksinimleri hasta, hasta yakını ve sağlık görevlilerinin emosyonel stres, değer ve inançların tehdit edildiği, varoluşsal krizlerin yaşandığı, umut ve bağlanma ihtiyacının bulunduğu bu zor zamanlardan daha fazladır.[339] Bu ünite hastaların ve aile üyelerinin korku yaşadığı, ölüm gerçekliğini sıklıkla düşündüğü bir ortam olması nedeniyle derin duygusal sıkıntıların eşlik ettiği alanlardır. Katılımcının yoğun bakımda bu gereksinime ihtiyacı olduğuna olan inancı, manevi danışmanların fonksiyonelliğinin değerini ortaya koymaktadır. Ayrıca, manevi danışmanın inanç ve kültürler arası iletişimde köprü görevi yaptığını ifade etmesi mesleğin kabulünün ifadesidir.

[338] Derya Uzelli ve Esra Akın-Korhan, "Yoğun Bakım Hastalarında Duyusal Girdi Sorunları ve Hemşirelik Yaklaşımı", *Florence Nightingale Journal of Nursing*, c. 22, s.2, (2014), 121.
[339] Zübeyde Kaçal ve Nilüfer Demirsoy, "Yoğun Bakım Hastalarında Spiritüel Değerlendirme", *Sakarya Tıp Dergisi,* 8 (2), (2018), 172.

*Katılımcı 5*, manevi danışmanların daha fazla ihtiyaç duyulduğu onkoloji biriminde onkolog olarak görev yapmakta olup manevi danışmana yönelik algısını şu cümlelerle ifade etmektedir:

> "Onkolojide çalıştığım için manevi danışmanlar benim için çok önemli. Onları faydalı ve gerekli görüyorum. Psikolojiyle bir görüyorum. Kafanda halledemediğin meselelerde psikoloğa, travmatik konularda psikiyatra gidersin. Onkolojiye gelenler öleceklerini öğreniyorlar, ne yapacaklarını nasıl davranacaklarını bilemiyorlar. Bu durumda manevi destek uzmanının bulunması çok önemli. Düşüncelerini rayına koymak için destek lazım. Kanser olan bir hastamın yanında hep arkadaşları vardı ama korona başlayınca arkadaşları çekildi. Dertlerini paylaşmada ona en iyi psikolog ve manevi danışman destek oldu. Bazen hastalar dil bilmediğinden onların ne hissettiğini anlamıyorum. Çocuklarıyla konuşmaya çalışıyorum ama benim için en sağlıklısı manevi danışmanın hastayla görüşmesi hem hastayı anlıyor hem de tıbbi konuda bilgisi olduğundan en iyisi onlarla görüşmek. Kemoterapi alırken hasta ölüyor, danışmanlar aramızda köprü oluyorlar." *(K5)*.

*Katılımcı 5*,'in değerlendirme ve yaklaşımı, dine ve maneviyata bağlılığı araştırılan sağlık çalışanlarının, dini bakış açılarının olumlu oluşunun özellikle ölümcül hastalıklarda, hamileliğin sona erdirilmesinde ve tedavinin askıya alınması gibi etik ve hassas konularda klinik kararları etkilediği ve aracılık rollerinin olumlu sonuçlara evrildiğini desteklemektedir.[340]

Genel olarak hastalıklar ama özellikle kanser gibi uzun süreli hastalıklar sosyal gereksinimlerin yanında manevi gereksinimleri de artırırlar. Hastalar yaşamlarında dine ve maneviyata fazla yer vermemiş olsalar bile, kanser durumunda umut ve güç kaynağı olarak inandıkları dine yakınlaşmaktadırlar. Yapılan araştırmalarda manevi destek uygulamalarının kanser hastalarında, manevi iyi olma halinin depresyon ve anksiyete düzeylerinin düşük olmasına, umut ve hayat kalitelerinin artmasına, anlam oluşturma becerilerini artırmasına sebep olduğu belirtilmektedir. Meme kanseri hastalarında manevi baş etmede, hastaların %91'i inanç desteğini, %70'i sosyal desteği ve %64'ü anlam

[340] Marcelo Saad and Roberta de Mederios, "Programs of Religious/Spiritual Support In Hospitals - Five 'Whies' and five 'Hows'", *Philosophy, Ethics, and Humanities in Medicine*, 11, (2016), 2.

yaratma yeteneğini artırarak kanserle başa çıkmada fayda gördükleri tespit edilmiştir.[341] *Katılımcı 5*'in çalışma ortamındaki tecrübeleri kanser hastaları için maneviyat ve manevi desteğin kıymeti bağlamında bu araştırma sonuçlarını desteklemektedir.

Psikiyatr olan *Katılımcı 2,* Manevi danışmanlar hakkındaki algısını şöyle ifade etmiştir:

> "Manevi danışmanlar rakibimiz değiller aslında birbirimizi tamamlıyoruz. Alanlarımız bir değil ama kesişme noktaları var. Manevi danışmanın tam olarak fonksiyonu nedir bilmiyorum. Hayatı anlamlandırma ve inançla alakalı konularda etkinler sanırım. Bizim kendi departmanımızda psikoterapi verildiği için hayata dair anlamlandırma hastayla birlikte sorgulanıyor ve psikoterapiyle çözülmeye çalışılıyor. Bundan dolayı benim çalıştığım psikiyatri bölümünde manevi danışman bulunmuyor. İnsanların hayatlarının belli aşamalarında hayatı anlamlandırma noktasında manevi danışmanlar çok büyük destek olabilirler ama biz o desteği talep etmiyoruz. Aslında beraber çalışmak daha güzel sonuçlara yol açabilir. Psikiyatri ile manevi danışmanlar arasında kopukluk var onlara başvurmak aklımıza gelmiyor. Manevi danışmanlar daha fazla ön planda olmalılar ve gerekliliklerine inanıyorum*." (K2).*

Katılımcı 1'de psikiyatrist olarak bir hastanenin psikiyatr ünitesinde görev yapmaktadır ve manevi danışmanlara ilişkin değerlendirmesi *Katılımcı 2*'nin bakış açısına paraleldir. Şöyle ki:

> "Manevi danışmanları alternatif olarak görmüyorum. Çünkü her konuda bilgili olacağız diye bir şey yok. Psikiyatride manevi alana dair çok ders almıyoruz, o konuda yeterince eğitilmiyoruz. Onun için onlara ihtiyaç olduğunu düşünüyorum. Çalıştığım kliniklerde manevi danışmanlarla çok sık çalışmadım, ara sıra gerek gördüm. Onların kurumun kalitesini arttırdıklarına inanıyorum. Hollandalı psikiyatr arkadaşlarım örneğin acile gelen Türk hastaların ailelerinin soru ve sorunlarını anlamadıklarında manevi danışmanlara başvuruyorlar. Ama ben Türk olduğumdan gerek duymuyorum. Hollandalı meslektaşlarım manevi danışmanlara daha çok yönlendiriyorlar." *(K1).*

Her iki katılımcının manevi danışmanlığın gerekliliğini savunmalarına rağmen, manevi danışmanlarla ortak çalışmada yeterli adımı atmamaları psikoloji ve psikiyatrinin

[341] Nihal Bostancı-Daştan ve Sevim Buzlu, "Meme Kanseri hastalarında maneviyatın etkileri ve Manevi Bakım", Maltepe Üniversitesi, *Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, 3 (1), (2010), 75.

maneviyatla mesafeli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu alanda 2022 yılında yayınlanan bir makalede psikiyatristlerin diğer doktorlara göre, maneviyat arayışı içinde olan hastalarla bir arada bulunma durumları daha yüksek olmasına rağmen, manevi danışmanların, psikiyatri alanında az bulunduğu ve bu alanın hemşirelerinin, manevi tartışmaları teşvik etme olasılıklarının düşük olduğu, manevi danışmanların da psikiyatri bölümündeki hastalarla ara sıra görüşebildiklerini belirttikleri ifade edilmiştir.[342] Kasapoğlu'na göre, psikolojinin öncülerinden Freud ve Ellis'in, din ve maneviyatı psikoterapiden uzak tutmaları ve bu alanlarla entegrasyonuna yönelik olumsuz yaklaşımları, günümüzde de etkisini sürdürmektedir. Ancak psikoloji ile maneviyatın bireyin kişilik gelişiminde hayati rol oynadığı, alanda giderek önem kazanmaktadır. Jung bireylerin psikoseksüel ve psikososyal olmaları yanında psikospiritüel olarak değerlendirerek, Tanrıya ve dine inanmayı, insanı nevrozdan kurtaran bir etken olarak sunmaktadır. Psikoterapi uygulamalarında manevi değerlere yer verildiği, yapılan araştırmalarla entegrasyonun arttığını göstermektedir. Rose, Westefeld ve Ansley 9 ayrı danışmanlık gruplarından 75 danışanı kapsayan araştırmalarında, danışanların %75'nin psikolojik tedavide manevi konulara istekli ve açık oldukları bulgusuna ulaşmıştır.[343] Psikoterapide manevi yönlendirmenin arttığını yapılan ampirik araştırmalarda görülmektedir.

*Katılımcı 6 ve Katılımcı 7* Amsterdam'da bir hastanede görev yapan iki hemşire olarak manevi danışmanlara dair yaklaşımlarını şu şekilde ifade etmektedirler:

> "Biz hastaya medikal baktığımızda bu yeterli olmuyor. Psikiyatr veya psikoloğun veremediği cevaplar oluyor. O zaman manevi destek uzmanını çağırıyorum ve hastalarım aradıkları cevapları bulabiliyor. Manevi danışmanların hastanelerde bulunmalarını gerekli görüyorum. Hastalar fazla konuşmayı sevmezler manevi danışmanlar hastayla bizim aramızda köprü olabiliyor. Hastamız ilaç kullanmak istemiyor veya dediklerimiz yapmak istemiyor. O zaman manevi danışman araya giriyor. Biz sağlıkçılar hastanın manevi danışmana ihtiyacı olduğunu fark edip onlara yönlendirdiğimizde hastanın bize ve kurumumuza güveni artıyor. Bu da

[342] BSW Earl, A. Klee, EL Edens, JD Cooke, H. Heikkila H, LE Grau, "Healthcare Providers Perceptions about the Role of Spiritual Care and Chaplaincy Services in Substance Use Outpatient Treatment", *International Journal of Environmental Research and Public Health,* 19 (15), (2022), 9441.
[343] Figen Kasapoğlu, "Psikolojik Danışma Süreci ve Maneviyat: Bir Bütünleştirme Arayışı", Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi,* (2017), 142-145.

> hastanelerin kalitesinin artmasına sebep oluyor. Hastanemizde manevi danışmanlar her zaman hazır olarak bulunuyorlar." (K6).

Müslüman bir hemşire olan *Katılımcı 6*, hastaların manevi danışman ihtiyacını takip ettiğini vurgulamaktadır. Araştırma bulguları, hemşirelik uygulamalarında maneviyatın aktif rol oynaması, hemşirenin kişisel özelliklerinden; kişisel inançları, değerleri, korkuları ve kişisel deneyimleri ve bunun yanında yaş, deneyim, manevi katılım, kültürel faktörler, maneviyat din algısı ve eğitimin etkilediği görülmektedir.[344] Hemşirelerin inanç, din ve aşkın farkındalıkları manevi bakımın önemli bir öncülüdür. M.Ö.500 yılında Hipokrat hastalara bakan görevlilere, hastaların ruhsal sağlığına önem vermelerini ve zarar vermemelerini önerdiği tarihe not düşülmüştür.[345]

*Katılımcı 7*'in bu konuda yaklaşımı ise şöyledir:

> "Bana göre manevi danışmanların aramızda bulunmaları gerekli. Hastanın maneviyat ve anlam arayışları ile ilgili sorularında manevi danışman çağırıyorum. Psikoloğa ihtiyaç duyduklarında uzun bekleyebiliyor hastalar. Ama manevi danışmana ulaşmak daha kolay oluyor ve onlar hastalara daha fazla vakit ayırıyorlar. Böylelikle hizmet kalitesi yüksek tutuluyor." (K7).

*Katılımcı 7*, manevi danışmana ulaşmanın kolaylığından ve psikologlar kadar danışmanlarında etkili olduklarını vurgulamaktadır. Hollanda sağlık sisteminde manevi danışmanların memur statüsünde bulunmaları ve birçok hastanede görev almaları onlara ulaşımı herkes için kolay kılmaktadır.

Araştırmamızda örneklem grubunda hemşireler bulunduğu için Hollanda'da hemşirelik mesleği hakkında kısa bilgi vermek yerinde olacaktır. Hollanda'da hemşirelik mesleği 4 yıllık sağlık meslek lisesi veya 4 yıllık lisans eğitiminden sonra yapılmaktadır. Uzman hemşire olmak için yüksek lisans eğitimi almak gerekmektedir. Ülkede hemşireliğin hizmet alanları çok geniş olarak belirlenmiştir. Amsterdam Tıp Fakültesinin (Amsterdam University Medical Center (UMC) hemşirelik mesleğine yönelik "hasta ile güven ilişkisi" üzerine profesyonel çalışma standartlarından örnek vermek, hemşirelerle manevi

---

[344] R. Van Leeuwen, "Spiritual Care: İmplications For Nurses' Professional Responsibility", *Journal of Clinical Nursing*, 15 (7), (2006), 875-884.

[345] Connie Drury and Jennifer Hunter, "The Hole in Holistic Patient Care", Kansas City: University of Missouri, *Open Journal of Nursing* volume 6 (9), (2016), 776-777.

danışmanlar arasındaki ilişkiyi anlamak açısından yerinde olacaktır. Bu standartlardan bazıları şunlardır:

Hastanın düşünce ve duygularını değerlendirmek için çaba göstermek ve davranışlarının altında yatan faktörleri ve kültürleri dikkate almak.

- Hastanın statü, yaşam felsefesi, eğitim, ırk ve cinsiyet fark etmeksizin sosyal ve ekonomik statüsü ne olursa olsun saygı göstermek.
- Empatik bir duruşla hastanın değerleri, alışkanlıkları, mahremiyet ihtiyacı ve hastanın duygularını dikkate almak.
- Hastanın teşhis, tedavi ve kabulünü hastalık sürecinin bir parçası olarak görüp devamında psikolojik, fiziksel ve sosyal problemlerini gözlemlemek.
- Hastayla birlikte anlamlı bir yaşam için olasılıklar araştırmak, hastayı yönlendirmek, uyarmak ve motive etmek.
- Hastanın fiziksel, duygusal, zihinsel ve ruhsal düzeydeki sonuçlarını göz önünde bulundurmak.[346]

Konumuzla ilişkilendirdiğimiz birkaç maddede görüldüğü gibi, hemşirelerin yetki alanları geniş tutulmuş sadece tıbbi alanda değil hastanın fiziki, psikolojik, duygusal, kültürel ve sosyal ihtiyaçlarının da gözlenmesi ve rapor edilmesi görevleri arasına alınmıştır. Uluslararası Hemşireler Birliği (ICN) Etik Kuralları (2000), hemşirenin bakım verirken: "Bireyin, ailenin ve toplumun insan haklarına, değerlerine, geleneklerine ve manevi inançlarına saygı duyulan bir ortamı teşvik eder" ilkesini hemşireler için belirtmektedir. .[347]

Hemşireler Birliğinin Etik Kuralları hemşirelerin verdiği bakımı hastanın biyolojik, psikolojik, sosyal ve ruhsal durumuna ve ihtiyaçlarına uygun olarak, bütüncül bir şekilde ele almasını gerekli görmektedir. Hastanın manevi ihtiyaçlarına cevap vermemek ve

[346] Verpleegkundige CanMEDS VUmc-Competenties bij het verpleegkundig profiel in De Verpleegkundige Standaard VUMC, (Erişim 05 Mayıs 2024).
[347] The Icn Code of Ethics For Nurses, (Erişim 19 Mayıs 2024).

bundan kaçınmak, bütünsel/ holistik bakımında bir boşluk yaratır. Bu boşluğun kapatılması için hemşireler ihtiyaç hisseden hastaları danışmanlara yönlendirmektedirler.

Tıp fakültesi hastanesinde Hematoloji bölümünde hemşire olan *Katılımcı 8*, manevi danışmanların işlevselliğine yönelik yaklaşımı şu şekildedir:

> "Manevi danışmanların varlığı daha çok bölüme de bağlı ama, bizim bölümde çok işe yarar olarak görüyorum. Bizde lösemi, kanser ve başka hastalıklar olduğundan duygusal bir dönemin içinden geçtiklerinden manevi danışmanın çok destek olacağını düşünüyorum. Onların hastaya daha fazla zaman ayırma imkanları var. Sağlık sistemi çok geniş, fiziksel ve teknik olduğu kadar psikolojik bir yönü de var. Bu yüzden manevi danışman önemli. Böylece sağlık sistemini geniş bir şekilde ele almış oluyorsun. Bu şekilde kesinlikle sağlık hizmetinin kalitesi artmaktadır." (K8).

*Katılımcı 8*'nin manevi danışmanlara olan ihtiyacın bölümlere göre değiştiği görüşü, hematoloji gibi lösemi ve kan hastalıklarının bulunduğu ünitelerde manevi danışmanların daha etkili olduğu yönündeki aktarımı hemşirelerin, manevi danışmanların işlevsellik ve fonksiyonelliklerinin farkında olduğunu koymaktadır.

Hemşireler servislerde, hasta ve yakınlarıyla daha fazla iletişim kurmaktadırlar. Bu iletişimin sonucu olarak muhatapların yaşadığı durumları ve ihtiyaçlarını analiz ederek neyin gerekli olduğuna dair ön görü sahibi olmaktadırlar. Maneviyat, anlam ve dini ritüeller gibi bireyin arayış ve gereksinimlerini daha iyi tahlil edebilmektedirler. Bu anlamda Türkdoğan, hemşirelerin hastaların din, dil ve etnik farklılıklarını ele alarak hasta-hemşire ilişkilerinde sağlıklı bir iletişim kurulabileceğine dikkat çekmiştir. Ayrıca "hemşirelerin görev bilincine erişerek, hastaya dini değerlere göre yaklaşması olumlu sonuçlara sebep olacaktır"[348] yaklaşımıyla hemşireliğin sorumluluklarını ifade etmiştir. Hemşireliğin *"*bağımsız fonksiyonları" olarak belirtilen alanlarda hemşireler, hastanın duygusal ve fiziksel güçlüklerinin neler olduğunu, nerelerde yardım ve desteğe ihtiyacı olduğunu ve bunlarla baş edebilme desteğini vererek hemşirelik faaliyetlerine karar verebilir.[349]

---

[348] Orhan Türkdoğan, *Kültür ve Sağlık–Hastalık Sistemi*, (MEB Yayınları, İstanbul, 1991), 81-82.
[349]Hatice Haytural, *Hemşirelerin Bağımlı–Bağımsız İşlevlerinden En Çok Hangilerini Yerine Getirdiklerinin Saptanması,* (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1989), 3-4.

Hemşirelerin görev standartları gereği manevi danışmanlarla diyalog ve iş birlikleri daha fazladır. Hastanın fiziksel ihtiyaçlarının beraberinde manevi ihtiyaçların tespitinde ve yönlendirmesinde hemşirelerin etkisinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Hemşirelik tarihi boyunca hemşireler biyo-psiko-sosyal-spiritüel bütünsel bakımı sağlama iddiasında olmuşlardır. Çağımızda ise hemşireler, maneviyat destek bakımı hakkında kendilerini yeterli görmediklerini, manevi boyutu ele alma konusunda yeterli eğitim almadıklarını ve manevi desteğin sağlanması için profesyonel rolleri konusunda kararsız olduklarını dile getirmektedir.

Hollanda hastanelerinde psikiyatri bölümlerinde manevi danışman bulundurulduğunu, ancak psikiyatri kliniklerinin hepsinde bulunmadığını ve bunun, psikiyatrların manevi danışmanlığın profesyonel bir alan ve bir ihtiyaç olduğuna dair bilgi eksikliğinden kaynaklandığı gözlemlenmiştir. Katılımcı ifadelerinin ortak vurgusu sağlık uzmanlarının, manevi desteğin hastalarında itimat, şefkat, umut ve yaşam direncini desteklediği, medikal tedaviye olumlu cevap verme ihtimalini arttırdığıdır. Bu sonuç, sağlık hizmetlerinde manevi danışmanlığın sürece olumlu katkı sağlayan profesyonel bir alan olduğu görüşünü desteklemektedir.

### 2.2. Sağlık Çalışanlarının Manevi Danışmanlarla İletişimi ve Multidisipliner İş Birliği Sürecine Yönelik Yaklaşımları

Sağlık çalışanlarının, manevi danışmanlarla hastaları hakkında iletişim ve çok disiplini ekip çalışmaları bağlamında kendilerine *"ortak hastalarınız hakkında manevi danışmanlarla görüş alışveriş sürecini nasıl uyguluyorsunuz ve multidisipliner toplantılarda onların bulunmalarını destekliyor musunuz?*" sorusu yöneltilmiştir. Bu sorular kapsamında katılımcılardan aldığımız değerlendirmeler, çok disiplinli istişare toplantılarına manevi danışmanların katılmalarının gerekliliğini destekledikleri ve hastaya holistik yaklaşım için manevi danışmanlığın işlevselliğinin artırılmasını savundukları sonuçlarına işaret etmektedir.

Dahiliye ve yoğun bakım uzmanı olarak mesleğinde uzun yıllar hizmet etmiş bir sağlık uzmanı olan *Katılımcı 4,* manevi danışmanlarla iletişimini öz bir şekilde ifade etmektedir:

> *"*Biz teknik olarak çalışıyoruz onlar ise anlama yönelik hizmet ediyorlar ve bizim için bir değerdir. Hastanın iyiliği için aynı toplantılarda bulunmak bir zenginliktir. Tıbbî görüşümüz değişmez ama hastaları anlamamız için önemliler.

> Bazen hastanemizin Müslüman manevi danışmanıyla aynı hastaya giriyoruz. Arka planda hastayı anlamam için bana tavsiyeler veriyor. MDO toplantılarına uzmanlık alanlarından herkes geliyor: fizyoterapist, manevi danışman ve farklı uzmanlık alanları. Herkes kendine göre değerlendirme yapıyor." (K4).

MDO, farklı disiplinlerden her biri kendi uzmanlığına sahip ekibin, bir hasta veya yakını hakkında beyin fırtınası yapma fırsatı sunarak hastalar için ortak eylem planı yapılmaktadır. Bu ortak eylemi kararlaştırırken manevi danışmanların önemine katılımcı 4 dikkat çekmiştir. Katılımcının da ifade ettiği gibi, toplantılarda her disiplin kendi alanı çerçevesinde hastasıyı ele almaktadır. Bu toplantılardaki iş birliğiyle, uzmanların kendi görüşlerini dayatmadığı her iki tarafın kendi ön kabulleri konusunda eleştirel bir şekilde sonuca gidilerek başarı elde edilebilecektir.[350]

*Katılımcı 7*, manevi danışmanların MDO'da bulunmalarına ilişkin görüşlerini şu cümlelerle dile getirmektedir:

> *"*Manevi danışmanlar MDO'da pasif değiller. Toplantılardaki meseleler hakkında sahiplenici davranıyorlar ve olaylara dahil oluyorlar. Görev dağılımı yapıldığında psikologlara, sosyal uzmanlara görev verildiği gibi onlar da dahil oluyorlar. Hastalarımın anlam arayışı sorgulamalarında onları çağırıyorum devreye giriyorlar." (K7).

*Katılımcı 7,* toplantılarda manevi danışmanların gerektiği yerde aktifliklerinden söz ederek alanın, kendine has bağımsız bir disiplin olduğu gerçeğini dile getirmektedirler.

Hollanda Hümanist Üniversitesi öğretim görevlisi Leget, Dünya Sağlık Örgütü tarafından ortaya atılan "pozitif sağlık" tanımının yıllar içinde anlam veya maneviyatı, insanlara ve sağlığa bütünsel bir perspektif olarak yerleştiğini ifade eder. Ona göre bu perspektif kazanım olarak, anlam ve maneviyata dikkat etmeyi ve tüm bakım hizmeti verenlerin ortak görevi olarak algılanmasını başlatmıştır. İfadesine göre uzman olan manevi danışman, ekibin bir parçası ve belirli bir hizmet boyutunun bir profesyoneli olarak iyi bir konuma sahiptir.[351] Leget, manevi danışmanların disiplinler arası toplantılarda zaman içinde ciddi bir konumda yer alacağını öngörmektedir.

---

[350] C. J. W. Leget, "Spiritual care als toekomst van de geestelijke verzorging", *Religie & Samenleving*, 12, (2017), 100.
[351] C. J. W. Leget, "Spiritual care als toekomst van de geestelijke verzorging", *Religie & Samenleving*, 12, (2017), 100.

Yoğun bakım doktoru olan *Katılımcı 3*, manevi danışmanlarla iletişimini şöyle izah etmektedir:

> "Manevi danışmana ihtiyacımız olduğunda, sistemden ona mesaj göndeririz. Bazen yoğun bakım ünitesinde bazen, ofisimde bazen de MDO toplantılarında konuşuruz. Zaten tıbbî olarak tartışamayız. Yoğun bakımda hastayla bağımızı güçlendirmemiz gerekiyor. Hayatlarının son dönemlerinde bazen oksijen düğmesini kısmamız gerekebiliyor ve ailelerle dikkatli bir şekilde konuşmamız için manevi danışmanlarla iletişim kurmak elzem oluyor güven konusunu koruyabilmek için…" (K3).

Disiplinler arası iş birliği; taraflardan birinin diğerini teslim alması değil, her iki tarafın kendi ön kabulleri hakkında eleştirel bir şekilde sorgulanmaya açık olunması durumunda işe yarayacaktır. Manevi danışman, ortak görülen bir boyutun elçisi, uyarıcısı, eğitimcisi ve organizatörü olarak gereklidir.[352] Prof. Dr. Carlo Leget öne çıkardığı bu değerlerin ve sorumlulukların iş birliği bağlamında manevi danışmanların öne çıkmaları ve sağlık hizmetleri içinde profesyonel çalışma sergilemeleri vurgulamaktadır.

Hollanda'da yapılan bir araştırmada, yoğun bakım doktorlarının %80'i ve manevi danışmanların %75'i karşılıklı iş birliğinden memnun olduklarını vurgulamışlardır.[353] Bu veriler ve *Katılımcı 3*'ün yoğun bakım uzmanlığının manevi danışmanlıkla koordineli çalışması gerektiğini önemle vurgulaması ülke genelinde bu bakış açısının kabulünü ve MDO'nun bu bağlamda önemini de ortaya koymaktadır.

Onkoloji bölümünde uzun yıllardır hemşirelik yapan *Katılımcı 9*, izlenimini şöyle aktarmaktadır:

> "Benim çalıştığım bölümde Müslüman manevi danışman bulunmuyor ama diğer inançlardan profesyonel danışmanlar geliyor. Bir hastamla iletişime geçtiğimde benim konuşmalarımdan daha fazlasını beklediğini ve ben yeterli olmadığımda danışman şart oluyor*."* (K9).

*Katılımcı 9*'un aktarımlarından, hastanın manevi ihtiyaçlarını kendisinin ilerlettiğini zor durumda kalırsa bir manevi danışmana ihtiyacı olduğunu ve buna fazla ihtiyaç hissetmediğini, hemşirelik görevinin kendine verdiği yetkiyi kullandığını anlamaktayız.

---

[352] C. J. W. Leget, "Spiritual care als toekomst van de geestelijke verzorging", *Religie & Samenleving*, 100.
[353] Agora Levent ot het Einde, "Veel huisartsen tevreden over samenwerken met geestelijk verzorgers", (Erişim 30 Mayıs 2024).

Palyatif ve onkoloji bakım ünitelerinin ölümcül hastalıklarla mücadele etmesinden dolayı bu bölümlerde maneviyat gereksinimi fazladır. Hastada manevi bir ihtiyaç arayışı tespit edilirse, klinisyen manevi kaygıları veya arayışı çözemeyeceğini veya yeterlilik gösteremeyeceğini düşünüyorsa hastane manevi danışmanlığına sevk etmesi ve hastanın maneviyatına, inanç, sosyo-kültürel arka planına uygun bir uzmanı tercih etmesi önerilmektedir.[354]

*Katılımcı 8,* tıp fakültesi hastanesinde görevli olması, yoğunluğun ve manevi danışmanlara ulaşma imkanların fazla olması sebebiyle danışmanlarla iletişimi şu cümlelerle izah etmektedir:

> "Biz manevi danışmanlık hizmetine telefonla veya hastanenin sisteminden ulaşabiliyoruz. Sonra danışman hastayı ziyaret edip işini yapmaktadır. Her zaman onlara ulaşmak çok kolay. Bölümü ziyaret eden danışmanlarla hasta hakkında konuşabiliyoruz. Hasta hakkındaki psikososyal notlarımızı okuyabiliyorlar ve bunu değerlendiriyorlar. Aynı şekilde biz de onların yazdığı notları okuyabiliyoruz. İhtiyaç duyduğumuzda direk danışmanlarla irtibata geçebiliyoruz." (K8).

Hemşire ve doktorların danışmanları direkt aramaları, elektronik hasta kayıt sistemi üzerinden manevi danışmanlara ulaşım sağlamaları ve ekiplerin koordineli çalışmalarının kolaylığını *katılımcı 8*, açık bir şekilde ifade etmiştir. Söz konusu iletişim kolaylığının iş birliğini olumlu yönde etkilediği söylenebilir.

Psikiyatr olarak görev yapan *Katılımcı 2*, MDO deneyimini şöyle aktarmaktadır:

> "Önceleri interdisipliner çalışmalar yoğunlukta oluyordu ancak Hollanda sağlık sistemimin finansal olarak değiştirilmesi sonucu multidisipliner çalışmalar daha çok oluyor. Şu an klinikte görev yapıyorum. Manevi danışman çalıştırmıyorlar, birazda finansal sebeplerden dolayı sanırım. Bizim toplantılarımıza psikiyatr, klinik psikolog, psikoterapistler ve uzman hemşireler katılıyor.*"* (K2).

Psikiyatri alanı her ne kadar inanç ve maneviyata mesafeli yaklaşsa da psikiyatri alanının ruh sağlığını etkileyen tüm faktörleri dikkate alması gerektiğini din ve maneviyatın da

[354] Megan C. Best, Bella Vivat, and Marie-Jose Gijsberts. "Spiritual Care in Palliative Care", *Religions* 14, no. 3, (2023), 320.

buna dahil edilmesini savunmaktadır. Dünya Psikiyatri Birliği (WPA), Psikiyatride Maneviyat ve Din Konusunda Pozisyon Bildirgesi'nde şu ifadeler geçmektedir:

> 1. Psikiyatristler, ruh sağlığı bakımı alanında çalışacak bir meslek oluşturmada birçok personel ve gönüllü için maneviyat ve dinin oynadığı önemli role ilişkin farkındalık, saygı ve duyarlılık göstermelidir.
>
> 2. Psikiyatristler, kişisel inançları ne olursa olsun, hastalarının refahını desteklemek için inanç topluluklarının liderleri/üyeleri, papazlar ve manevi danışmanlarla çalışmaya istekli olmalı ve multidisipliner iş birliği yapmaya meslektaşlarını teşvik etmelidir.[355]

Manevi danışmanlığa mesafeli olduğu bilinen psikiyatri alanı için Dünya Psikiyatri Birliği'nin bu bildirgesi, her iki alanın entegrasyon ve koordinasyonunu destekleyen örneklerdir. *Katılımcı 2* ile görüşmemizde manevi danışmanlığın işlevselliğini tam olarak bilmediğini, inanç ve manevi konularda vakaya bilimsel verilerle yaklaştığını ifade etmişti. Bu konuda manevi danışmanlarla daha uzlaşmacı olunması gerektiğini de vurgulamıştır. Gomez ve arkadaşları yaptıkları çalışmada, doktorların genellikle de psikiyatri uzmanlarının, hastane manevi danışmanlığı rolünü anlayıp anlamama konusunda nötr olduklarını, maneviyata ilişkin bilgi eksikliklerinin olduğunu, doktorların danışmanları, dini ritüelleri yaptıran din görevlisi gibi gördüklerini[356]ortaya koymuşlardır.

Uzman doktor *Katılımcı 5,* MDO'da manevi danışmanının aktifliğini şu şekilde ifade etmektedir:

> "Toplantılarımızda manevi danışman dini-manevi konuları ele alıyor. Tedaviye cevap vermeyecek hastalar için palyatif ekibi, ev doktoru, ev bakımı ekibini ve manevi danışmanı MDO toplantılarına çağırıyoruz." (K5).

*Katılımcı 5*'in görüşünden hareketle palyatif bakım konusunu ayrıntılandırmak yerinde olacaktır. Dünya Sağlık Örgütü palyatif bakım şöyle tanımlamaktadır:

---

[355] A. Moreira-Almeida, A. Sharma, van BJ Rensburg, PJ Verhagen PJ, Cook CC." WPA Position Statement on Spirituality and Religion in Psychiatry". *World Psychiatry*, 15 (1), (2016), 87-88.
[356] S. Gomez, Ba C. Nuñez, B. White, J. Browning, HM De Lisser, "Chaplain-Physician Interactions From the Chaplain's Perspective: A Mixed Method Analysis", *Am J Hosp Palliat Care,* 38 (11), (2021), 1308-1313.

> *"*Yaşamlarını tehdit eden hastalıklarla ilgili sorunlarla karşılaşan hastaların (yetişkin ve çocuk) ve ailesinin fiziksel, psikososyal, spiritüel ve diğer boyutlardaki problemlerin erken tespiti, doğru değerlendirilmesi ve tedavisi yoluyla ağrının rahatlatılması ve önlenmesi vasıtasıyla yaşam kalitesini geliştiren bir hizmettir.*"*[357]

Avrupa ülkeleri genelinde manevi danışmanlığın, yoğun bakım, özellikle de palyatif bakımda bir standardizasyon ve sağlam bir yapı oluştuğunu literatür göstermektedir. Avrupa'da yapılan birçok araştırma, manevi danışmanların, palyatif bakımdaki diğer sağlık elamanlarının maneviyat konusunda eğitilmelerinde önemli bir rol oynayabileceklerini göstermiştir. Hekimler, hemşireler ve manevi danışmanlar arasındaki iş birliği ile eğitimin birleştirilmesi palyatif bakımda maneviyat ve manevi danışmanlığın görünürlüğünün önemini desteklemektedir.[358]

Hollanda Palyatif Bakım Programı, maneviyat ihtiyacının giderilmesi için maneviyatı sisteme entegre etme konusunda ciddi çalışmalar yapmaktadırlar. Hollanda'daki palyatif bakım sistemi ve uygulamaya yönelik hazırlanan multidisipliner kılavuzda şu ilkelerle palyatif bakımda manevi bakımın yer almasının temeli oluşturulmuştur:

- Manevi bakım palyatif bölümde fikir birliğine dayalı çok disiplinli ve çok mezhepli bir kılavuz olma özelliğini,
- Manevi bakıma yönelik yeterliliklerin bir envanterinin oluşturulması,
- Hollanda sağlık hizmeti, manevi danışmanlığı profesyonel standardına maneviyatı dahil etmesi,
- Manevi bakımın geliştirilmesine ilişkin bir vizyon oluşturulması,
- Hollanda hükümeti tarafından manevi bakımın öneminin tanınması.
- Palyatif bakım mümkün olduğu kadar genel sağlık hizmetlerinin bir parçası olarak kalmalıdır; Genel bakım sağlayıcıları, uzmanlaşmış, çok disiplinli danışma ekipleri tarafından desteklenmeli ve onlardan tavsiye alınmalıdır.

[357] WHO, World Health Organization, "Palliative Care", (Erişim 25 Mayıs 2024).
[358] MHE Gijsberts, AI Liefbroer, R. Otten, E. Olsman, "Spiritual Care in Palliative Care: A Systematic Review of the Recent European Literature", *Med Sci (Basel),* 7(2), (2019), 25.

• Bakımın mümkün olduğu kadar organize edilmesini sağlamak için palyatif bakım ağları içerisinde iş birliği olmalıdır.[359]

Kılavuzda vurgulanan teklif ve teşvikle palyatif bakım ünitelerinde ekip çalışmalarının sistemleştiği maneviyatın ve uzmanının ekibe dahil edildiği, *Katılımcı 5*'in deneyimleriyle de desteklenmektedir. Dolayısıyla palyatif bakım, kronik hastalıkları sebebiyle iyileşmesi umut edilemeyen hastalara, yaşamlarının sonlarında bakım hizmetleri ve destek tedavileri sunan multidisipliner bir uygulamadır.

Geer ve Leget, Hollanda özelinde 2007-2011 yılları arasında, maneviyat kavramının gerekliliği ve faydaları konusundaki direnç, ön yargı ve şüpheciliğin azalarak manevi destek hizmetlerinde olgunlaştırma ve entegrasyonu için fikir birliği ve desteklenme yönüne evrildiğini alan araştırmalarında paylaşmışlardır. Onlara göre niteliksel ve çok disiplinli manevi danışmanlık uygulaması için başarı faktörü iş birliğinde geçmektedir:

> *"*Multidisipliner ve çok boyutlu maneviyat kavramına uygun araştırma yöntemlerine dayanarak hastaların, yakınlarının manevi ihtiyaçlarına hizmet eden doktorlar, hemşireler ve manevi danışmanlar arasında verimli bir iş birliği oluşturmak gereklidir.*"*[360]

Alanın uzmanlarında olan bu iki akademisyenin ekip iş birliği konusundaki destekleyici yaklaşımları, çok disiplinli istişare toplantılarında manevi danışmanların etkisinin artacağına dair değerli bir tesbittir.

### 2.2.1. Sağlık Çalışanlarının Manevi Danışmanlarla İş birliği Yapmasının Önündeki Engeller

Alan yazındaki taramalar ve bir önceki bölümde sözünü ettiğimiz araştırma sonuçları, manevi danışmanlarla sağlık personeli arasında iki noktada iletişim engeli yaşandığını ortaya koymaktadır. Bu engellerden ilki dil ve terminoloji ile ilişkilidir. Şöyle ki: 2022'de Hollanda'da Radboud Üniversitesi'nden Meurs ve arkadaşlarının yaptığı araştırma sonuçlarına göre katılımcıların %62'si manevi bakıma ilişkin dil ve terminoloji karışıklığına bağlı olarak iş birliği engeli olduğunu belirtmişlerdir. Malumdur ki her disiplinin kendine has kelime dağarcıkları oluşmuştur. Manevi danışmanların kendilerine

[359] Joep van de Geer and Carlo Leget. "How spirituality is integrated system-wide in the Netherlands Palliative Care National Programme", *Progress in Palliative Care*, 20:2, (2012), 98-105.
[360] Joep van de Geer and Carlo Leget. "How spirituality is integrated system-wide in the Netherlands Palliative Care National Programme", *Progress in Palliative Care*, 98-105.

has mesleki dillerini kullandıklarından iş birliğinde engeller çıkmaktadır. Handzo ve arkadaşları, danışmanların kendi özel alan dillerini kullanmalarının kafa karışıklığına sebep olduğunu savunmakta, bu dilin hantal olduğunu ifade ederek sağlık uzmanlarıyla bilgi alışverişinin önünde bir iletişim engeli olduğunu ileri sürmektedir.[361] Maneviyat ve anlamlılık gibi terimler kapsamlı ve özel bir alana ait olup diğer sağlık çalışanlarının mesleki dillerinin dışındadır. Bu hizmetin sonuca ulaşabilmesi için sağlık uzmanlarıyla iletişime odaklanmak gerekmektedir. MDO'larda iletişim ve hasta dosyalarını raporlama durumunda manevi danışmanların dilini, anlama ve kullanma yeteneğini geliştirerek doktor ve hemşirelerin anlayabileceği güncel olaylara ve anlayışlara uygun, çok disiplinli bir dile ulaşılması gerekmektedir. Aksi taktirde iki meslek grupları arasında iş birliğine dair mesafeler açabilir.

Sağlık çalışanları ile manevi danışmanlar arasında iş birliği engellerinden ikincisi ise gizlilik sorumluluğudur. İlk engel kapsamında verilen anket sonucunda % 32 oranında gizlilik sorumluluğu, sağlık çalışanları ile manevi danışmanlar arasında iş birliği engeli olarak görülmüştür. Hollanda yasalarında *"verschoningsreht"* olarak geçen manevi danışmanların muhataplarının konuşma içeriklerini paylaşmak zorunluluğunun olmayışı, mahkemede bile konuşmama hakkına sahip olması mesleğin profesyonelliğin gereklerinden olarak kabul edilmektedir.[362] Manevi bilgilerin ne kadar gizli olması gerektiği konusunda kafa karışıklığı olduğu alan yazında gözlenmektedir. Verschoningsreht yasal hakkına rağmen Hollanda Manevi Danışmanlar Profesyonel Standardına göre (VGVZ 2005), bilgilerin, ortak amaçlar ve iş birliği ortamı bağlamında paylaşılmasına hastanın rızası koşuluyla izin verilmektedir. Günah çıkarma ritüeli ile bağlantılı olduğu tahmin edilen bu yaklaşımın, hastane ortamında manevi danışmanlığı temsil etmediği tartışılmaktadır. Hastaya ait bir bilginin, sözlü veya tıbbi kayıt ortamında paylaşılmaması, sağlık çalışanlarıyla optimum bir iş birliğine engel olduğu fikri ortaya çıkmıştır.[363] Hollanda genelinde yapılan ulusal ankette bu konuyla ilgili rakamsal veriler Şöyledir: Manevi danışmanların %16'sı hastaları hakkında bilgileri genellikle

[361] RG Handzo, RB Hughes, *Commentary on Chaplain-Physician Interactions From the Chaplain's Perspective: A Mixed Method Analysis*, (2022), 144-146.
[362] Arslan Karagül, *Batı'da Resmî Kurumlarda Profesyonel Manevi Bakım Hizmetleri Teori ve Pratiği,* (Samsun: Uğur Ofset, 2020), 37.
[363] Jacqueline van Meurs, Roos Breedveld, Joep van de Geer, Carlo Leget, Wim Smeets, Robert Koorneef, Kris Vissers, Yvonne Engels, and Anne Wichmann, "Role-Perceptions of Dutch Spiritual Caregivers in Implementing Multidisciplinary Spiritual Care: A National Survey" *International Journal of Environmental Research and Public Health* 20, No. 3, (2023), 2154.

paylaşmadıkları, %60'ı bunu bazen yaptığını, %25'i ise bu bilgileri genellikle paylaştıklarını bildirmişlerdir. Aynı araştırmada manevi danışmanların %21'i multidisipliner toplantılarda bu bilgileri asla paylaşmadığını ifade ederken, %41'i bu bilgileri bazen paylaştığını belirtmiştir. Hümanist Üniversitesi akademisyenlerinden Prof.Leget ve Geer bu konudaki duruşları şu şekildedir:

> *"*Sağlık hizmeti papazları, hastalarla olan iletişimi itiraf sırrına aitmiş gibi ele alma eğiliminde olduklarından, hastaları hakkındaki bilgileri paylaşma konusunda istekli değillerdir. Mesleki faaliyetlerini baskın biyo-psiko-sosyal bakım modeli dahilinde yorumlamak ve açıklamak zorundaydılar*"*[364]

Bu bulgular, sağlık hizmetlerinin multidisipliner bir bağlamda çalışması için ekibin, hasta yararına her türlü edindikleri bilgileri paylaşmada birbirlerine güvenmeleri gerektiğini öne çıkartmaktadır. Tarihi süreç içinde pastoral danışmanlıktan manevi danışmanlığa evrilen manevi danışmanlık mesleği, profesyonelleştikçe seküler bir dünya görüşü içinde kendini yenilemesi gerektiği, terminoloji ve mesleğin doğru tanıtılması zorunluluğu sır tutma geleneğinden, hasta ve kurumun faydasına uygun hareket etme yaklaşımına geçmeleri gerektiği ortaya çıkmaktadır. Gelişim ve dönüşüme açık olmayan bir mesleki perspektif her türlü ekip çalışmasının önünde engel olarak kalacaktır.

Araştırmamızın bu aşamasında, sağlık çalışanlarının çok disiplinli ekip çalışmasındaki yaklaşımlarını ve deneyimlerini ve bu hususta kendilerinin katkılarını değerlendirmeye çalışacağız. Manevi danışmanlara ulaşma ve iş birliği yapma, hastanelerin belirlediği yapısal düzenlemeler etrafında şekillenmektedir. Görüşlerine başvurduğumuz doktor ve hemşirelerin çoğunluğu manevi danışmanlarla iş birliği yapmanın gerekliliği konusunda hem fikirdir. Sağlık uzmanları, MDO 'da tıbbi konulara odaklandıkları için, sosyal hizmet sağlık uzmanları ve manevi danışmanların daha az öne çıktığını ifade etmişlerdir. Bu durum, danışmanların MDO'da bulunmalarının hasta hakları açısından önemli olduğunu, ancak zorunlu olmadığını göstermektedir. Manevi danışmanlara MDO dışında da ulaşmanın kolaylığı, etik kurallarda aktif olmaları ve doktorlar ile hemşirelerin gerektiğinde özel olarak görüşebilmeleri gibi faktörler, bu algının oluşmasına katkıda bulunmuştur. Van Leeuwen ve Meurs'un anket bulguları ve manevi danışmanların

[364] Joep van de Geer and Carlo Leget. "How spirituality is integrated system-wide in the Netherlands Palliative Care National Programme", *Progress in Palliative Care*, 20:2, (2012), 98-105.

ifadeleri, MDO toplantılarında bulunmanın danışmanların varlığının daha ciddiye alınmasına ve ön plana çıkmasına olanak sağladığını ortaya koymuştur.

"Hollanda Multidisipliner Ekip Çalışmasında Manevi Danışmanlık" başlığında paylaştığımız 2022 yılında Rotterdam Erasmus Üniversitesi Tıp Fakültesi öğrencilerinin bu konu ile ilgili yaptıkları bir proje araştırmasının sonuçlarını tekrarlamak faydalı olacaktır. Öğrenciler 43 manevi danışman, 50 aile hekimi ve 5 yoğun bakım uzmanıyla yaptıkları anket sonucunda iş birliğinin, daha üst seviyeye çıkarılması gerektiği ve bunun içinde üç önemli noktaya dikkat çekmişlerdir. Bunlar sağlık çalışanlarının, manevi danışmanların görevleri konusunda daha fazla bilgilendirilmeleri, iki meslek grubu arasında iletişimin artırılması ve iş birliğinin organizasyonel alt yapısının geliştirilmesi sonucuna işaret edilmiştir.[365]

Yakın dönemde yapılan bu çalışma kapsamında yaptığımız araştırma sonuçları ile de örtüşmektedir.

Sonuç olarak şunları ifade edebiliriz ki sağlık çalışanları tedavi ve bakım için veri elde ederken bütüncül bir bakış açısıyla hastaya alanının, fiziksel sorunlarıyla birlikte manevi ve inanç bağlamında da duyarlılık göstermeli, manevi desteğin önemini kavramalı ve multidisipliner ve interdisipliner çalışmalar da manevi danışmanların varlığının bir ihtiyaç olduğu desteklenmelidir. Doktor ve hemşirelerin, hastayla ilgilenen diğer multidisipliner ekip üyeleriyle iletişimlerinin manevi destek ihtiyacını etkilediği unutulmamalıdır. Sağlık çalışanlarının, eğitim ve öğretimlerinde bu boyuta dair yeterli eğitim almamaları nedeniyle genellikle manevi boyutu doğru zamanda ele alacak bilgi ve donanımdan mahrum olduğu gözlemlenmektedir. Manevi sorunların belirlenmesi ve araştırılması, ayrıca bunun sağlık alanına katkılarına dair özel eğitim almaları, meslekler arası her türlü iş birliğini destekleyecektir. Manevi bakımın organizasyon, iş birliği ve koordinasyon olmadan amacına ulaşması mümkün görünmemektedir.

### 2.2.2. Sağlık Çalışanlarının Çok Disiplinli İstişare Toplantıları Hakkındaki Değerlendirilmeleri

Tıp, inanç ve maneviyat etkileşimi alanında yapılan araştırmalar, doktor ve hemşirelerin dini ve inanç konuları hakkında objektif ve bilgi sahibi olmaları gerektiğini ortaya

[365] Agora Levent ot het Einde, "Veel huisartsen tevreden over samenwerken met geestelijk verzorgers", (Erişim 30 Mayıs 2024).

koymuştur. Bunun sağlanabilmesi için teorik, pratik ve teknik donanıma sahip olarak, farklı inanç ve kültüre sahip hastalara ulaşabilmek mümkündür. Bu bağlamda sağlık hizmeti sunanlar, manevi danışmanlarla iş birliği içinde olmaları gereksinim duyulan bir gerçekliktir.[366] Göka'nın bu yaklaşımına paralel olarak Kılavuz şu değerlendirmede bulunur. Eğer "dini başa çıkma*"* yöntemi olarak din ve maneviyat duygularını referans olarak kullanan hastalar için bir motivasyon ve güven oluşturacaksa sağlık uzmanının bu konuda hastasını desteklemesi gerektiği genel bir kanaattir.[367] Bu gerçekliğin amacına ulaşabilmesi adına hastanelerde manevi danışmanlarla sağlık profesyonellerinin ekip çalışması içinde olmaları ve alanlarını desteklemeleri gerekmektedir. Uzun yıllar Amerika Birleşik Devletleri'nde sağlık hizmetlerinde profesyonel manevi danışmanlığın en güçlü savunucularından olan Larry Vandecreek, maneviyat konusunu ele almış altı sağlık dergisi sayılarından toplam altmış makalenin içerik analizini yapmış ve sonuçta disiplinler arası sağlık hizmetinde profesyonel danışmanlığın ihmal edildiğini vurgulamıştır. Tarihsel din-bilim çatışmalarından kaynaklanan algının devam etmesini, din ve din görevlilerinin konu dışı olduğu düşüncesini ve disiplinler arası profesyonellerinin kendilerinin hastanın manevi ihtiyacına cevap vereceklerine olan inançlarının yer aldığını bu ihmalin nedenleri arasında saymaktadır.[368] Van Leeuwen ve arkadaşlarının, Hollanda'da hemşirelerin manevi bakımdaki rolüne ilişkin araştırmalarında hastane manevi danışmanlarının, multidisipliner toplantılarda hemşirelerin, hastaların manevi yönlerinin önemi ve ihtiyacı konusunu çok az gündeme getirdikleri konusunda hemfikir oldukları bulgusuna ulaşmışlardır. Araştırmada manevi danışmanların toplantılarda inisiyatif aldığı, farkındalık oluşturduğu, hemşirelerin hastayla ilgili bilgi paylaşımının kişiye bağlı olduğu ve zaman eksikliğinden dolayı maneviyat konusunu gündeme getirmedikleri sonucuna ulaşmışlardır.[369]

Manevi danışmanların, sağlık uzmanlarıyla ekip çalışmalarındaki motivasyonu, bunu görevlerinin bir parçası olarak görmeleri ve bu konuda bir çaba içinde oldukları, 2020 yılında Gomez ve arkadaşlarının, ABD'de yaptığı bir araştırma sonuçlarında açıkça

---

[366] Erol Göka, "Dindar Hastaya Psikiyatrik Yaklaşım ve Yardım", *Türkiye Günlüğü*, 31, (1994), 158.
[367] Mehmet Akif Kılavuz, "Hasta Hekim İlişkileri Açısından Din Öğretiminin Önemi", *Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 11, (2), (2002), 82-83.
[368] Larry Vandecreek, "Professional Chaplaincy: An Absent Profession?", *Journal of Pastoral Care* ,53-4, (1999), 417-432.
[369] R. Van Leeuwen, "Spiritual Care: implications for nurses' professional responsibility", *Journal of Clinical Nursing*, 15 (7), (2006), 875-880.

ortaya çıkmıştır. Bu araştırma bulgularında, manevi danışmanlar kendilerinin, gözden kaçırılan ve yeterince değerlendirilmeyen bir meslek sahibi olduklarını ifade etmişlerdir. Buna sebep olarak doktor ve hemşirelerin dini veya manevi bakış açıları, maneviyatın ve manevi destek oluşumunun tıbbi alan için ne kadar önemli bir bileşen olduğunu anlamama eksikliği olduğunu tahmin ettiklerini bildirmişlerdir. Araştırmalarda hekimlerin, manevi danışmanları bir kriz anında ihtiyaç duyulan ve gerektiği zaman çağrılacak yardımcı kaynak olarak gördükleri algısı hakimdir. Araştırmaya katılan manevi danışmanlar kendilerini sağlık ekibine dahil ettikten sonra doktorlarla iş birlikçi etkileşimler meydana geldiğini söylemişlerdir. Örneğin araştırmaya katılan bir manevi danışmanın ifadesi şu şekildedir:

> *"*Doktorlar başlangıçta bir yakınlık kurana ve işime yaklaşımımı daha iyi anlayana kadar benimle etkileşime girmekten rahatsızlık duyuyorlardı. Uygulamamı gözlemledikçe, multidisipliner toplantılarda katkımı gördükçe saygı duymaya başladılar. *"*[370]

Bu deneyimlerden ilerleyerek manevi danışmanların, ekip iş birliği oluşturulmasında daha fazla inisiyatif kullanmaları gerektiği ve iş birliği hususunda sağlık çalışanlarının daha mesafeli olduğu sonuçlarına ulaşmaktayız. Bu bulguların ABD'de yapıldığını göz ardı etmemekle birlikte Hollanda'nın heterojen ve laik sistemi içinde entegrasyonun daha hızlı olduğu gözlenmektedir. Hollanda devletinin finansal ve hukuki desteği, bunun yanında alanın akademisyenlerinin yoğun çalışmaları multidisipliner ve interdisipliner entegrasyonu güçlü kılmaktadır. 2010 yılında ulusal alanda ülkenin sosyo-kültürel arka bilgileri ve maneviyat alanının algısı kapsamında manevi danışmanlığa ilişkin multidisipliner bir kılavuz hazırlanmıştır.[371]

### 2.3. Sağlık Çalışanlarının Manevi Danışmanlık Uygulamasının Etkisine Dair Değerlendirmeleri

Çalışmanın bu bölümünde, manevi bakım ve manevi danışmanlığın, hastalar, hasta yakınları ve sağlık çalışanlarının kendilerine olumlu katkı sağlayıp sağlamadığı, bir diğer ifadeyle onların iyi oluşlarına etki edip etmediği sorgulanmıştır. Bu minvalde sağlık

[370] S. Gomez, B. C. Nuñez, B. White, J. Browning, HM De Lisser, "Chaplain-Physician Interactions From the Chaplain's Perspective: A Mixed Method Analysis", *Am J Hosp Palliat Care,* 38 (11), (2021), 1308-1313.
[371] Pallialine, "Richtlijnen en Handreikingen Palliatieve Zorg", (Erişim 31 Mayıs 2024).

çalışanlarına *"gözlemlerinize göre alınan manevi desteğin hastalar ve kendiniz üzerindeki gözlemlediğiniz etkileri nelerdir?"* sorusu yöneltilmiştir.

Katılımcılardan aldığımız yanıtlar onların, manevi desteğin ve manevi danışmanlığın hastalar üzerinde içsel enerji kazanımı, psikolojik tatmin ve hastalığa karşı direnç gösterme gibi olumlu etkileri olduğunun farkındalığında olduklarıdır. Ayrıca bu değerlendirmeler sağlık çalışanlarının hastaların bütünlüğünü korumada manevi desteğin etkisine inandıklarını ortaya koymuştur.

Onkoloji uzmanı olan *Katılımcı 5*, manevi danışmanlık hizmetinin olumlu katkısını yaşadığı bir deneyim üzerinden dile getirmekte ve manevi desteğin özellikle ölüm anındaki önemine dikkat çekmektedir:

> "Dindar olan olmayan, günahkâr olan olmayan, ölümle yüzleşince dine, inanca sarılıyor. İnançsız insanların onkolojide manevi danışmana ihtiyaç duyduklarına şahit oluyorum. Acı içinde olduğunda dini-manevi arayışa giriyorlar. Ben kendim, bir dinin inananı olmasam da hastanın son anları için bir manevi danışman çağırıyorum. Bir hastam son anlarını yaşıyordu ve ölümden sonra cehenneme gideceğinden çok korkuyordu. Manevi danışmanlık hizmeti o sıralarda hastanede yoktu çok üzüldüm, etkilendim. Olaya şahit olduktan sonra ağır hastalara mutlaka manevi danışman olması ve ruhunu huzur içinde teslim edebilmesi için gayret ediyorum. O zaman gençtim, bir insanın ölümden bu kadar korkacağını anlayamamıştım. Manevi danışmanlık hizmeti huzur içinde ölmelerini sağlıyorlar manevi açıdan*." (K5).*

Maneviyat kavramının sağlıkla ilişkisinin pozitif etkilerinin varlığı günümüzde tartışılmaya yer bırakmayacak şekilde literatürde yerini almıştır. Maneviyat,

> "anlam oluşturma, amaç, bağlantılık, bütünlük ve bütünleşme, enerji ve aşkınlık gibi çoklu deneyimsel açıklamalarla karakterize edilen bireyselleştirilmiş bir yolculuktur"[372]

Betimlemesiyle Lalani, sağlık alanı ile örtüşecek ve bütüncül şifayı kapsayacak bir tanımlama ortaya koymuştur. Teoride kavram bu kadar açık olmasına rağmen bir hastanın manevi ihtiyaçlarının neler olabileceğini öngörmek her zaman mümkün olmayabilir. Bu konuda Sulmasy, hastaların bazıları dini ritüeller aracılığıyla, bazıları kendi inanç

[372] Nasreen Lalani. "Meanings and Interpretations of Spirituality in Nursing and Health" *Religions* 11, No. 9, (2020), 428.

çerçevesinde acı çekmenin anlam ve cevaplarını sorgulayarak başkalarından, ölüm korkusuyla ilgili manevi destek isteyebileceklerini ifade etmektedir. Bununla birlikte birçok hastanın manevi ihtiyaçlarının çok daha geniş olabileceğini ve manevi gereksinimlerin karşılanmasının hasta memnuniyetinin ve medikal bakımın kalitesiyle ilişkili olduğunu vurgulayarak manevi ihtiyaçların ne olduğu konusunda ciddi araştırmalara ihtiyaç olduğuna dikkat çekmektedir.[373]

*Katılımcı 5*'in, hastasının manevi ihtiyacını görememesi sağlık çalışanlarının bu konularda eğitime ihtiyaçları duydukları gerçeğini doğrulamaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO), sağlık hizmetlerinin belirlenen hedeflere ulaşabilmesi için iş birliğine dikkat çekerek, 1973 yılından itibaren sağlık profesyonelleri arasında işbirlikçi ekip çalışmalarının entegrasyonu için meslekler arası eğitimi desteklemektedir.[374]

*Katılımcı 1* ve *Katılımcı 2*, psikiyatr bakış açısıyla manevi desteğin özellikle umut ve güven arayışını beslediğini, ancak kendi alanları içinde mesafeli olduklarını şu şekilde izah etmektedirler:

> "Maneviyat ve manevi danışmanlığın yüzde yüz faydalı olduğuna inanıyorum. Psikiyatrım diye kendim için manevi desteğe ihtiyacım yok diyemem. Ama bugüne kadar almadım. Bizim uzmanlığımız maneviyat değil. Mesleki toplantılarda din ve maneviyat konuşulduğunda bir huzursuzluk oluyor, korkuyorlar, bu konulara eğilmek istemiyorlar. Ama manevi danışmanlığın gerekliliğini onaylıyorlar yani ihtiyaç olduğunun farkındalar*"* (K,1).

> "Bu alana aktif olarak hasta yönlendirmesek de ihtiyaç duyan, Allaha iman etmek, kiliselere gitmek ve belirli manevi alanlara girip oralarda kendilerine ortam bulabiliyorlar. Yalnızlıklarına iyi geliyor. Aşkın bir varlığa, güce inanmak güven, umut veriyor. Psikolojide umut eksikliği çok oluyor. Psikoterapide umut çok önemli. Umut aşılamakta maneviyat çok etken. Biz bazen umut vermekte yetmiyoruz, inanç bu konuda sebeptir. Dolayısıyla bu arayışta manevi danışmanlık uygulamaları devreye girmeli." (K2).

---

[373] Daniel P. Sulmasy, "Spirituality, religion, and clinical care". *Chest,* 135 (6), (2009), 1634–1642.
[374] Joice Engel, "Prentice Dawn. The ethics of interprofessional collaboration". *Nursing Ethics*. 20 (4), (2013), 426.

İnsanın fiziki sağlığı ile ruhi sağlığının birbiri ile ilişkili olduğu gerçeği, İslam düşünce geleneğinde genel kabul gören bir görüştür. Nitekim İbnu'l-Kayyum, sağlık çalışanlarının maddi ve manevi tedavi yollarında donanımlı olmalarını asırlar önce vurgulamıştır:

> *"*Ruhlar güçlendiğinde, ruh ve tabiat güçleri birbirlerini hastalığı yenmek için desteklerler. Bunun için doktor kalp ve ruh hastalıkları ve tedavisi konusunda birikimi olduğunda gerçek doktor olabilir, bu konuda tecrübesi olmayan, fiziki hastalıkların tedavisinde uzman olsa da yarım doktordur*"*[375]

Araştırmamız kapsamında görüştüğümüz katılımcılar, kendi alanları çerçevesinde manevi uygulamanın psikolojik iyi oluşa fayda sağlayacağını savunmaktadır. Bireyler karşılaştıkları zorluk ve sıkıntıların üstesinden gelmek için farklı yollara müracaat ederler. Buna başa çıkma süreci veya iyi ve sağlıklı olma hali denir. Psikiyatrlar ve psikologlar bireyin herhangi bir psikolojik problemi olmasa bile, insanlara mutlu ve huzurlu olmalarını sağlayacak salutojenik (sağlığı destekleyen öğeler)[376] olanın desteklenmesi gerektiğini ifade ederler. İyi olma halini destekleyen hayati kaynaklardan en önemlisinin maneviyat olduğu, alan akademisyenleri tarafından onaylanmıştır. Psikiyatri alanının teorik olarak bunu durumu kabullenmesine rağmen, dinin ve manevi olgunun bir obsesyon ya da patolojik bir fenomen olarak değerlendirmeyi aşamadıklarından dolayı manevi danışmanlık çalışmalara mesafeli oldukları katılımcıların ifadelerinden de takip edilebilmektedir. Göka, tıp ve psikiyatrinin kültüre, din ve maneviyata daha duyarlı olmaları gerektiğine yönelik ciddi eleştiriler olduğunu belirtmektedir.[377] Ancak maneviyat ve sağlık ilişkisinin olumlu ampirik sonuçları alındıkça, psikiyatri alanının bu konudaki uygulama ve yaklaşımları da değişmektedir. Dünya Psikiyatri Birliği (WPA), Psikiyatride Maneviyat ve Din Konusunda Pozisyon Bildirisinin 8. maddesinde:

> *"*Psikiyatristler, dini, manevi ve laik dünya görüşleri ve uygulamalarının hem yarar hem de zarar potansiyeli konusunda bilgili olmalı ve sağlığın ve refahın geliştirilmesini desteklemek için bu bilgiyi eleştirel yaklaşmalı ama psikiyatristler, ruh sağlığı bakımı alanında çalışacak bir meslek oluşturmada

---

[375] İbnu'l-Kayyım, Ş., *Zadü'l-Mead fi Hedyi Hayri'l-İbad,* (terc. Şükrü Özen, İstanbul, İklim Yayınları, 1990), 249-251.
[376] Sevde Düzgüner & Ali Ayten, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu,* (Ankara: Diyanet İşler Başkanlığı Yayınları 1, 1 b., 2020), 37.
[377] Erol Göka, "Dindar Hastaya Psikiyatrik Yaklaşım ve Yardım", *Türkiye Günlüğü*, 31, (1994), 147.

birçok personel ve gönüllü için maneviyat ve dinin oynadığı önemli role ilişkin farkındalık, saygı ve duyarlılık göstermelidir.*"*[378]

Mesleğin dünya genelinde temsilcisi olan (WPA)'nın bildirisinin, bu tavsiyeleri içermesi maneviyat-din ve psikolojinin ilerleyen dönemlerde birlikte yol alacaklarının göstergesidir.

*Katılımcı 8* manevi desteğin, meslektaşları ve hastalar için mücadele sürecinde destek sağlayabileceğini paylaşmıştır:

> "Biz aslında çok ağır bir bölümde çalışıyoruz. Bölümde çok fazla hasta vefat ediyor. Bu yüzden, biz ayda bir ya da iki defa çalışanlar olarak manevi çalışanla toplu bir seans ayarlamaya çalışıyoruz. Hastalarımızın yaşadıklarını konuşuyoruz… Bu toplantılar çok hoşuma gidiyor, yani sadece hastalar için değil bizim için de var olmaları iyi durum. Genelde hastalarımız da manevi uygulamalardan memnun oluyorlar çünkü bir görüşmeyle kalmıyorlar. Bence bu pozitif ve demek ki konuşulacak çok şeyleri var. Hastanın bazen hemşireyle paylaşmak istemediği ama manevi danışmanla paylaşmak istediği şeyler olabiliyor. Böylece daha çok sonuç çıkıyor. Sadece fiziksel sıkıntısı olan hastalarımız yok, duygusal ve ruhsal da çok sıkıntılar yaşıyorlar manevi danışmanlığın katkısının olduğunu düşünüyorum*."* (K8).

Klinisyenlerinde kendileri için manevi destek almaları, hastalar ve aileler arasındaki ilişkinin kalitesinin artmasını[379] ve hastaların beklediği bakım hizmetine ulaşmalarını desteklemektedir. Hasta açısından manevi ihtiyaçların karşılanması, iyi olma halinin ve başa çıkma sürecinin motivasyonlarındandır. Hastaların bu motivasyonu kazanmalarında hemşirelerin rolü alanda tartışılmaktadır.

Brown ve Lo hemşirelerin rolünün, hastalarının manevi destek ihtiyacını karşılamak olmadığını, ama hemşirelerin hastaların manevi ihtiyaç ve gelişimi için destekleyici ortam hazırlaması gerektiğini savunmaktadır. Martsolf ve Mickle'de, manevi destek sunulmasında hemşirelerin yaklaşımını, hastalar için bir şey yapmak değil, yanlarında olmak[380] şeklinde ifade etmişlerdir. Buna göre hemşireler, hastaların ağrı, rahatsızlık,

---

[378] A. Moreira-Almeida, A. Sharma, BJ. van Rensburg, PJ. Verhagen, Cook CC." WPA Position Statement on Spirituality and Religion in Psychiatry". *World Psychiatry*, 15 (1), (2016), 87-88.
[379] Marcelo Saad and Roberta de Mederios, "Programs of Religious/Spiritual Support In Hospitals - Five 'Whies' and five 'Hows'", *Philosophy, Ethics, and Humanities in Medicine*, 11, (2016), 2.
[380] M. Ramezani F.Ahmedi, E. Mohammedi, A. Kazemnejad, "Spiritualcare in Nursing: A Concept Analysis", *International Nursing Review*, 61 (2), (2014), 212-214.

korku, yalnızlık, anlam soruları ve ritüelleri uygulama gibi manevi ihtiyaca yönelik acılarını rahat bir şekilde ifade edecek ortam hazırlamalıdır. Hemşirelerin manevi danışmanla entegre çalışmaları bu algının kabul gördüğünü teyit etmektedir.

Hemşire olarak görev yapan *Katılımcı 6* ve *Katılımcı 11*, danışmanlığın olumlu etkileriyle ilgili düşüncelerini şöyle aktarmaktadır:

> "Manevi danışmanlık uygulamalarının ve danışmanların pozitif etkilerini kesinlikle görüyorum. Danışmanlarla görüşen dindar hastalarımıza onlar, enerji içeceği gibi geliyor. Bir silkinme oluyor adeta. Çok faydalı olduğunu düşünüyorum. Kendimin zaman zaman ihtiyacı olabiliyor, ama hastalarla uğraşmaktan kendimi sorgulayamıyorum. İleri dönemlerde onlara daha çok ihtiyaç olacağını düşünüyorum. Manevi danışmanlar, kendilerini ne kadar öne çıkarırlarsa, hastanede varlıklarını gösterirlerse daha aktif ve göz önünde olurlarsa etkileri daha fazla olacaktır*." (K6).*

Maneviyat ve manevi bakım, hemşirelik hizmetinin vazgeçilemez bir alanı ve tamamlayıcısıdır. Manevi destek hizmetleri, hastalıklar, stres ve ölüm gibi sebeplerden dolayı hastada oluşan akıl, beden ve ruh arasındaki dalgalanmayla baş etmek için pozitif ve aktif bir yol olmakla, iç huzurun ve iç barışın kazanılmasında yapıcıdır.[381] Manevi destek sonrası hastalarda oluşan olumlu ruh hali *Katılımcı 6*'nın ifade ettiği gibi, "enerji içeceği" etkisinde olacaktır. Nitekim dinin ruhi durum üzerindeki etkisi, geleneğimizde de vurgulanan bir husustur: Türkiye'de ilk modern ruh sağlığı hastanesini kuran Mazhar Osman, yazmış olduğu *Tababet-i Ruhiye* adlı eserde şöyle demektedir:

> *"*Dinin ruh üzerinde tesiri pek esaslıdır. Bu tesirin derecesi, zamana memlekete, vasata göre değişir. Mutedil sahih bir itikada malik dindar her şahıs, sinirlerini metin bir zırhla muhafaza etmektedir. Din terbiyesi insanı birçok fenalıklardan, cinnet tevlit edecek sebeplerden korur*."*[382]

Mazhar Osman'ın yıllar öncesinden yaptığı bu değerlendirmeler alana katkı sağlayacak kıymette olduğunu göstermektedir.

---

[381] Esma Uğurlu ve Sülü Uğurlu, "Hemşirelikte Manevi Bakımın Uygulanması", Acıbadem Üniversitesi, *Sağlık Bilimleri Dergisi,* Cilt: 5, (2014), 188.
[382] Mazhar Osman, *Tababet-i Ruhiye*, (İstanbul Üniversitesi yayınları, 40, İstanbul Kader Basımevi, 1941), 257.

Palyatif bakım kapsamındaki yaşlı hastaların, yoğunluklu olduğu bir klinikte görev yapan *Katılımcı 11*, manevi danışmanlara başvuruların çok olduğunu belirtmekte ve bu hususta tespitlerini şu şekilde izah etmektedir:

> "Manevi danışmanlara, bizim klinikte en iyisini yapsınlar diye olanaklar hazırlıyoruz. Nasıl ki fiziksel olarak en iyi bakımı yapıyoruz, manevi alanda da iyi bakılmalarını sağlamak gerekmektedir. Hastalarımız 'Neden bu benim başıma geldi?' diye isyan ederek geçmişin içinden çıkamıyorlar. Manevi danışmanlarla görüşmek hastalarımızı çok rahatlatıyor, dinliyorlar, beraber oturuyorlar. Danışmanın hastadan bir beklentisi olmadığından onlarla ilgileniyor, aynı dini değerleri taşıdıkları için hasta içinden çıkamadığı inançla ilgili sorularını sorabiliyor. Ben iyi bir kul oldum mu, yaşantımla inancı mı birleştirebildim mi? gibi kendilerini sorgulatıyorlar. Hastanın içinde bulunduğu iç çatışmayla manevi danışman iyi bağlantı kuruyor*."* (K11).

*Katılımcı 11*'in dile getirdiği gibi, danışmanların hastalardan bir beklentisinin olmayışı ve manevi danışmanlığın koşulsuz, şartsız olarak; inanç, mezhep, ırk, dil, renk vb. ayırımlara gitmeden, yardıma ihtiyaç duyan bireylere bu hizmeti götürmenin mesleğin felsefesini teyit etmektedir.

Maneviyatın sağlık alanında olumlu başa çıkma kaynağı olduğu, alan yazında kabul görmektedir. Maneviyat aşkın olan bir güce inanç ve bağlılık motivasyonu ile hastanın yaşadığı zorlularla mücadelesini ve dayanabilme gücünü artırmaktadır. Hastane ortamı insanı derinden etkileyen, kişinin kendini yalnız ve çaresiz hissettiği, psiko-sosyal ve manevi açıdan aciz olduğunu hissettiği alanlardır. "Neden ben?"," Suçum neydi*?"* gibi sorulara ikna edici cevaplar bulmak için hastalar maneviyata ve danışmanlarına yönelmektedir. Hasta ve yakınlarının bu süreçteki beklentilerine manevi danışman eşlik ederek, yapıcı bir bakış açısı sunarak onları rahatlatabilmektedirler.

Yoğun bakım uzmanı olan Katolik inancına sahip *Katılımcı* 3, alanın uygulama sonuçlarının olumlu oluşuna dikkat çekmektedir:

> "Hastaların tutunacak bir dalı olması, gönüllerinden geçen huzursuzluğu, üzüntüyü ifade edebilecekleri birinin var olması onlar için önem taşıyor. Afrikalı bir hastamız vardı. Eşi Hollandalı. Çok hastaydı ama hastaneye güveni ve inancı yoktu. Sorun çıkacak gibiydi. Manevi danışman devreye girdi ve adamın güvenini kazandı. Katolik Hristiyan bir doktorum, herkese dua öneriyorum.

> Maneviyat hizmetinin sunulması huzur getiriyor, hatta huzurdan çok düzen getiriyor. Biz doktorlar bazen hastaya fazla bilgi veriyoruz. Hasta bunu kaldıramıyor veya aileler sıkıntı çıkarıyor, burada da manevi danışmanlar yanımızda oluyorlar. Onlar insanların ruhuna bakıyorlar, ruha iniyorlar. O yüzden çok değerli buluyorum. Keşke sadece ofis saatlerinde değil, 7/24 çalışabilseler." (K3).

Katılımcının inanç sahibi olması, manevi danışmanlık hizmetini gerekli ve etkili olduğu noktasında yorumlaması, inanç sahibi sağlık personelinin, ritüellerin ve uygulamalarının faydalı olduğu gerçeğinin kabulünde etkili olmaktadırlar. Zira inançların koruyucu ve iyileştirici etkisi olduğu geçmişte olduğu gibi bugün de kıymetini korumaktadır.

Amerika'da yapılan bir araştırmada inancın, koruyucu ve motive etkisi hakkında doktorlar arasında olumlu bir bakış açısının olduğu ortaya çıkmıştır.1996 yılında Amerika Hekimler Akademisi tarafından yapılan toplantıda, 296 doktorun %99'u maneviyat ve dinin hastalıklar üzerinde olumlu etkisine inandıkları, %75'i de dua etmenin olumlu etkisi olduğu kanaatindedir.[383] Hökelekli, dua etme ihtiyacının insanlarda doğuştan geldiğini belirterek duanın, umut ile korku arasında dengeyi sağlayarak kul ile inandığı güç arasında özel bir terapötik iletişim oluşarak bireyde rahatlama, huzur ve mutluluk meydana geldiğini izah etmektedir.[384] Dua hastanın moralini yüksek tutarak hastalıklara karşı direncini kuvvetlendiren psikolojik faktördür.

Alanla ilgili yapılan araştırmalarda ortak ulaşımın, manevi destek sağlanmasının, hastalar için iyileşme, manevi huzurun artması, psikolojik tatmin, beden, ruh ve zihin bütünlüğü ve içsel enerjinin kazanımına yardımcı olacağı ve tedavi kararlarına katılımı destekleyen manevi danışmanların etkisinin olduğu yönündedir. Bu bağlamda Carey ve Cohen, literatür taramaları sonuçları, klinik personelinin %80'nin manevi destek görevlilerinin sağlık hizmetlerine katkılarından dolayı hastane sisteminin bir parçası oldukları[385] yönündeki bulguları desteklemiştir. Bu sonuçlar bir kez daha sağlık profesyonellerinin, hastaların bütünlüğünü koruma pozisyonunda olduğu gerçeğini hatırlatmaktadır.

---

[383] Mehmet Akif Kılavuz, "Hasta Hekim İlişkileri Açısından Din Öğretiminin Önemi", *Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 11 (2), (2002), 75.
[384] Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi,* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 219.
[385] B. Carey Lindsay & Jeffrey Cohen, Jeffrey. "Religion, Spirituality and Health Care Treatment Decisions: The Role of Chaplains in the Australian Clinical Context", *Journal of Health Care Chaplaincy,* 15:1, (2009), 25.

Manevi bakım uygulamalarının etkilerinin değerlendirildiği bu başlıkta öne çıkan görüş, sağlık çalışanlarının manevi desteği hasta ve yakını için bir ihtiyaç olarak gördüğü, manevi danışmanların sağlık çalışanlarının kendilerini iyi hissetmelerine katkı sağlayarak motivasyon kazandırma noktasında faydalı olduğudur. Sağlık uzmanlarının manevi desteğin sağlanması gerektiğinde, manevi danışmanların kilit personel olduklarını kabullendikleri anlaşılmaktadır. Bir kişiyi iyileştirmek için fiziksel bedenin ötesine bakmak gerçeği, sağlık çalışanlarının deneyimledikleri bir vakıadır. Hollandalı sağlık uzmanlarının çoğunluğu ontolojik-varoluşsal anlam ve biyoetik konuları ve sorunları keşfedecek ve destekleyecek birincil profesyonellerin manevi danışmanlar olduğunu düşündükleri araştırmalarda ortaya koyulmuştur.[386]Ancak sağlık çalışanlarının, maneviyatın iyileştirici etkisine inanmalarına ve bunu deneyimlemelerine rağmen kendileri için manevi destek talebinde bulunmadıkları bulgusunun vurgulanması anlamlı olacaktır.

[386] S. Willemse, W. Smeets, E. van Leeuwen, L. Janssen, N. Foudraine, "Spiritual Care in the ICU: Perspectives of Dutch Intensivists, ICU Nurses, and Spiritual Caregivers". *J Relig Health*, 57(2), (2018), 583-595.

# SONUÇ

Manevi danışmanlık, Hristiyanlık kültüründe köklü bir geçmişe sahiptir. Tarihin derinliklerinde öncelikle insanın dini kurtuluşunu amaçlayan ve daha çok tebliğ ve zor zamanlarda isyandan kurtarma ve koruma odaklı olan manevi danışmanlık, tarihi seyri içinde insanın çeşitli psikolojik ve sosyolojik yönlerini de dikkate alarak gelişim göstermiştir. Bu durum din, inanç ve manevi yönelimlerinin psikoloji bilimi içerisinde yerini almasını ve modern çağda terapi süreçlerine dahil edilmesini sağlamıştır. Din ve maneviyatın insanın ruh ve beden sağlığına olan olumlu etkileri sağlık hizmetlerinde, sağlık profesyonelleri tarafından bir realite olarak kabul edilmektedir. Maneviyat ve sağlık, sağlık hizmetlerinde büyüyen bir alan olarak gelişmektedir. Bu olumlu perspektif le birlikte din ve maneviyatın işlevlerinden olan ruh sağlığını koruyucu etkisi, insanların buhran ve bunalımlarına karşı manevi danışmanlık hizmetini aranır kılmıştır.

Maneviyat ile fiziksel sağlık ilişkisine yönelik çalışmalar göstermiştir ki, her toplum ruhsal ve fiziksel sorunlarına çözüm ararken inanç temelli ya da manevi yaklaşımlar gerektiren alternatif yollar aramaktadır. Bu gelişmeler sağlık hizmetlerinde, hastaların maddi ihtiyaçlarını gidermek kadar manevi gereksinimlerini de karşılamanın bir diğer ifadeyle, bütüncül yaklaşımın kaçınılmaz olduğu gerçeğini gözler önüne sermiştir. Bu bağlamda manevi danışmanlık hastalığa karşı alternatif bir destek olarak hastanelerde yerini almıştır.

Çalışmamızda Hollanda'da manevi danışmanlık tarihsel süreci, kurumsallaşma alt yapısı, manevi danışmanların nasıl tanımlandıkları, sağlık uzmanlarının manevi danışmanlarla mesleki deneyimleri, multidisipliner iş birliği ve refere ile mesleki profesyonelleşmesinin ardına düşerek nitel bir çalışma olarak örneklik sunmaya çalıştık. Çalışmamızda Hollanda örnekliği üzerinden ele aldığımız manevi danışmanlık, insanın dini ve manevi gereksinimlerini karşılayacak ve bu ihtiyaca ulaşacak olanaklar sunmak, vatandaşlar açısından bir hak, devlet açısından bir sorumluluk olarak anayasal güvence altına alındığı görülmektedir. Manevi danışmanlık alanındaki bu gelişmeler, Hollanda devleti resmî kurumları tarafından öncelikle eğitim ve akademik yönü düzenlenerek bir uzmanlık alanı olarak ortaya konulmuştur. Hollanda'da hukuki güvence altına alınmış olan manevi

danışmanlık hizmeti insani bir gereksinim olarak profesyonel bir oluşumla resmî kurumlar tarafından verilmektedir.

Manevi danışmanlık disiplininin Hollanda'da profesyonel bir sistem içinde uygulandığını, mesleki olarak alanın kendini tanımladığı, mesleki dernekleri bulunan manevi danışmanların, bu dernekler tarafından denetlendiği, yüksek lisans seviyesinde bir eğitimim mecburi olduğu ve devletin resmi çalışanı statüsüne sahip oldukları bilinmektedir. Ayrıca manevi danışmanlığın anlam, kapsam ve işlevselliğinin toplumsal düzeyde amacına uygun anlaşılabilmesi için birçok resmi kurum ortak çalışmalar yürütmekte ve hükümet manevi danışmanların istihdamını geniş olanaklarla desteklemektedir.

Ülkenin heterojen yapısı gereği kurumsal, toplumsal, tarihsel ve ekonomik değişkenleri bir arada değerlendirerek manevi danışmanlık hizmeti farklı din ve inanç sahibi toplumların inançlarına uygun planlanarak sunulmaktadır. Hristiyan, Yahudi, Müslüman, Hindu, Hümanist, Budist ve bağımsızlar olarak yedi farklı din ve inançtan oluşan manevi danışmanlar, kendi inançlarına mensup hastalara manevi danışmanlık hizmetini profesyonel olarak uygulamaktadırlar. Çalışmamızın konusu kapsamında olan Hollanda hastanelerinde manevi danışmanlığın, profesyonel ve işlevsel olduğunu ve hastanelerde bu hizmetin bulunmasının hasta hakları açısından zorunlu olduğu bilgisine ulaşılmıştır.

Araştırmamızın amacını oluşturan sağlık çalışanları ile manevi danışmanların arasındaki multidisipliner ekip çalışmasının kapsamını, iki meslek grubu için ne ifade ettiği ve bu toplantıların işlevselliği konusunda yaptığımız literatür çalışmaları ve katılımcıların deneyim ve katkıları bu konuda şu sonuçlara ulaşmamızı sağlamıştır:

Manevi danışmanların multidisipliner ekip toplantılarına düzenli olarak katıldıkları ve özellikle onkoloji ve palyatif bakım birimlerinde daha aktif oldukları gözlemlenmiştir. Bu toplantılarda manevi danışmanların bulunmasının bir gereklilik olduğu ve Hollanda sağlık kurumları tarafından kabul edildiği sonucuna varılmıştır. Manevi danışmanların bu toplantılarda bulunmalarının, mesleğin saygınlığını ve tanınmışlığını artırabileceği ve gelecek açısından önemli olduğunu ortaya konmuştur. Manevi danışmanların multidisipliner ekip içinde yer alarak, kaliteli sağlık hizmeti sunumuna olumlu etki yapabileceği düşünülmektedir. Manevi danışmanlık hizmetlerinin, sağlık kurumlarında

hak ettiği konuma ulaşabilmesi için organizasyon, iş birliği ve koordinasyonun önemli olduğu ulaştığımız sonuçlardandır.

Sağlık çalışanlarının manevi danışmanlarla iş birliği sürecinde elde ettiğimiz sonuçlar ise; sağlık çalışanlarının, hastanın fiziksel sorunlarına ek olarak manevi ve inanç bağlamında duyarlılık göstermeleri ve manevi desteğin önemini anlamaları için multidisipliner toplantılarda manevi danışmanların bulunması ve sorunu farklı bir perspektiften ele almaları açısından önemli olduğu açılımında oldukları görülmüştür. Sağlık çalışanlarının, manevi sorunların belirlenmesi ve araştırılması konusunda özel eğitim almalarının, meslekler arası iş birliğini destekleyeceği kaçınılmazdır. Sağlık çalışanları manevi danışmanlık birimine karşı olumlu bir algıya sahip, manevi desteğin hastalara olumlu etkilerini kabullenmekte ve bu alanın desteklenmesine karşı olumlu bir tavır sergilemektedirler.

Araştırmamızda dikkat çeken bir nokta; Psikiyatri bölümlerinde manevi danışmanların bulunduğu ancak psikiyatrların, manevi danışmanlara yeterince ihtiyaç duymadığı ve iş birliğini yeterli derecede yapmadıkları gözlemlenmiştir.

Çalışmamız Hollanda özelindeki manevi danışmanlığın işlevselliği üzerine olması nedeniyle, alanla ilgili Hollandaca literatüre ulaşma zorluğu yaşanmıştır. Hollanda'nın sosyo-kültürel normları üzerinden meseleyi anlamak için, yerel dile yeterince vakıf olmamak çalışmamızın daha özgün olma noktasındaki engellerindendi. Manevi danışmanlık alanında örnek bir yapılanmaya sahip olan Hollanda'da yazılan, makale ve eserlerin Türkçeye kazandırılmaması bu konuda çalışma yapacak araştırmacıların önünde ciddi engel olarak durmaktadır.

Son değerlendirme olarak; yukarıda zikredilen tüm sonuçlar ve araştırmamızın bulguları, manevi danışmanlık alanının Hollanda sağlık hizmetlerinde ekipler arası iletişim ve iş birliğinde profesyonelleşme kapsamı içinde gelişmekte olup, birçok ülkeye örneklik oluşturacak seviyeye geldiğidir. Araştırmamızda Türkiye ile Hollanda manevi danışmanlık alanlarını kıyaslamak amacı olmadığı ancak, Hollanda manevi danışmanlık uygulama ve işlevselliğini örneklem olarak sunmak hedeflenmiştir. Bu bağlamda kurumsal olmayan ancak dini, kültürel ve yerel arka planda tarihin tüm zamanlarında ülkemizde uygulanmakta olan manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamaları modern Türkiye toplumunda, kurumsal alanda gerekli gelişim ve başarıyı yakalayamamıştır. Bu

alanda tarihi, kültürel ve dini bilgi birikimine sahip olan ülkemizin yetkili organlarının bu alana destek sağlayıp, kendi ayırt edici yerel unsurları göz ardı etmeden kurumsal, toplumsal, tarihsel ve ekonomik değer ve normlarına uygun, bağımsız ve önyargısız bir manevi danışmanlık sistemi oluşturması kaçınılmazdır.

## KAYNAKÇA


AAPC, American Association of Pastoral Counselors, Erişim 17 Mayıs 2024. http://www.apcc.org/membership/certifications/definitions.aspx

Acolatse, Esther. "Pastoral Counseling: Third World Perspectives. In: Leeming", D.A. (eds) *Encyclopedia of Psychology and Religion. Springer,* Boston, MA. -1-4614-6086-2-6806, 2014, 1309–1312.

Adler, Alfred, *İnsan Tabiatını Tanıma,* Kocaeli: Olympia Yayınları, 2010.

Agora Levent ot het Einde, "Veel huisartsen tevreden over samenwerken met geestelijk verzorgers", Erişim 30 Mayıs 2024. https://www.agora.nl/nieuws/veel-huisartsen-tevreden-over-samenwerken-met-geestelijk-verzorgers

Ağılkaya Şahin, Zuhal. "Hristiyan Gelenekte Manevi Bakımın Teorik Temelleri", Dergi:*Spiritual Psycholog and Counseling,* 2016.

Ağılkaya Şahin, Zuhal. *Manevi Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*. İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 1. baskı, 2017.

Ağılkaya, Şahin, Zuhal. *Federal Almanya Cumhuriyeti'nde dini danışmanlık: teori-eğitim- uygulama,* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din bilimleri Ana Bilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2014.

Aladağ, Banu. *Yatan ve Ayakta Tedavi Gören Hastaların Sosyal Destek ve Sosyal Karşılaştırma Düzeyleri,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.

Albasan, Metin. *Yeni Çağ'da İçsel Kıyamet ve Değişim Zamanı*, İstanbul: New Age Yayınları, 2006.

Altaş, Nurullah, *Hastanelerde din ve moral hizmetleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.

Altaş, Nurullah. "Hastanelerde Dini Danışmanlık Hizmetleri (Türkiye Uygulaması Özerine Deneysel Bir Araştırma)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Ankara Üniversitesi Basımevi, 1999.

Alu, Ali. "Sağlığın Temel Kavramları", *Sağlık Yönetim Dergisi*, 1 (2), 2017.

Amsterdam Medisch Centra, Erişim 24 Nisan 2024. http://amsterdamumc.nl/nl/locatie-amc/geestelijke-verzorging

Anka Haber Ajansı, "Deniz Yücel'in Bakan Tekin'e Sorusu", Erişim 11 Mayıs 2024. https://ankahaber.net/haber/detay/deniz_yucelden_bakan_tekine_manevi_danismanlik_sorusu_rehberlik_ve_psikolojik_danismanlik_gorevini_bu_konuda_uzmanlik_bilgisi_olmayan_din_gorevlileri_mi_ustlenecektir_143569

Apak, Hıdır, *Dindarlığın Bir Boyutu Olarak Maneviyat, Din Bilimleri Klasik Sorunlar-Güncel Tartışmalar,* ed. M. Nesim Doru-Ömer Bozkurt, Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2018

Ardıç Melike Boztilki ve Elif Ardıç, Maneviyat ve Sağlık, *Journal of Academic Research in Nursing*, 70 (21) 2017.

Arısoy, Emin Sabri ve Gökçe, Özcan. "İlk basamak sağlık hizmeti nedir?", Genel ilkeler – *Toplum ve Hekim,* 17, 3, 1979.

Arslan, Mustafa. "Değişim Sürecinde Yeni Dindarlık Formları: "Yeni Çağ" İnanışları Ölçeği", *Değerler Eğitimi Dergisi*, C.4, 2006.

Aubyn, Lorna. *St.,New Age (Yeni Çağ Akımı),* çev. Nuray Mines, Ercan Arısoy, İzmir: Ege Meta Yayınları, 1998.

Aupers, Stef and Houtman, Dick. **"**Beyond the Spiritual Supermarket: The Social and Public Significance of New Age Spirituality**"**, *Journal of Contemporary Religion,* 21:2, (2006), 201-222.

Aupers, Stef and Houtman, Dick. "The Spiritual Turn and the Decline of Tradition: The Spread of Post- Christian Spirituality in 14 Western Countries, 1981–2000".

Ayten, Ali ve Düzgüner, Sevde. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu.* ed. Ali Ayten-Sevde Düzgüner. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2020.

Ayten, Ali, *Dindarlık Ruhsal ve Fiziksel Sağlığı Etkiler Mi?* 65.

Ayten, Ali. *Din ve Sağlık Kavram, Kuram ve Araştırma,* İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2. Baskı, 2020.

Ayten, Ali. *Dindarlık Ruhsal ve Fiziksel Sağlığı Etkiler mi? Din, Erdem ve Sağlık*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015.

Ayten, Ali. *Tanrı'ya Sığınmak: Dini Başa Çıkma Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Araştırma*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.

Başar, Serpil. 1. *Din Hizmetleri Sempozyumu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 763, İlmi Eserler: 124, Editör: Dr. Mehmet Bulut, Ankara, 2007.

Başkaya, Şafak. *New Age Hareketi: Modern Bir Dinsellik Biçiminin Sosyo-Kültürel Analizi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: 2006.

Baygeldi, Merve Reyhan. "Türkiye'de Modern Sorunlara Dini Bir Çözüm Olarak Manevi Danışmanlık Uygulaması, Mevcut Durum ve Öneriler", *SETA* 234, (2018), 13.

Best, Megan C., Bella Vivat, and Marie-Jose Gijsberts. "Spiritual Care in Palliative Care", *Religions* 14, no. 3, (2023), 320.

Birgün Gazetesi, "Okullara imam ve vaiz de girdi", 02 Haziran 2024. https://www.birgun.net/haber/okullara-imam-ve-vaiz-de-girdi-442394

Birol, Leman. *Hemşirelik Süreci*, Etki Matbaacılık Yayıncılık Ltd. Şti., İzmir, 2005.

Boaz Huss, "Spirituality: The Emergence of a New Cultural Category and its Challenge to the Religious and the Secular", Journal of Contemporary Religion, 29,1, 2014.

Bolsoy, Nursen ve Ümran, Sevil. "Sağlık-Hastalık ve Kültür Etkileşimi", Anadolu Üniversitesi, *Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi,* 9(3), (2006), 78-87.

Bostancı-Daştan, Nihal ve Buzlu, Sevim. "Meme kanseri hastalarında maneviyatın etkileri ve Manevi Bakım", Maltepe Üniversitesi, *Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, 3 (1), (2010), 73-79.

Bozkurt, Serpil. Geçmişten Günümüze New Age Hareketine Genel Bir Bakış ilâhiyât: *Akademik Araştırmalar Yıllığı,* Sayı / No: 5, (2022) Araştırma Makalesi, 93-118.

Braak, Erik de Jongh & Minnema, Lourens, "Teaching Spiritual Care in an Interfaith Context", *Journal for the Academic Study of Religion,* 27(2), (2014), 178-197.

Braam, A.W., Verhagen, P.J., "Levensbeschouwelijke diversiteit: mozaïek en dynamiek", *A Tijdschr Psychiatr.,* 64, (8), (2022), 535-539.

Canatan, Kadir, *2014 Yılı Hollanda İnsan Hakları Raporu İslamofobi ve Entegrasyon Arasında Azınlıklar* 1. b. İZÜ Yayın No: 10, 2015.

Carey, Lindsay B., and Jeffrey Cohen. "Pastoral and spiritual care." *Encyclopaedia of Global Bioethics,* 1-14*,* (2015), 19.

Carr TJ. "Facing existential realities: exploring barriers and challenges to spiritual nursing care", *Qual Health Res*, 20 (10), (2010), 1379-1392.

Cebeci, Suat, "Bir Din Öğretimi Yaklaşımı Olarak Dini Danışma ve Rehberlik", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 8 (19), (2010), 53-69.

Cebeci, Suat, *Dinî Danışma ve Rehberlik*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.

CMO, Contactorgaan Moslims en Overheid, Erişim 30 Mayıs 2024. http://www.cmoweb.nl/over.ons/

Como, June M. "Spiritual practice: A literature review related to spiritual health and health outcomes", *Holistic Nursing Practice* 21(5), (2007), 224-236.

Creswell, John W. *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşıma Göre Nitel Araştırma ve Nitel Araştırma Deseni,* Çev. Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2012.

Culliford, Larry, "Taking a spiritual history", *Advances in Psychiatric Treatment*, 13 (3), (2007), 212-219.

Çoşkun, Fatma. "Dünden Bugüne Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri", *İlahiyât: Akademik Araştırmalar Yıllığı*, Araştırma Makalesi, 5, (2022), 71-91.

Çoşkunsever, Asude. *Sosyal Hizmetlerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (Yetiştirme Yurdu ve Çocuk Destek Merkezi Örneği),* 1. Basım, İstanbul: Dem yayınları, 2018.

Dames, G.A., & Louw, Daniël J. "The professionalization of pastoral caregiving: A critical assessment of pastoral identity within the helping profession*", Stellenbosch Theological Journal,* 6 (2), (2020), 103-128.

Daniel P. Sulmasy, OFM, MD, PhD, "A Biopsychosocial-Spiritual Model for the Care of Patients at the End of Life"*, The Gerontologist*, (2002), 24–33.

De Groot, Kees, Questions of life: A sociology of the care of souls. In M. van Uden, & P. Verhagen (Eds.), The Long and Winding Road: Religion and Mental Health through the Years, *International Series in Mental Health and Religion;* No. 5, Shaker Verlag, (2022), 149-178.

De Stichting Kwaliteitsregister Geestelijk Verzorgers (SKGV), Erişim 01 Mayıs 2024. https://www.skgv.nl/positie-van-geestelijke-verzorging/

Delgado, Cherly, "A discussion of the concept of spirituality", *Nursing Science Querterly,* 18, (2005), 157-162.

Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Türk Dil Kurumu, Maneviyat maddesi, 14. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1997.

DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı, "Sonra ona düzgün bir şekil vermiş ve ruhundan ona üflemiş; sizi kulak, göz ve gönüllerle donatmıştır. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!" (el-Secde 32/9), 01 Haziran 2024. https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-1/secde-suresi-32/ayet-1/kuran-yolu-meali-5

Dijkstra, Jaap. *Gespreksvoering bij geestelijke verzorging. Een methodische ondersteuning om betekenisvolle gesprekken te voere*n, Soest: Nelissen, 2007.

Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Meali, Bakara Süresi, "Ve Adem'e bütün isimleri öğretti. Sonra bunları meleklere gösterip "Sözünüzde doğru iseniz şunların isimlerini bana söyleyin" dedi. Erişim 17 Mayıs 2024. https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/38/31-33-ayet-tefsiri

Diyanet İşleri Başkanlığı, "Görev ve Çalışma Yönergesi", Erişim 12 Mayıs 2024. https://hukukmusavirligi.diyanet.gov.tr/Documents/Görev%20ve%20Çalışma%20Yönergesi.pdf

Diyanet İşleri Başkanlığı, "Ulusal Meslek Standardı Manevi Danışman Seviye 6 (2018)", Erişim 10 Mayıs 2024. https://dinhizmetleri.diyanet.gov.tr/Documents/manevi%20danisman%20ums.pdf

Domaç, Sezer, Aki, Esra ve Uyanık Mine. "Disiplinlerarası Eğitimin Sağlık ve Sosyal Bakım Çalışanları İçin Önemi", *Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi*, 2(1), (2014), 29–34.

Doolaard, Jaap. *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging,* Kok-Kampen, 2006.

Drury, Connie. and Hunter, Jennifer. "The Hole in Holistic Patient Care", Kansas City: University of Missouri, *Open Journal of Nursing* volume 6 (9), (2016), 776-792.

Düzgüner, Sevde & Ayten, Ali, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu,* Ankara: Diyanet İşler Başkanlığı Yayınları 1, 1 b., 2020.

Düzgüner, Sevde, *Maneviyat Algısı ve Diğerkâmlıkla İlişkisi (Kan Bağışı Örneğinde Türkiye ve Amerika Karşılaştırmalı Nitel Bir Araştırma)*, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.

Düzgüner, Sevde, Nereden Çıktı Bu Maneviyat: Manevi Bakımın Temellerine İlişkin Kültürlerarası Bir Analiz, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik,* C.II, Eds. Ali Ayten, Mustafa Koç, Nuri Tınaz, İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, 2016.

Dyson, Jane, Koob, Mark, Forman, Dawn, "The meaning of spirituality: A literature review", *Journal of Advenced Nursing*, 26, (1997), 1183-1188.

Earl BSW, Klee A, Edens EL, Cooke JD, Heikkila H, Grau LE. "Healthcare Providers Perceptions about the Role of Spiritual Care and Chaplaincy Services in Substance Use Outpatient Treatment", *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19 (15), (2022), 9441.

Eflatun. *Sokrates'in Savunması*. Dünya Klasikleri I, çev. Niyazi Berkes, Çağdaş Matbaacılık,1998.

Ege, R. & Uğurlu, H. S., "Bir İsimlendirme Problemi: Dinî Danışmanlık", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi,* 7(2), (2018), 1057-1077.

Elkins, David. N., Hedstrom, L. James., Hughes, Lori. L., Leaf, J. Andrew & Saunders, Cherly. "Towards a humanistic–phenomenological spirituality": *Definition, description, and measurement. Journal of Humanistic Psychology* volume 28 (4), (1988), 5–18.

Engel Jojce, “Prentice Dawn. The ethics of interprofessional collaboration”. *Nursing Ethics*. 20 (4), (2013), 426-435.

Ergül, Ş, Bayık A. Hemşirelik ve Manevi Bakım: *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi,* 8 (1), (2014).

Erten, Mevlüt ve Kuruyucu, Yasemin, “Kur’an-ı kerim ve Kutsal Kitaplarda Hz. Eyyûb”, *Kalemnâme,* 7 / 14, (2022), 564-586.

Ertuğrul Gökçekuyu, “Pillarizasyon / Verzuiling”. Erişim. 23 Mayıs 2024. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2932910.

Ertürk, Elif Merve. Yoğun Bakım Hemşirelerinin Hastalık-Ölüm ve Ahiret İnancı İlişkisi Bağlamında Görüşleri ve Durumu Anlamlandırma Süreçlerinde Manevi Danışmanlığın Rolü ve Önemi 2019.

FBZ, Federatie Beroepsorganisaties in de Zorg, “Vak Bond Zorgprofessionals”, Erişim 07 Mayıs 2024. www.fbz.nl Federatie Medisch Specialisten, https://richtlijnendatabase.nl/

Federatie Medisch Specialisten, Erişim 14 Mayıs 2024. https://richtlijnendatabase.nl/

Ganzevoort, R.R., Ajouaou, M. Van Der Braak, A., De Jongh, E. and Minnema, L. “Teaching Spiritual Care in an Interfaith Context”, *Journal for the Academic Study of Religion,* 27, 2, (2014), 178–197.

Ganzevoort, Ruard-Jan Visser, *Zorg voor Het Verhaal Achtergrond, Methode en Inhoud van Pastorale Begeleiding*, Zoetermeer: Meinema, 2007.

Geer, J. van der & Leget, C., “How spirituality is integrated system-wide in the Netherlands Palliative Care National Programme”, *Progress in Palliative Care*, 20 (2) (2013), 98-105.

Geestelijk Verzorging in Nederland, “Het Recht op Geestelijk Verzorging”, Erişim 03 Mayıs 2024. https://geestelijkeverzorging.nl/het-recht-op-geestelijke-verzorging

Geestelijk Verzorging, “Advies Over Formatie”, Erişim 08 Mayıs 2024. https://www.geestelijkeverzorging.nl/formatie/

Geestelijke Verzorging in Nedeland, “Startpunt voor Geestelijke Verzorging in Nederland”, 25 Mayıs 2024. https://geestelijkeverzorging.nl

Geriatri uzmanları derneği VERENSO, Erişim 21 Mayıs 2024. https://www.verenso.nl/

Gerkin, Charles V., *An introduction to pastoral care*. Nashvilleee: Abingdom Press), 1997.

GGZ Standararden, "Zingeving in de Psychische Hulpverlening", Erişim 17 Mayıs 2024. https://www.ggzstandaarden.nl/zorgstandaarden/zingeving-in-de-psychische-hulpverlening/organisatie-van-zorg

Gijsberts MHE, Liefbroer AI, Otten R, Olsman E. "Spiritual Care in Palliative Care: A Systematic Review of the Recent European Literature", *Med Sci (Basel),* 7(2), (2019), 25.

Gomez S, Nuñez Ba C, White B, Browning J, DeLisser HM. "Chaplain-Physician Interactions From the Chaplain's Perspective: A Mixed Method Analysis", *Am J Hosp Palliat Care,* 38 (11), (2021), 1308-1313.

Government of the Netherlands, "Ministry of Health, Welfare and Sport", Erişim 18 Mayıs 2024. https://www.government.nl/ministries/ministry-of-health-welfare-and-sport

Government of the Netherlands, "Public-authority and private schools", Erişim. 19 Mayıs 2024. https://www.government.nl/topics/freedom-of-education/public-authority-and-private-schools

Government, "Freedom of Education", Erişim 15 Mayıs 2024. https://www.government.nl/topics/freedom-of-education

Government, "Secondary vocational education (MBO) and tertiary (higher) education", Erişim 23 Mayıs 2024. https://www.government.nl/topics/secondary-vocational-education-mbo-and-tertiary-higher-education/tertiary-higher-education?

Göka, Erol. "Dindar Hastaya Psikiyatrik Yaklaşım ve Yardım", *Türkiye Günlüğü*, 31, (1994), 147–159.

Gross, Zehavit, "Spirituality, contemporary approaches to deining", Encyclopedia of Religious and Spiritual Development, Elizabeth M. Dowling and W. George

Scarlett (Ed.), Thousand Oakss, London and New Delhi: *Sage Publications*, (2006), 424-425.

Han, Abdurrahman, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hastanelerde Yürüttüğü Manevi Destek Hizmetleri", *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik,* C. II, Eds. Ali Ayten, Mustafa Koç, Nuri Tınaz, İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, 2016.

Handreiking Multidisciplinair overleg (MDO), Erişim 13.04.2023. https://www.verenso.nl/kwaliteit/richtlijnen-en praktijkvoering/richtlijnendatabase/multidisciplinair-overleg-mdo

Handzo RG, Hughes RB Commentary on Chaplain-Physician Interactions From the Chaplain's Perspective: A Mixed Method Analysis.

Hayat, Zeynelabidin, Gayretli, Mehmet. "Diakoni Çalışmalarının Kutsal Kitap Bağlamında Değerlendirilmesi". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi,* 6/1 (Haziran 2022), 495-517.

Haytural, Hatice. *Hemşirelerin Bağımlı–Bağımsız İşlevlerinden En Çok Hangilerini Yerine Getirdiklerinin Saptanması,* Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1989.

Heelas, Paul, *The New Age Movement: The Celebration of the Self and the Sacralization of Modernity*. Oxford: Blackwell, 1996**.**

Heitink, Gerben, *Pastoraat als hulpverlening*. *Inleiding in de pastorale theologie en psychologie*, Kampen, Kok, 2e druk, 1979.

Heitink, Gerben, *Pastorale zorg. Theologie differentiatie praktijk, Handboek praktische theologie,* Kampen: Kok,1998.

Heitink, Heitink, "De opkomst van de moderne pastor' in: Pratische Theologie", (2000), 9-16.

Hiçdurmaz, Duygu ve Öz, Fatma. "Stresle başetmenin bir boyutu olarak spiritüalite", Anadolu Üniversitesi, *Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 16:1 (2013), 50.

Ho JQ, Nguyen CD, Lopes R, Ezeji-Okoye SC, Kuschner WG. "Spiritual Care in the Intensive Care Unit: A Narrative Review", *J Intensive Care Med*., 33 (5), (2018), 279-287.

Houtman, Dick, Stef Aupers, The Spiritual Turn and the Decline of Tradition: The Spread of Post-Christian Spirituality in 14 Western Countries, 1981–2000, *Journal For The Scientific Study of Religion,* 46, 3, (2007), 305-320.

Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi,* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/illeridaresi/Mevzuat/Kanunlar/Anayasa.pdf, 5, Md. 17

HV, Humanistisch Verbond, "Humanistisch Geestelijke Verzorging", Erişim 28 Mayıs 2024. https://www.humanistischverbond.nl/thema/humanistisch-geestelijke-verzorging/

HV, Humanistisch Verbond, "Wat is humanisme?", Erişim: 16 Mayıs 2024. https://www.humanistischverbond.nl/humanisme/wat-is-humanisme/.

ICN-International Council for Nurses, *Code of Ethics for Nurses*. ICN, Geneva. 2000.

INSAMER, "Hollanda Devleti Bilgileri", Erişim 31 Mayıs 2024. https://www.insamer.com/tr/ulke-profili-hollanda/

Integratie en Participatie van Nieuwkomers (Stichting IPN), "Euro Health Consumer Index'e göre Hollanda sağlık sisteminde Avrupa ülkeleri arasında 2.sırada bulunmaktadır" Erişim 18 Nisan 2024. https://www.stichtingipn.nl,

Inter, "Multi Disciplinaire Overlegruimtes", Erişim 19 Mayıs 2024. https://inter.nl/oplossingen/kritische-overlegruimtes/mdo

IUASR, Islamic University of Applied Sciences Rotterdam, Erişim 21 Nisan 2024. https://www.iuasr.nl/master-islamic-spiritual-care/

İbn Bahtişû, C. *Tıp Sanatı ve Nefsin Halleri*, Terc. Abdulkadir Coşkun, İstanbul: Litera Yayınları, 2014.

İbnu'l-Kayyım, Ş., *Zadü'l-Mead fi Hedyi Hayri'l-İbad,* (terc. Şükrü Özen, İstanbul, İklim Yayınları, 1990.

İmga, Orçun, "Hollanda'da Din-Devlet İlişkileri ve Kilise-Devlet Ayrılığı", Kütahya: *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2015), 2.

İnci, Sibel ve Kaya, Volkan Hasan. "Eğitimde Multidisipliner, Disiplinlerarası ve Transdisipliner Kavramları", *Millî Eğitim*, Cilt: 51, sayı. 235, (2022), 2757-2772.

İncil, Yeni Yaşam Yayınları, 2001, s.196.

İncil'in Çağdaş Türkçe Çevirisi, Mukaddes Yayınları, 2001.

İslamoğlu, Hamdi ve Alnıaçık, Ümit, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, İstanbul: SPSS Beta Yayınları, 6. Baskı, 2019.

İşbilen, Nihal, "Sağlık Kurumlarında Manevi Danışmanlık Hizmetleri", *Theosophia*, 5, (2022), 83-102.

Jaroen Bosch Ziekenhuis, "Multidisciplinair Overleg (MDO) A5 Zuid Couveuseafdeling", Erişim 23 Nisan 2024. https://www.jeroenboschziekenhuis.nl/afdelingen/couveuseafdeling/couveuse-afdelingsinformatie-voor-ouders/specifieke-afdelingsinformatie/multidisciplinair-overleg-mdo-a5-zuid-couveuseafdeling

Jefferies H, Chan KK. "Multidisciplinary team working: is it both holistic and effective?", *Int J Gynecol Cancer*. 14 (2), (2004), 210-211.

Jeugdzorg, Erişim 15 Mayıs 2024. https://vgvz.nl/werkvelden/jeugdzorg/

Joods, Erişim. 23 Mayıs 2024. https://vgvz.nl/sectoren/joods/

Kaçal, Zübeyde ve Demirsoy, Nilüfer. "Yoğun Bakım Hastalarında Spiritüel Değerlendirme", *Sakarya Tıp Dergisi,* 8 (2), (2018), 170-175.

Kâmil, U. Bilgin, Özgüzel, Seyfî, De Rooij, Sylvia Monigue, "*Hollanda ve Türkiye'de memurların haklarının örgütsel iletişim ve performansa etkisi"*, Yönetim Bilimleri Sempozyumu, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, 8-9 Aralık 2016.

Karagül, *Arslan, Batı'da Resmî Kurumlarda Profesyonel Manevi Bakım Hizmetleri Teori ve Pratiği,* Samsun: Uğur Ofset, 2020.

Karagül, Arslan. "Manevi Bakım: Anlamı, Önemi, Yöntemi ve Eğitimi (Hollanda Örneği)", *Dinî Araştırmalar Dergisi*, C. 15, s.40, (2012), 5-27.

Karakaya, Hamiyet ve Örs, Yaman. "1994 Dünyada ve Türkiye'de Etik Kurulları", *Ankara Tıp Mecmuası (the journal of the faculty of medicine),* vol. 47, (1994), 713-722.

Karakaya, Takyettin, *Aktüel Manevi Problemler Bağlamında Alternatif Bir Model Olarak Klasik Dönem Sûfî Tecrübesi*, Bursa: Uludağ üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

Kasapoğlu, Figen. "Psikolojik Danışma Süreci ve Maneviyat: Bir Bütünleştirme Arayışı", Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi,* (2017), 141-157.

Katholiek, 23 Mayıs 2024. https://vgvz.nl/sectoren/katholiek

Kavas, Erkan ve Kavas, Nurgül. "Manevi Destek Algısı Ölçeği (MDA): Geliştirilmesi, Geçerliği ve Güvenirliği". *Turkish Studies* 9, s.2, (2014), 905-915.

Kavuklu, Hilal, *İşyerinde Maneviyat ve Psikolojik Sermaye Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma*, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Kaya, Mehmet Şerif, *Sağlık Hizmetleri Bağlamında Manevi Bakım (Hollanda ve Türkiye Örneklerinin Karşılaştırılması)*, Ankara: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Kenniscentrum Longkanker, Multidisciplinair Overleg MDO, Erişim 14 Mayıs 2024. https://longkanker.slingeland.nl/multidisciplinair-overleg-mdo

Kılavuz, Mehmet Akif. "Hasta Hekim İlişkileri Açısından Din Öğretiminin Önemi", *Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 11 (2), (2002), 73–86.

Kılınçer, Hatice. *Tıp, Psikoloji ve İlahiyat Öğrencilerinin Türkiye'deki Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Uygulamalarına Yönelik Tutumları Üzerine Bir Araştırma*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Psikolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017.

Kindî., *Risale Fi'l-Hile Li-Def'i'l-Ahzân, (Üzüntüden Kurtulma Yolları),* Terc. Mustafa Çağrıcı, İstanbul, İfav Yayınları, 2015.

Kockelmans, Joseph J. Why *İnterdisciplianirty, İnterdisciplinarity and Higher Education.* Pennsylvania: Pennsylvania State University, 1979.

Koç, Mustafa, "Manevi-(psikolojik) Danışmanlık ile ilgili Batıda Yapılan Bilimsel Çalışmaların Tarihi ve Literatürü (1902-2010) Üzerine Bir Araştırma-1", Adana: *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12, (2012), 201-237.

Koç, Mustafa. "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hastanelerdeki mânevî danışmanlık ve rehberlik hizmetleri (1995-2015): sınırlılıklar ve bir eğitim programı önerisi", *Diyanet İlmî Dergi*, cilt: 53 · sayı: 4, (2017), 201-241.

Koening, Harold G. "The Spiritual Care Team: Enabling the Practice of Whole Person", *Medicine.Religions*, 5,4, (2014), 1161-1174.

Koening, Harold. G., McCollough M., & Larson D. B., *Handbook of religion and health: A century of research reviewed.* New York: Oxford University Press, 2000.

Konuk, Dilek ve Arslan, Hediye, "*Stigma, Spiritualite ve Konfor Sürecine Göre İrdelenmesi",* 2009.

Korkmaz, Arif. "Hastanede Dini Hayat: Teorik Çerçeve", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29 (29), (2010), 283-312.

Korkut-Bayındır, Sevda ve Biçer, Sevil. "Holistik Hemşirelik Bakımı Holistic Nursing Care", *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 4(1), (2019), 25-29.

Köse, Ali ve Ayten, Ali, *Din Psikolojisi,* İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.

Köylü, Mustafa. "Ruh Sağlığı ve Din: Batı toplumu açısından bir değerlendirme", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (23), (2007), 65-92.

Köylü, Mustafa. "Teoriden Pratiğe Dini Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri: Samsun Örneği", *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, Cilt: I, (2016), 65-99.

Kubbealtı Lügati, *"Maneviyat",* İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 768. s.16, 2010.

Kula, Naci. "Engelli Birey ve Ailesinin Psiko-Sosyal Sorunları ve Manevi Destek, Din, Felsefe ve Bilim Işığında Engelli Olmak ve Sorunları", *Sempozyumu Bildirileri*, (2012), 73-107.

La Mettria, Julian Ofray De, *İnsan Bir Makine*, çev. Ehra Bayramoğlu, İstanbul: Havass Yayınları, Birinci Baskı, 1980.

La Mothe, Rayn. “Pastoral Psychotherapy and Pastoral Counseling. In: Leeming”, D.A. (eds) *Encyclopedia of Psychology and Religion. Springer*, Boston, 1-4614-6086-2_9206, (2014), 1314-1318.

Lalani, Nasreen, *Meanings and Interpretations of Spirituality in Nursing and Health*, Thousand Oakss, London and New Delhi: Sage Publications, 2020, s. 424-425.

Lalani, Nasreen. "Meanings and Interpretations of Spirituality in Nursing and Health" *Religions* 11, no. 9, (2020), 428.

Lartey, Emmanuel Y., “African Perspectives on Pastoral Theology: A Contribution to the Quest for More Encompassing Models of Pastoral Care”, Contact: *The Interdisciplinary Journal of Pastoral Care,* (1993).

Leget, C. J. W. “Spiritual care als toekomst van de geestelijke verzorging”, *Religie & Samenleving*, 12, 2/3, (2017).

Levensbeshouving, “Online Community and Workplace for Language Professionals”, 23 Mayıs 2024. https://www.proz.com

Lidmaatschap, Erişim 30 Mayıs2024. https://vgvz.nl/lidmaatschap/

Lindsay B. Carey & Cohen, Jeffrey. “Religion, Spirituality and Health Care Treatment Decisions: The Role of Chaplains in the Australian Clinical Context”, *Journal of Health Care Chaplaincy,* 15:1, (2009), 25-39.

Manevi Danışman Seviye (6) Ulusal Meslek Standartı. Ek-2. 2019, Erişim 19 Mayıs 2024. https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/10/20191025M1-2-1.pdf

Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Derneği, Erişim 05 Mayıs 2024. https://mdr.org.tr/

Manevi Rehberlik ve Danışmanlık Nedir? Maneviyat, Sesli Sözlük, Erişim 14 Mayıs 2024. https://www.seslisozluk.net/maneviyat-nedir-ne-demek/

Mazhar O. U. *Tababet-i Ruhiye,* İstanbul: Kader Basımevi, 1941.

MDT Guide and Toolkit, “Guide To Developing an Elder Abuse Case Review MDT in Your Community”. Erişim 23 Mayıs 2024. https://www.justice.gov/elderjustice/mdt-toolkit

MEB, Millî Eğitim Bakanlığı, “Proje Çalışma Usul ve Esasları”, Erişim 04 Mayıs 2024. https://serinhisar.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2023_04/06151939_PROJE_CALIYMA_USUL_VE_ESASLARI.pdf

Mensen met een beperking, Erişim 04 Mayıs 2024. https://vgvz.nl/werkvelden/mensen-met-een-beperking/

Merkezi, Değerler Eğitimi. “Sağlık Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik.”, editor Ayten ve diğ. DEM yayınları, 2019.

Merter, Mustafa. *Dokuz Yüz Katlı İnsan*, 15. Baskı, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016.

Meurs, Jacqueline van, Roos Breedveld, Joep van de Geer, Carlo Leget, Wim Smeets, Robert Koorneef, Kris Vissers, Yvonne Engels, and Anne Wichmann, "Role-Perceptions of Dutch Spiritual Caregivers in Implementing Multidisciplinary Spiritual Care: A National Survey" *International Journal of Environmental Research and Public Health* 20, no. 3, (2023), 2154.

Ministry of Health, Welfare and Sport, Erişim 04 Mayıs 2024. https://www.government.nl/ministries/ministry-of-health-welfare-and-sport

Monsma, S. V. ve Soper C. J., *Çoğulculuğun Meydan Okuması: Beş Demokraside Kilise ve Devlet* (Çev. Sambur, B.), Ankara: LDT Yayını, 2005.

Moreira-Almeida A, Sharma A, van Rensburg BJ, Verhagen PJ, Cook CC.” WPA Position Statement on Spirituality and Religion in Psychiatry”. *World Psychiatry*, 15 (1), (2016), 87-88.

Morin, Edgar, *Geleceğin Eğitimi İçin Gerekli Yedi Bilgi*, çev. Hüsnü Dilli, 4.b., İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.

Nirun, M. Ata, *Geçmişten Geleceğe Kıyamet Almanağı*, İstanbul: Kozmik Kitaplar Yayınevi, 2005.

Ok, Üzeyir, “Türkiye'de din psikolojisi: neredeyiz ve nereye gidebiliriz?”, *İslami Araştırmalar Dergisi,* 19,3, (2006), 441-456.

Ok, Üzeyir, *Dini Danışmanlık Tanımı ve Tarihi, Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri,* edt. Nurullah Altaş, Mustafa Köylü, Ankara: Gündüz Yayınları, Birinci Baskı, 2012.

Ok, Üzeyir, *Dünya ve Türkiye'de Manevi Bakıma Yaklaşım*, İbn Haldun Üniversitesi, Not:1, 9 Mart 2018.

Ok, Üzeyir. "İnanç Bakım ve Danışmanlığı: Bir Model Geliştirme Denemesi", *DİB I. Din Hizmetleri Sempozyumu,* Cilt II, (2008), 550-574.

Ok, Üzeyir. *Dinsel Danışmanlığın Teorik Çatısı*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1997.

Overheid, "Penitentiaire beginselenwet", Erişim 02 Mayıs 2024. https://wetten.overheid.nl/BWBR0009709/2022-10-01

Overheid, "Wet kwaliteit, klachten en geschillen zorg", Erişim 02 Mayıs 2024. https://wetten.overheid.nl/BWBR0037173/2023-01-01

Örgev, M., Günalan, M. "İşyeri Maneviyatı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 1, (2011), 51-64.

Özdemir, Uğur, "Psikiyatri Tedavi Ekibinin Ekip Çalışması Kavramına İlişkin Kendi Bilgilerini ve Çalıştıkları Psikiyatri Tedavi Kurumlarını Değerlendirmeleri", *Kriz Dergisi,* 7 (2), (1999), 17.

Özdoğan, Öznur, "Ruhsal Yaklaşım ve İnsan; Türkiye'de Bir Uygulama Örneği, Tasavvuf": *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 6 -15, (2005), 137-152.

Özdoğan, Öznur. *İsimsiz Hayatlar, Manevi ve Psikolojik Yaklaşımla Arınma ve Öze Dönüş,* Ankara: Özdenöze Yayınları, 2010.

Özkan, Aysun. *Türkiye'de Sağlık Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık: Bir karma yöntem araştırması,* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2019.

Özmen-Yaylak, Meryem. *Almanya'da manevi danışmanlık ve rehberlik modelleri üzerine bir araştırma,* Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Eğitimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Pallialine, "Richtlijnen en Handreikingen Palliatieve Zorg", Erişim 31 Mayıs 2024. https://palliaweb.nl/richtlijnen-palliatieve-zorg/richtlijn

Petri, Laura. “Concept Analysis of Interdisciplinary Collaboration”, *Nursing Forum*, 45 (2)**,** (2010), 73-82.

Piderman KM, Marek DV, Jenkins SM, Johnson ME, Buryska JF, Shanafelt TD, O'Bryan FG, Hansen PD, Howick PH, Durland HL, Lackore KA, Lovejoy LA, Mueller PS. “Predicting patients' expectations of hospital chaplains: a multisite survey”, *Mayo Clin Proc*., 85 (11), (2010), 1002–1010.

Polat, Ayşe. “Nitel Araştırmalarda Yarı-Yapılandırılmış Görüşme Soruları: Soru Form ve Türleri, Nitelikler ve Sıralama”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 22/Özel Sayı 2 (2022), 161-182.

Puchalski C.M., Vitillo R, Hull S.K, Reller N. Improving the spiritual dimension of whole person care: reaching national and international consensus. *J. Palliat Med,* 17(6), (2014), 642-656.

Puchalski, Christina M. MD, FACP; Lunsford, Beverly PhD, RN; Harris, Mary H. MSW, LICSW; Miller, Rabbi Tamara. “Interdisciplinary Spiritual Care for Seriously Ill and Dying Patients A Collaborative Model”, *The Cancer Journal*, 12(5), (2006), 398-416.

Puchalski, Christina M., Blatt Benjamin, Kogan Mikhail, Butler Amy, “Spirituality and health: The development of a field”, *Acad Med*, volume 89 (1), (2014), 10–16.

Püsküllüoğlu, Ali. *Arkadaş Türkçe Sözlük,* Ankara: Arkadaş Yay. 2004.

Ramezani M, Ahmedi F, Mohammedi E, Kazemnejad A. “Spiritualcare in nursing: A concept analysis”, *International Nursing Review*, 61 (2), (2014), 211-219.

Reeves, Scott, Lewin, Simon, Espin, Sherry, Zwarenstein, Merrick. *Interprofessional Teamworkfor Health and Social Care*, Publisher: Blackwell-Wiley, Series Editor: Hugh Barr,

Resmî Gazete, “Ulusal Meslek Standartlarına Dair Tebliğ (Tebliğ No: 2019/18)”, Erişim 12 Mayıs 2024. https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/10/20191025M1-2.htm

RING-GV, “Toetsingscriteria”, Erişim 06 Mayıs 2024. https://www.ring-gv.nl/toetsingscriteria/

Rijksoverheid, “Kamerbrief Over Wijziging Subsidieregeling Regeling Palliatieve Terminale Zorg en Geestelijk Verzorging”, Erişim 05 Mayıs 2024. https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/palliatieve-zorg/documenten/kamerstukken/2021/05/12/kamerbrief-over-wijziging-van-de-subsidieregeling-regeling-palliatieve-terminale-zorg-en-geestelijke-verzorging

Rizzuto, A. M., “Psychoanalytic Psychotherapy and Pastoral Guidance”, *Journal of Pastoral Care,* 52 (1), (1998), 69–78.

Rosenfield, P. L. (1992). The potential of transdisciplinary research for sustaining and extending

Saad, Marcelo, Mederios, Roberta de: “Programs of Religious/Spiritual Support In Hospitals - Five ‘Whies’ and five ‘Hows’”, *Philosophy, Ethics, and Humanities in Medicine*, 11, (2016), 5.

Saad, Marcelo, Roberta De Medeiros, and Amanda Cristina Mosini. "Are We Ready for a True Biopsychosocial–Spiritual Model? The Many Meanings of “Spiritual”, *Medicines* ,4, no. 4, (2017), 79.

Salarifer, Muhammed Rıza. Muhammed Sadık Şücai, Seyyid Mehdi Musaviasi, Muhammed Devletşah, *İslami Kaynaklar Işığında Ruhsal Hijyen*, İstanbul: El-Mustafa Yayınları, Birinci Baskı, çev. Kenan Çamurcu, 2014.

Sargutan, Erdal, “Hollanda Sağlık Sistemi”. Erişim 18 Mayıs 2024. https://docplayer.biz.tr/785736-A-erdal-sargutan-hollanda-saglik-sistemi-arastirma-yoneticisi-editor-doc-dr-a-erdal-sargutan.html#google_vignette, -

Sayar, Kemal. *Terapi: Kültürel Bir Eleştiri*, baskı 2, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.

Saygılı, Meltem ve Özer, Özlem. “Sağlık çalışanlarında ekip çalışması tutumlarının incelenmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, Cilt: 11, s.27, (2020), 444-454.

Sayın, Esma, Manevi Danışmanlıkta Tasavvuf Terapisi, *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 17-33, (2022), 65-75.

Schot, Evert, Evert, Tummers, Lars and Noordegraaf, Mirko. “Working on working together. A systematic review on how healthcare professionals contribute to

interprofessional collaboration", *Journal of Interprofessional Care*, 34:3, (2020), 332-342.

Scott Reeves, Simon Lewin, Sherry Espin, Merrick Zwarenstein, *İnterprofessional Teamworkfor Health and Social Care*, Publisher: Blackwell-Wiley, Series Editor: Hugh Barr,

Sessanna L, Finnell D, Jezewski MA. "Spirituality in nursing and health-related literature: a concept analysis". *J Holist Nurs*., Dec;25 (4), (2007), 252-62.

Seyyar, Ali, *Sosyal Hizmetlerde Manevi Bakım*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010.

Seyyar, Ali. *Bakım Terimler Sözlüğü*, Ankara: Şefkat Eller Yayınları, 2007.

SING, De Raad voor Institutioneel-Niet-Gezonden Geestelijk Verzorgers, Erişim 12 Mayıs 2024. https://www.ring-gv.nl

SING, De Sector Institutioneel Niet Gezondenen, "Serbest Çalışan Manevi Danışmanlar". Erişim 18 Mayıs 2024. https://vgvz.nl/sectoren/sing-institutioneel-niet-gezonden/

SING, Erişim 3 Mayıs 2024. https://vgvz.nl/sectoren/sing-institutioneel-niet-gezonden/

Söylev, Ömer Faruk. *Olağanüstü durumlarda manevi danışmanlık ve rehberlik: disiplinlerarası araştırmalar*, ed. Orhan Gürsu • Ömer Faruk Söylev • Bayram Demirtaş, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2122 manevi danışmanlık ve rehberlik kitapları, 12, 2021.

Söylev, Ömer Faruk., *Manevi Bakım ve Psikolojisi, Kavram, Kuram ve Uygulamaları,* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2.Baskı, 2020.

Söylev, Ömer. "Dini Danışma ve Rehberliğin Temel Kavramları ve Tarihi Arka Planı Üzerine Bir Değerlendirme", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 21/1 (2017), 255-296.

Spirit, Erişim 13 Mayıs 2024. https://dictionary.cambridge.org/tr/sözlük/ingilizce-türkçe/spirit

Staatscourant van het Koninkrijk der Nederlanden, "Regeling van de Minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport van 12 juli 2021, kenmerk 2356090-1008161-LZ, houdende wijziging van de Regeling palliatieve terminale zorg en geestelijke

verzorging in verband met verlenging van de werkingsduur en actualisering" Erişim 09 Mayıs 2024. www.officielebekendmakingen.nl/stcrt-2021-36263.html

Stinnette, C. R. Pastoral Care in Historical Perspective. William A. Clebsch and Charles R. Jaeckle, Prentice-Hall, Inc.1964, 344 pages, 7.50. *Church history,* 34(1), (1965), 113.

Sulmasy, Daniel P. "A Biopsychosocial-Spiritual Model for the Care of Patients at the End of Life," *The Gerontologist*, Volume 42, Issue suppl, 3, (2002), 24–33.

Sulmasy, Daniel P. "Spirituality, religion, and clinical care". *Chest,* 135 (6), (2009), 1634–1642.

Şeriati, Ali, *İnsanın Dört Zindanı*, 6.b., Ankara: Fecr Yayınları, 2016.

Taberna M, Gil Moncayo F, Jané-Salas E, Antonio M, Arribas L, Vilajosana E, Peralvez Torres E, Mesía R. *The Multidisciplinary Team (MDT) Approach and Quality of Care*. 2020.

Tan, Hümeyra Nazlı, Yıldız, Mualla, "Manevi İyi Oluş Kavramının Ortaya Çıkışı ve Tanımlanması", Dini Araştırmalar Dergisi, 25/63, (Aralık 2022), 447-476.

Tanyi, Ruth A., "Towards clarification of the meaning of spiritual"*, Jurnal of Advencent Nursing,* volume 39*,* Saint Paul*,* (2002), 500-509.

Tarhan Nevzat, *Güzel İnsan Modeli,* 4.b., İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.

The Icn Code of Ethics For Nurses, Erişim 19 Mayıs 2024. https://www.icn.ch/sites/default/files/2023-06/ICN_Code-of-Ethics_EN_Web.pdf

The Oxford English Dictionary, 257-258, Erişim 12 Mayıs 2024. https://www.oed.com/search/dictionary/?scope=Entries&q=spirituel,

Timmins, Fiona, Sílvia Caldei, Maryanne Murphy, Nicolas Pujol, Elizabeth Weathers, Greg Sheaf The Role of the Healthcare Chaplain: A Literature Review Published, 24 -3, (2017), 87-106.

Topakkaya, Arslan, "Felsefi Hermeneutik", *Mersin: FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 4, (2007), 75.

Topuz, İlhan, "Din Görevlilerinin Manevi Danışmanlık Yeterlilikleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, Isparta, (2014), 42.

Torfs, R. *Church and State in France, Belgium, and the Netherlands: Unexpected Similarities and Hidden Differences*, Rexburg, Brigham Young University Law Review, 1996.

Turgut, Ebubekir, "Manevi Bakımda Hollanda Örneği", *Platform Dergisi*, 25.02.2021. Erişim 11 Nisan 2024. https://www.platformdergisi.com/yazi/ayin-dosyasi/31581/manevi-bakimda-hollanda-ornegi

Tutar, Hasan, "Nitel Araştırma Deseni Belirleme Ölçütleri ve Gerekçelendirmesi", Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25(1), (2023), 334-355.

Türk Dil Kurumu Sözlük, "Maneviyat", 02 Haziran 2024. https://sozluk.gov.tr

Türk Dil Kurumu, (2020). Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü. 22.11.2020. Erişim 04 Haziran 2024. https://sozluk.gov.tr/.

Türkdoğan, Orhan. *Kültür ve Sağlık–Hastalık Sistemi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1991.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Erişim 15 Mayıs 2024. https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/illeridaresi/Mevzuat/Kanunlar/Anayasa.pdf

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Hollanda Krallığı Ülke Künyesi", Erişim 16 Mart 2023, https://www.mfa.gov.tr/hollanda-kunyesi.tr.mfa

U.S. Department of Justice, Multi Disciplinair Overleg (MDO), Erişim 23 Mayıs 2024. https://www.justice.gov/elderjustice/mdt-toolkit/1-introduction-multidisciplinary-teams

Uğurlu, Esma ve Uğurlu, Sülü. "Hemşirelikte Manevi Bakımın Uygulanması", Acıbadem Üniversitesi, *Sağlık Bilimleri Dergisi,* Cilt: 5, (2014), 3.

Ulusal Meslek Standardı Manevi Danışman, Seviye 6 referans kodu / 19ums0728-6 resmî gazete tarih-sayı/ 25.10.2019- 30929 (mükerrer)

Ulusal Meslek Standartlarına Dair Tebliğ (Tebliğ No: 2019/18

UMC, Utrecht Medisch Centrum, “Geestelike Verzorging” 05 Mayıs 2024. https://www.hetwkz.nl/nl/levensorientatie-geestelijke-verzorging

Utrecht Medisch Centrum (UMC), “Ontspanning & Activiteiten”, Erişim 16 Nisan 2024. https://www.umcutrecht.nl/nl/geestelijke-verzorging

UvH Universiteit voor Humanistiek, “Leerstoelgroepen en Hun Projecten” Erişim 16 Nisan 2024. https://www.uvh.nl/onderzoek/leerstoelgroepen-en-projecten

UvH, University of Humanistic, “A meaningful life in a just and caring society”, Erişim 01 Mayıs 2024. https://www.uvh.nl/university-of-humanistic-studies/home

UvH, University of Humanistich Studies, “Humanism and Humanistic Studies”, Erişim: 19 Mayıs 2024. https://www.humanistischverbond.nl/thema/wat-is-humanisme/.

Uzelli, Derya ve Akın-Korhan Esra. “Yoğun Bakım Hastalarında Duyusal Girdi Sorunları ve Hemşirelik Yaklaşımı”, *Florence Nightingale Journal of Nursing*, c. 22, s.2, (2014), 120-128.

Ülgen, Emrullah. “Akademik tefsir araştırmalarında interdisipliner yöntem ve önemi”, Bingöl Üniversitesi, *İlahiyat Fakültesi Dergisi,* cilt: V, s. 10, (2017), 11-32.

Van Leeuwen R. “Spiritual care: implications for nurses’ professional responsibility”, *Journal of Clinical Nursing*, 15 (7), (2006), 875-884.

Vandecreek, Larry. “Professional Chaplaincy: An Absent Profession?”, *Journal of Pastoral Care*, 53-4, (1999), 417-432.

Vaughan, Frances, “Spiritual issues in psychotherapy”, *Journal of Transpersonal Psychology,* volume 23 (2), (1991), 105–119.

VERENSO, Geriatri uzmanları derneği, “Handreiking Multidisciplinair Overleg” (MDO), Erişim 25 Nisan 2024. https://www.verenso.nl/kwaliteit/richtlijnen-en-praktijkvoering/richtlijnendatabase/multidisciplinair-overleg-mdo

Verpleegkundige CanMEDS VUmc-Competenties bij het verpleegkundig profiel in De Verpleegkundige Standaard VUMC, Erişim 05 Mayıs 2024. https://www.vumc.nl/standaard-tonen-op-pagina/canmeds-bij-het-verpleegkundig-profiel.htm?disposition=inline

VGVZ, De Vereniging van Geestelijk VerZorgers, “Ziekenhuizen Missie en Doelstelling”, Erişim 05 Mayıs 2024, https://vgvz.nl/werkvelden/ziekenhuizen/

VU, Vrij Universiteit, (VU), “Theology and Religious Studies: Spiritual Care”, Erişim 08 Mayıs 2024. https://vu.nl/nl/onderwijs/master/theology-and-religious-studies-spiritual-care/inhoud?year=1e-jaar&specialization=islam

VGVZ, De Vereniging van Geestelijk VerZorgers, “Beroepsstandaard geestelijk verzorger & klachtenreglement”, Erişim 8 Mayıs 2024. https://vgvz.nl/over-de-vgvz/beroepsstandaard-gv-2015/

VGVZ, “Wat is geestelijke verzorging?”, Erişim 16 Mayıs 2024. https://vgvz.nl/over-de-vgvz

VGVZ, De Vereniging van Geestelijk VerZorgers, “Wat is geestelijke verzorging?” Erişim 01 Haziran 2024. https://vgvz.nl/over-de-vgvz/

VGVZ, De Vereniging van Geestelijk VerZorgers, “Organisatie VGVZ”, Erişim 05 Mayıs 2024. https://vgvz.nl/over-de-vgvz/organisatie/

VGVZ, De Vereniging van Geestelijk VerZorgers, “Verzorg-Verpleegtehuis/Hospicezorg”, Erişim 16 Mayıs 2024. https://vgvz.nl/werkvelden/verpleeg-en-verzorgingshuizen/

VGVZ, De Vereniging van Geestelijk VerZorgers, “Psychiatrie”, Erişim 17 Mayıs 2024, https://vgvz.nl/werkvelden/psychiatrie/,

VGVZ, De Vereniging van Geestelijk VerZorgers, “Mensen met een beperking”, Erişim 17 Mayıs 2024. https://vgvz.nl/werkvelden/mensen-met-een-beperking/

VGVZ, De Vereniging van Geestelijk VerZorgers, “Revalidatie”, Erişim 13 Mayıs 2024. https://vgvz.nl/werkvelden/revalidatie/

VGVZ, De Vereniging van Geestelijk VerZorgers, “Jeugdzorg”, Erişim 15 Mayıs 2024

VGVZ, De Vereniging van Geestelijk VerZorgers, “Yaşam Soruları Merkezleri (Centra Levensvragen)”, Erişim 11 Mayıs 2024. https://vgvz.nl/werkvelden/gv-thuis/

VGVZ, De Vereniging van Geestelijk VerZorgers, “Katholiek”, Erişim 31 Mayıs 2024. https://vgvz.nl/sectoren/katholiek

VGVZ, De Vereniging van Geestelijk VerZorgers, “Protestantse”, Erişim 31 Mayıs 2024. https://vgvz.nl/sectoren/protestant

VGVZ, De Vereniging van Geestelijk VerZorgers, “Humanistisch”, Erişim 31 Mayıs 2024. https://vgvz.nl/sectoren/Humanistisch

VGVZ, De Vereniging van Geestelijk VerZorgers, “Islamitisch”, Erişim 25 Mayıs 2024. https://vgvz.nl/sectoren/islamitisch/

VGVZ, De Vereniging van Geestelijk VerZorgers, “Joods”, Erişim 25 Mayıs 2024. https://vgvz.nl/sectoren/joods/

VGVZ, De Vereniging van Geestelijk VerZorgers, “Hindoe”, Erişim 31 Mart 2024. https://vgvz.nl/sectoren/hindoe/

VGVZ, De Vereniging van Geestelijk VerZorgers, “Boeddhistisch”, Erişim 31 Mart 2024. https://vgvz.nl/sectoren/boeddhistisch/

VGVZ, “Lidmaatschap”, Erişim 30 Mayıs 2024. https://vgvz.nl/lidmaatschap/

VGVZ, “TGV: (*Tijdschrift Geestelijke Verzorging)* Manevi Danışman Dergisi VGVZ’nin bir yayınıdır, yılda dört sayı olarak yayınlanmaktadır”,Erişim 12 Mayıs 2024. https://vgvz.nl/lidmaatschap/soorten-lidmaatschap/

VGVZ, “Waarom Lid Worden”, Erişim 02 Mayıs 2024. https://vgvz.nl/lidmaatschap/waarom-lid-worden/

VGVZ, “Vacatures”, Erişim. 05 Mayıs 2024. https://vgvz.nl/category/vacatures/

VGVZ, Erişim 06 Mayıs 2024. https://vgvz.nl/over-de-vgvz/

VGVZ, Beroepsstandaard geestelijk verzorger & klachtenreglement, Erişim 19 Mayıs 2024. https://vgvz.nl/over-de-vgvz/beroepsstandaard-gv-2015/

VGVZ, “Beroepsstandaard Geestelijk Verzorger 2015”, Erişim 09 Nisan 2024. https://vgvz.nl/wp-content/uploads/2018/07/Beroepsstandaard-2015.pdf

WHO, World Health Organization, “Palliative Care”, Erişim 25 Mayıs 2024. https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/palliative-care

Victor G. Cicirelli, “Religious and Nonreligious Spirituality in Relation to Death Acceptance or Rejection”, Death Studies, 35, 2, (2011), 124-146.

Viktor Emile Frank, *İnsanın Anlam Arayışı*, 56. Baskı, İstanbul: Okuyan Us Yayınevi. Tercüme, Selçuk Budak, 2019.

Vries R, Berlinger N, Cadge W. "Lost in translation: the chaplain's role in health care". *Hastings Cent Rep.*, 38 (6), (2008), 23-27.

VU, Vrij Universiteit, "Centrum voor Islamitische Theologie (CIT)", Erişim 12 Mayıs 2024. https://vu.nl/nl/over-de-vu/faculteiten/faculteit-religie-en-theologie/meer-over/centrum-voor-islamitische-theologie-cit

Wakefield S. Gordon, A Dictionary of Christian Spirituality, London: SCM, (1988).

Wallace M, Grossman S, Campbell S, Robert T, Lange J, Shea J. "Integration of end-of-life care content in undergraduate nursing curricula: student knowledge and perceptions", *J Prof Nurs*, 25 (1), (2009), 50-56.

Walton, Martin, "Multidisciplinaire geestelijke verzorging Samenwerking in de zorg", *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*", | jaargang 14, s.64, (2011), 17-25.

Westerink, Herman, *İnterdisciplinary Journal For Religion And Transformation In Contemporary society,* Vienna: University of Vienna, 2019.

Willemse S, Smeets W, van Leeuwen E, Janssen L, Foudraine N. "Spiritual Care in the ICU: Perspectives of Dutch Intensivists, ICU Nurses, and Spiritual Caregivers". *J Relig Health*, 57(2), (2018), 583-595.

Woldemichael M.T., Broesterhuizen M, Liegeois A., "Christian pastoral care and psychotherapy: a need for theoretical clarity", *J Pastoral Care Counsel*, 67, (2013), 3-46.

World Health Organization (WHO). (2010). Erişim 13 Mayıs 2024. Framework for Action on Interprofessional Education & Collaborative Practice. Geneva. Department of Human Resources for Health www-humanistischverbond-nl

Yapıcı, Asım, "Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinde Dinî Hayat: Meta-Analitik Bir Değerlendirme", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2), (2012), 1-40.

Yargıtay, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi", Erişim 03 Mayıs 2024. https://www.yargitay.gov.tr/documents/AIHM.pdf

Yeğin, Abdullah, Badıllı, Abdulkadir, Hekimoğlu İsmail, Çalım, İlham, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lugat,* İstanbul: Türdav Basım ve Yayım, 1987.

Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Basım, 2000.

Yükleyen, Ahmet ve Kuru, T. *Avrupa'da İslam, Laiklik ve Demokrasi Fransa, Almanya ve Hollanda,* İstanbul: Tesev Yayınları, 2006.

Yüksel Çamur, Fatma, "Dini Danışmanlıkta Danışan Danışman İlişkisi Hadisler Çerçevesinde Teolojik Bir Bakış", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19/2, (2020), 654.

# EKLER

## EK 1: Sağlık Personeline Yönelik Araştırma Görüşme Formu

**SAĞLIK PERSONELİNE YÖNELİK GÖRÜŞME SORULAR**

1. Meslek:
2. Mesleki deneyim yılı:
3. Cinsiyet:
4. Eğitim Durumu:
5. Etnik köken:

Hizmet yılı

**6.** Hastanelerde Manevi Danışmanların profesyonel ve fonksiyonel işlevselliğini nasıl buluyorsunuz**?**

7. Manevi danışmanların hastanelerde görev alması hakkında ne düşünüyorsunuz? Manevi danışmanlığı kendi mesleğinize alternatif olarak görüyor musunuz? (Psikiyatrlara yönelik)

**8.** Farklı din ve inanışlara sahip hastalarınızın, mensubu oldukları din ve inanışlar hakkında bilgilendirme alıyor musunuz? Hastaneniz bu konuda destek sağlıyor mu**?**

9. Hastalarınızın manevi desteğe ihtiyaç duyup duymadıkları konusunda karar verme kriterleriniz nelerdir? Bunu örneklendirebilir misiniz?

10. Alınan manevi desteğin hastalar üzerinde gözlemlediğiniz olumlu etkileri nelerdir?

Örneklendirebilir misiniz?

11. Çalışmakta olduğunuz hastanede manevi danışmanlar ile multidisipliner iş birliği süreciniz nasıl koordine edilmektedir? Bu konuda hastane yönetiminizin tutumu ve sağladığı imkanlar nelerdir?

12. Ortak hastalarınız hakkında manevi danışmanlarla multidisipliner toplantıların dışında görüş alış-verişi sürecini nasıl yönetiyorsunuz?

13. Manevi danışmanlardan hastalarınız için hangi durumlarda destek istiyorsunuz? Örneklendirir misiniz?

14. Manevi danışmanların hastane çalışanları üzerinde olumlu etkileri olduğunu düşünüyor musunuz? Bir sağlık personeli olarak manevi desteğe ihtiyaç duyduğunuzda böyle bir destek alıyor musunuz?

## EK 2: Manevi Danışmanlara Yönelik Araştırma Görüşme Formu

**MANEVİ DANIŞMANLARA YÖNELİK GÖRÜŞME SORULARI**

1. Meslek:
2. Mesleki deneyim yılız:
3. Cinsiyet:
4. Eğitim durumu:
5. Etnik köken:
6. Manevi danışman olarak çalıştığınız hastanede sağlık personeliyle uyum sorunu yaşıyor musunuz? Size farklı davranıldığını hissettiğiniz oluyor mu?
7. Manevi desteğe ihtiyacı olan hastalar size nasıl yönlendiriliyor? Doktor, hemşire veya hastanın talebi doğrultusunda mı?
8. Sağlık uzmanları daha çok hangi durumlarda sizlere başvuruyorlar?
9. Tıbbi etik konularında doktorlar görüşünüze başvuruyor mu? Bu konuyla ilgili bir deneyiminizi paylaşır mısınız?
10. Çalıştığınız hastanedeki doktor ve hemşirelerle periyodik multidisipliner toplantılarınız oluyor mu? Bu toplantılarda eşit söz hakkına sahip misiniz?
11. Hastalarınız hakkında doktor ve hemşirelerle multidisipliner toplantılar dışında görüş alış-verişi sürecini nasıl yönetiyorsunuz? Fikir ayrılıklarının meydana gelmesi durumunda çözüme yönelik nasıl bir yol izliyorsunuz? Örnek vererek açıklar mısınız?
12. Çalıştığınız hastanedeki sağlık personeli kendileri için manevi destek talebinde bulunuyor mu? Örneklendirebilir misiniz?
13. Belirli hastalıklara yönelik özel bir mesleki eğitim aldınız mı? Hastanelerin bu konuyla ilgili herhangi bir işe alım kriteri var mı?
14. Manevi Danışman olarak hastalar üzerinde yapmış olduğunuz manevi desteğin etkilerini bir vaka üzerinden değerlendirebilir misiniz?

## EK 3: Uludağ Üniversitesi Etik Kurul Raporu

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ**
**ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİK KURULLARI**
**(Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu)**
**TOPLANTI TUTANAĞI**

| OTURUM TARİHİ | OTURUM SAYISI |
|---|---|
| 24 ŞUBAT 2023 | 2023-02 |

**KARAR NO 11:** Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'nden alınan Din Eğitimi ABD Dr. Öğr. Üyesi Ü. Betül KANBUROĞLU ERGÜN'ün danışmanlığımda Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi 702131011 numaralı Sündüs KURT'un "Manevi Danışmanlıkta İnterdisipliner Yaklaşım: Manevi Danışman ile Sağlık Personeli Arasındaki İşbirliği Bağlamında Hollanda Örneği" adlı tez çalışması kapsamında uygulanacak görüşme sorularının değerlendirilmesine geçildi.

Yapılan görüşmeler sonunda; Sosyal Bilimler Enstitüsü, Din Eğitimi ABD Dr. Öğr. Üyesi Ü. Betül KANBUROĞLU ERGÜN'ün danışmanlığımda Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi 702131011 numaralı Sündüs KURT'un "Manevi Danışmanlıkta İnterdisipliner Yaklaşım: Manevi Danışman ile Sağlık Personeli Arasındaki İşbirliği Bağlamında Hollanda Örneği" adlı tez çalışması kapsamında uygulanacak görüşme sorularının fikri, hukuki ve telif hakları bakımından metot ve ölçeğine ilişkin sorumluluğu başvurucuya ait olmak üzere uygun olduğuna oybirliği ile karar verildi.